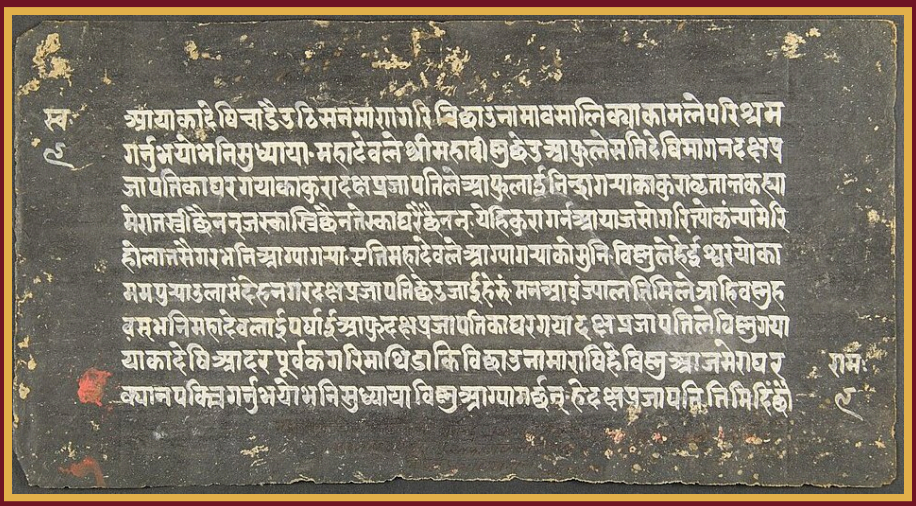

श्रीस्वस्थानी व्रतकथा

एकतीसै अध्याय सरल नेपालीमा

स्कन्दपुराण, केदारखण्ड

सरल नेपालीमा: उपेन्द्र धमाला

परिचय

श्रीस्वस्थानी व्रतकथा नेपालमा सबैभन्दा धेरै पढिने धार्मिक कथामध्ये एक हो। पुस शुक्ल पूर्णिमादेखि माघ शुक्ल पूर्णिमासम्म एक महिना घरघरमा हरेक दिन यसको एक अध्याय पढिन्छ। परम्परामा यसलाई स्कन्दपुराणको केदारखण्डमा रहेको कथा मानिन्छ, र कथा कुमार अर्थात् कार्तिकेयले अगस्त्य ऋषिलाई सुनाएको रूपमा छ।

यस पुस्तकका अध्याय मूल व्रतकथाको सरल नेपाली पुनर्कथन हुन्, शब्दशः अनुवाद होइनन्। पूजामा वाचन गर्दा आफ्नो परम्पराको पुस्तक पनि हेर्नुहोला।

व्रत विधि छोटकरीमा

1. पुस शुक्ल पूर्णिमाको अघिल्लो दिन हात-खुट्टाका नङ काटेर नुहाई शुद्ध हुने।
2. पुस शुक्ल पूर्णिमादेखि एक महिना दिनमा एक छाक खाने, र हरेक दिन मध्याह्नमा महादेवको पूजा गर्ने।
3. हरेक दिन स्वस्थानीको एक अध्याय पढ्ने वा सुन्ने। सुन्ने कोही नभए आफैँ भन्ने, आफैँ सुन्ने।
4. माघ शुक्ल पूर्णिमाका दिन एक सय आठ रोटी, अक्षता, बेलीका फूल, पान र सुपारीसहित स्वस्थानी परमेश्वरीको पूजा गर्ने।
5. प्रसादबाट आठ-आठ वटा पतिलाई दिने; पति नभए छोरालाई, छोरा नभए मीत छोरालाई, नभए कामना गर्दै नदीमा बगाउने।
6. बाँकी सय रोटी फलाहार गर्ने, र रात जाग्राम बसेर स्वस्थानीको महिमा गाउने।

अध्यायहरू

१. सृष्टिको क्रम

२. पद्मकल्प र दिक्पालहरू

३. दक्षका कन्याहरूको विवाह
४. सती र महादेवको विवाह
५. त्रिपुर दहन
६. दक्षको यज्ञ र सतीको देहत्याग
७. वीरभद्र र दक्षको सेना
८. दक्षको यज्ञ ध्वस्त
९. सतीका अङ्ग खसेका ठाउँ
१०. शक्तिपीठहरूको उत्पत्ति
११. मृगस्थली र ज्योतिर्लिङ्ग
१२. पार्वतीलाई स्वस्थानी व्रतको उपदेश
१३. पार्वती र महादेवको विवाह
१४. किरात-किरातिनी र किरातेश्वर
१५. गणेश, कुमार र तारकासुर वध
१६. मृगरूपी महादेव, रावण र जालन्धर
१७. वृन्दा र जालन्धर
१८. वृन्दाको श्राप र नागिनीहरूको व्रत
१९. माघ महिनाको महिमा
२०. गोमाको जन्म
२१. गोमाको विवाह
२२. सप्तर्षिले गोमालाई व्रत सिकाए
२३. गोमाको स्वस्थानी व्रत
२४. नवराज राजा भए
२५. चन्द्रावतीको अपराध
२६. चन्द्रावतीको व्रत
२७. चन्द्रावती दरबार पुगिन्
२८. गोमाको आफ्नो कथा
२९. सुलोचनाको कथा
३०. काञ्चनमालिनीको कथा
३१. पवित्राको कथा र व्रतको फल

अध्याय १

१. सृष्टिको क्रम

अगस्त्यको प्रश्न

धेरै पहिलेको कुरा हो। सबै मुनिहरूमध्ये प्रसिद्ध अगस्त्य मुनि आफ्नो आश्रममा तपस्यामा लीन हुनुहुन्थ्यो। एक दिन शिव र पार्वतीका छोरा स्कन्द कुमार मयूरमा चढेर त्यहाँ आइपुग्नुभयो। अगस्त्यले उहाँलाई आदरपूर्वक आसनमा बसाल्नुभयो, स्वागत गर्नुभयो र नम्र भएर सोध्नुभयो, "हे कुमार! यो संसार कसरी बन्यो? मलाई यो जान्ने ठूलो इच्छा छ। कृपा गरेर सुनाइदिनुहोस्।"

कुमारले भन्नुभयो, "हे मुनि! मन एकाग्र गरेर सुन। म तिमीलाई सृष्टिको क्रम सुनाउँछु।"

त्रिदेव र माया

सृष्टिको सुरुमा परब्रह्म परमात्मामा आफैँ एउटा इच्छा जाग्यो। त्यही इच्छाबाट ब्रह्मा, विष्णु र शिव प्रकट हुनुभयो, र उहाँहरूकै शक्तिका रूपमा सत्त्व, रज र तम तीन गुण भएकी माया अर्थात् प्रकृति उत्पन्न भइन्। यो मायालाई जित्न निकै गाह्रो छ।

मायाभन्दा माथि पनि थुप्रै अवस्था छन्, र सबैभन्दा माथिको अवस्थालाई ज्ञानीहरू मोक्ष भन्छन्। जीव अज्ञानी छ र प्रकृति जड छ, त्यसैले परमात्माको इच्छाबिना संसारमा कुनै काम हुँदैन। वेद र शास्त्र पनि यही भन्छन्।

कुमारले भन्नुभयो, "ब्रह्मा, विष्णु र शिव वास्तवमा एउटै हुन्। यिनमा सानो-ठूलो भन्ने भेद छैन। चार मुख भएका ब्रह्माले सृष्टि गर्नुहुन्छ, विष्णुले पालन गर्नुहुन्छ र रुद्रले संहार गर्नुहुन्छ।"

ब्रह्माको दिन र रात

विष्णु र शिवको आयुको कुनै सीमा छैन, तर ब्रह्माको आयु सय वर्षको मानिन्छ। उहाँका पहिला पचास वर्षलाई परार्ध भनिन्छ। ब्रह्मा सत्यलोकमा बस्नुहुन्छ। उहाँको बिहान हुँदा सृष्टि सुरु हुन्छ, र उहाँको एकै दिनमा सत्य, त्रेता, द्वापर र कलि गरी चारै युग धेरै पटक फेरिइसक्छन्। उहाँको रात पर्दा प्रलय हुन्छ।

ब्रह्माका सय वर्ष पुगेपछि महाप्रलय हुन्छ, र संसारमा केही बाँकी रहँदैन। त्यसपछि फेरि नयाँ सृष्टि सुरु हुन्छ, र त्यो पनि पहिलेकै क्रममा चल्छ।

ब्रह्माण्डको जन्म

महाप्रलयपछि अहङ्कार, पृथ्वी, जल, आगो, हावा र आकाश गरी पाँच महाभूत, इन्द्रियहरू, र शब्द, रूप, रस र गन्धसहितको एउटा अण्डा बन्छ। त्यो अण्डा ब्रह्ममय भएकाले यसको नाम ब्रह्माण्ड रहेको हो। त्यो अण्डा फुटेर दुई भाग हुन्छ, एक भाग प्रकृति र अर्को भाग पुरुष बन्छ। त्यसैबाट सृष्टि गर्ने ब्रह्मा, पालन गर्ने विष्णु र संहार गर्ने महारुद्र प्रकट हुनुहुन्छ।

संसारको बीचमा सुमेरु पर्वत छ। सूर्य, चन्द्रमा, ग्रह र नक्षत्र सबै यसैको वरिपरि छन्। ब्रह्माण्डहरू गन्नै नसकिने गरी धेरै छन्, र हरेक ब्रह्माण्डका आफ्नै ब्रह्मा, विष्णु, शिव, सूर्य, चन्द्रमा र दिक्पाल छन्। मालाका दाना धागोमा उनिएझैं यो सारा संसार परब्रह्ममा उनिएको छ।

सपनाजस्तो संसार

कुमारले भन्नुभयो, “सपनामा देखेका सुख-दुःख ब्युँझनेबित्तिकै हराउँछन्। यो संसारका सुख-दुःख पनि त्यस्तै हुन्। सुख-दुःख त मनले मात्र अनुभव गर्छ। त्यसैले मनलाई वशमा राख्नु नै ईश्वर पाउने मुख्य बाटो हो। हे मुनि! तिमी पनि एकाग्र भएर तपस्या गर, अवश्य सिद्धि पाउनेछौ।”

यसरी सृष्टिको क्रम छोटकरीमा सुनाएपछि कुमारले भन्नुभयो, “अब अर्को अध्यायमा म पद्मकल्पको कथा सुनाउनेछु।”

अध्याय २

२. पद्मकल्प र दिक्पालहरू

मधु र कैटभ

कुमारले भन्नुभयो, “हे मुनि! पहिले सारा संसार पानीले मात्र भरिएको थियो। विष्णु भगवान् त्यही पानीमा सुतिरहनुभएको थियो। उहाँको नाभिबाट हजार पत्र भएको एउटा कमल फुल्यो, र त्यही कमलमा बसेर ब्रह्मा सृष्टि गर्ने विचार गर्दै हुनुहुन्थ्यो।”

त्यही बेला विष्णुको कानको मयलबाट मधु र कैटभ नामका दुई बलिया दैत्य जन्मिए। पानीमा घुम्दै जाँदा उनीहरूले कमलको डाँठ समातेर माथि चढे, ब्रह्मालाई देखे र उहाँलाई खसाल्न खोजे। डराएका ब्रह्माले योगमायाको आराधना गर्नुभयो र भन्नुभयो, “हे देवी! विष्णुलाई ब्युँझाइदिनुहोस्।” योगमायाले विष्णुलाई ब्युँझाइदिइन्।

ब्युँझिएका विष्णु दैत्यहरूसँग लड्न थाल्नुभयो। पानीमै पाँच हजार दिव्य वर्षसम्म युद्ध चल्यो, तर कसैको हार-जित भएन। अनि विष्णुले भन्नुभयो, “तिमीहरू साँच्चै बलिया रहेछौ। म खुसी भएँ, वर माग।”

घमण्डी दैत्यहरूले भने, “यो युद्धमा त हामी जितेका छौं। हार्नेले के दिन सक्छ? बरु तिमीलाई जे चाहिन्छ, हामीसँग माग।” विष्णुले भन्नुभयो, “पहिले वाचा गर, अनि म माग्छु।” दैत्यहरूले जे मागे पनि दिने वाचा गरे। तब विष्णुले भन्नुभयो, “तिमी दुवै मेरा हातबाट मर, यही मेरो माग हो।”

वाचामा बाँधिएका दैत्यहरू केही गर्न सकेनन्। विष्णुले दुवैलाई आफ्नो काखमा राखेर मारिदिनुभयो। जाडोमा पानी जमेझैं ती दैत्यको बोसो समुद्रमा जमेर पृथ्वी बन्यो। उनीहरूको मासुबाट पहाड र हाडबाट ढुङ्गा बने।

चौध भुवन, सात द्वीप र सात समुद्र

पृथ्वी बनेको देखेर ब्रह्माले संसारको रचना सुरु गर्नुभयो। पहिले उहाँले चौध भुवन बनाउनुभयो: माथि भूर्लोक, भुवर्लोक, स्वर्लोक, महर्लोक, जनलोक, तपोलोक र सत्यलोक, र तल अतल,

वितल, सुतल, तलातल, महातल, रसातल र पाताल।

त्यसपछि उहाँले जम्बूद्वीप, प्लक्षद्वीप, शाल्मलीद्वीप, कुशद्वीप, क्रौञ्चद्वीप, शाकद्वीप र पुष्करद्वीप गरी सात द्वीप बनाउनुभयो। हरेक द्वीप एउटा समुद्रले घेरिएको छ। हामी बस्ने जम्बूद्वीप नुनिलो पानीको समुद्रले घेरिएको छ। अरू समुद्रमा मदिरा, उखुको रस, घिउ, दही, दूध र मीठो पानी छ भनिन्छ। त्यसपछि ब्रह्माले सुमेरु, गन्धमादन, कैलाश, हिमालय, त्रिकूट, चित्रकूट लगायत आठ पर्वत बनाउनुभयो।

प्राणीको सृष्टि

प्राणीको सृष्टि गर्ने शक्ति पाउन ब्रह्माले बाह्र हजार दिव्य वर्षसम्म महादेवको कठोर तपस्या गर्नुभयो। प्रसन्न भएका महादेवले वर माग्न भन्नुभयो। ब्रह्माले स्तुति गर्दै भन्नुभयो, "हे ईश्वर! एउटै रूपबाट तपाईं ब्रह्मा, विष्णु र शिव तीन रूप हुनुहुन्छ। तपाईंको कृपाले मैले द्वीप, समुद्र र पर्वत बनाएँ। अब प्राणी पनि बनाउन सकूँ, यही वर दिनुहोस्।" महादेवले उहाँलाई त्यही वर दिनुभयो।

ब्रह्मा सुमेरु पर्वतमा जानुभयो। उहाँले शिवलोक, विष्णुलोक, ब्रह्मलोक, उमालोक, स्कन्दलोक लगायत थुप्रै लोक बनाउनुभयो, र सबैभन्दा माथि सत्यलोक बनाउनुभयो। सुमेरुका आठै दिशामा इन्द्रको अमरावती, यमको यमपुरी, कुबेरको अलकापुरी लगायत आठ पुरी बनाउनुभयो। त्यसपछि उहाँले मनमा सम्झनेबित्तिकै कश्यपसहित एक सय ऋषि प्रकट भए।

कश्यपका सन्तान

अगस्त्यले सोध्नुभयो, "हे कुमार! तपाईंका कुरा अमृतजस्ता छन्। देवता, दानव, पशुपक्षी र मानिस कसरी जन्मिए?"

कुमारले भन्नुभयो, "कश्यप ऋषिका अदिति, दिति, दनु, विनता, कद्रु, कपिला, मनु लगायत थुप्रै पत्नी थिए। अदितिबाट सूर्य, चन्द्रमा लगायत तेत्तीस कोटि देवता जन्मिए। दितिबाट हिरण्यकशिपुजस्ता दैत्य र दनुबाट दानव जन्मिए। अरू पत्नीबाट गन्धर्व, अप्सरा र राहु जन्मिए।

विनताबाट अरुण र गरुड जस्ता पक्षी, कपिलाबाट कामधेनु, सिंह, बाघ, हात्ती, घोडा, मृग जस्ता पशु, कद्रुबाट शेषनाग, वासुकि, तक्षक लगायत आठ नाग, र मनुबाट मानिसहरू जन्मिए।"

यति धेरै प्राणी जन्मिएपछि ब्रह्माले उनीहरूलाई खानका लागि धान, जौ, तिल लगायतका अन्न र फलफूल बनाउनुभयो।

आठ दिक्पाल

अगस्त्यले फेरि सोध्नुभयो, "कुन लोकमा कुन देवता बस्नुहुन्छ, र दिक्पालहरू कसरी बने?"

कुमारले भन्नुभयो, "कैलाशमा महादेव, वैकुण्ठमा विष्णु, सत्यलोकमा ब्रह्मा र उमालोकमा पार्वती बस्नुहुन्छ। स्कन्दलोकमा म बस्छु।"

कश्यपका छोरा इन्द्रले हिमालयमा गएर धेरै समय कठोर तपस्या गरे। प्रसन्न भएका महादेवले उनलाई अमरावतीका राजा र पूर्व दिशाका दिक्पाल बनाउनुभयो। त्यसरी नै अरूले पनि तपस्या गरे, र महादेवले अग्निलाई आग्नेय कोण, यमलाई दक्षिण, निर्ऋतिलाई नैर्ऋत्य कोण, वरुणलाई पश्चिम, कुबेरलाई उत्तर र विश्वकर्मालाई ईशान कोणका दिक्पाल बनाउनुभयो।

उनन्चास वायुले पनि तपस्या गरे र वर मागे, "हामी उनन्चासै जना एउटै होऔँ, हामीलाई कसैले नदेखोस्, हाम्रो आवाज मात्र सुनियोस्, र बलमा कसैले हामीलाई जित्न नसकोस्।" महादेवले "तथास्तु" भन्नुभयो, उनीहरूको नाम वायु राख्नुभयो र वायव्य कोणका दिक्पाल बनाउनुभयो।

सतीको कथाको सुरुआत

यति सुनेपछि अगस्त्यले सोध्नुभयो, "महादेव र सतीदेवीको विवाह कसरी भयो? सतीदेवीको मृत्यु किन भयो, र त्यसपछि के-के अनर्थ भए? फेरि उनी महादेवकी पत्नी कसरी बनिन्? यो सबै विस्तारमा सुनाइदिनुहोस्।"

कुमारले खुसी हुँदै भन्नुभयो, "यो कथा म तेस्रो अध्यायमा सुनाउनेछु।"

३. दक्षका कन्याहरूको विवाह

सतीको जन्म

कुमारले भन्नुभयो, "हे अगस्त्य! ब्रह्माका छोरा दक्षप्रजापतिकी पत्नी विरणी गर्भवती हुनुभयो। दश महिना पूरा भएपछि उहाँले एउटी छोरी जन्माउनुभयो।"

त्यो कन्या असाध्यै सुन्दरी थिइन्। उनका आँखा कमलका पत्रजस्ता थिए, शरीर बिहानको घामजस्तो रातो थियो, र मुख चन्द्रमाजस्तो उज्यालो र शान्त थियो। छोरी जन्मेकोमा दक्ष खुसी भए। उनले गुरु वशिष्ठलगायत ज्योतिषीहरूलाई बोलाएर विधिपूर्वक न्वारान गराए। ऋषिहरूले गणना गरेर भने, "यो बालिकाको नाम सतीदेवी हुनेछ, र तीनै लोकमा उनको नाम चल्नेछ।"

त्यसपछि विरणीबाट क्रमशः तेत्तीस कोटि छोरीहरू जन्मिए। दक्ष र विरणीले सबैलाई राम्ररी हुर्काए। ती सबैमध्ये सतीदेवी जेठी थिइन्।

देवताहरूको विवाह

एक दिन स्वर्गका देवता, ऋषि, यक्ष, गन्धर्व र दिक्पालहरू भेला भएर सल्लाह गरे, "हाम्रा पत्नी छैनन्। दक्षप्रजापतिका तेत्तीस कोटि छोरीसँग विवाह गरौँ। तर कन्या माग्न कसलाई पठाउने?" सबैको सहमतिमा उनीहरूले नारदलाई पठाए।

नारद दक्षको घर पुगे र भने, "हे दक्ष! तपाईंका तेत्तीस कोटि छोरी तेत्तीस कोटि देवतालाई दिनुहोस्।" दक्ष खुसी भए र भने, "नारद! तिमीले राम्रो कुरा ल्यायौ। सबै छोरी म देवतालाई दिन्छु। तर सतीदेवीलाई भने दिन्नँ। मेरो छोरा छैन, मेरो सम्पत्तिको रक्षा कसले गर्ला?"

नारदले फर्केर देवतालाई यो कुरा सुनाए। देवताहरूले विवाहको दिन तोके, सामग्री तयार पारे र दक्षको घर पुगे। सतीबाहेक सबै छोरीको कन्यादान भयो, र देवताहरू आफ्ना पत्नीलाई लिएर खुसी हुँदै घर फर्के।

महादेवको अपमान

कैलाशमा बसेका महादेवले यो कुरा थाहा पाउनुभयो। उहाँले सोच्नुभयो, "देवताहरूले मलाई एक वचन पनि नसोधी आफू-आफूले विवाह गरे। कैलाशको स्वामी भएर पनि मेरी पत्नी छैनन्।" ध्यान लगाएर हेर्दा उहाँले देख्नुभयो कि दक्षकी जेठी छोरी सती अझै अविवाहित छिन्। उहाँले सोच्नुभयो, "यिनलाई माग्न अरू कसैलाई किन पठाउनु, म आफैँ जान्छु।"

महादेव आउँदै गरेको देखेर दक्षले पत्नीलाई भने, "त्यो महादेव आउँदैछ, के भन्न आयो होला?" दक्षले भ्यालबाट हेरेर उहाँलाई माथि बोलाए र हेला गर्दै सोधे, "आज मेरो घरमा किन आइस्?"

महादेवले नम्र भएर भन्नुभयो, "हे दक्ष! तिम्रो कृपाले तेत्तीस कोटि देवताको विवाह भयो। सतीदेवी अझै बाँकी हुनुहुन्छ। म पनि योग्य छु, उहाँलाई मलाई दिनुहोस्।"

यो सुनेर दक्ष रिसले चूर भए। उनले भने, "मेरी छोरी तेरो योग्य कसरी हुन सक्छे? तँ मसानको खरानी घस्छस्, सर्पको गहना लगाउँछस्, बाघको छाला ओढ्छस्, डमरु र त्रिशूल बोकेर बूढो साँढेमा चढ्छस्। भाङ-धतुरो खाएर भूतप्रेत नचाउँदै मसानमा बस्छस्। तँलाई देख्दा पनि घिन लाग्छ। जा, मेरो घरमा नबस्।" यति भनेर दक्षले महादेवलाई पाखुरा समातेर घरबाट निकाले।

महादेवको मन धेरै दुख्यो। उहाँले सोच्नुभयो, "नदिने भए दिन्नँ भने पुग्थ्यो, यसरी निन्दा गर्नुपर्ने थिएन। अब कहाँ जाऊँ? यो काम कसले बनाइदेला?" यस्तै सोच्दै उहाँ विष्णुको वैकुण्ठ पुग्नुभयो।

विष्णुको उपाय

विष्णुले महादेवलाई उच्च आसनमा बसाल्नुभयो र आउनुको कारण सोध्नुभयो। महादेवले सबै कुरा सुनाउनुभयो। विष्णुले भन्नुभयो, "हे ईश्वर! यो काम म बनाउँछु, चिन्ता नगर्नुहोस्। म नफर्किँदासम्म यहीँ बस्नुहोस्।"

विष्णु दक्षको घर पुग्नुभयो। दक्षले आदरपूर्वक बसाले र आउनुको कारण सोधे। विष्णुले भन्नुभयो, "म केही माग्न आएको हुँ। दिने भए मात्र माग्छु।" दक्षले भने, "तपाईंले मागेपछि जे भए पनि दिन्छु।"

तब विष्णुले भन्नुभयो, “म वैकुण्ठको स्वामी भएर पनि मेरी पत्नी छैनन्। सतीदेवीलाई मलाई दिनुहोस्।” दक्ष चिन्तित भए, तर वचन दिइसकेकाले भने, “ठीक छ, सती तपाईंकी भइन्। शुभ साइत हेरेर कन्यादान लिन आउनुहोस्।”

वैकुण्ठ फर्केर विष्णुले महादेवलाई भन्नुभयो, “काम बन्ला जस्तो छ, तर मैले सतीलाई आफ्नै लागि मागेर आएको छु। उपाय यस्तो छ: कन्यादानको दिन तपाईं बूढो संन्यासीको भेषमा आउनुहोस् र भिक्षा माग्नुहोस्। भिक्षा नदिई कन्यादान गरे दिने र लिने दुवैलाई श्राप दिन्छु भन्नुहोस्। म तपाईंलाई आफ्नै छेउमा बसाल्नेछु। दक्षले कन्यादान गर्दा उनको आँखा छलेर म सतीको हात तपाईंको हातमा राखिदिनेछु।”

विष्णुले दिन र समय पनि बताइदिनुभयो। यो उपाय सुनेर प्रसन्न भएका महादेव खुसी मनले कैलाश फर्कनुभयो।

अध्याय ४

४. सती र महादेवको विवाह

कन्यादानको दिन

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! कन्यादानको दिन आयो। महादेव आउनुहोला भन्ने सोच्दै विष्णु दक्षको घर पुग्नुभयो। दक्षले सबै सामग्री तयार पारेर कन्यादान गर्ने तयारी गरे।”

उता महादेव भने दक्षको घर जाने कुरा बिर्सेर भाङ-धतुरो खाई बेहोसजस्तै हुनुभएको थियो। कन्यादानको साइत नजिकिँदै थियो, तर महादेव आइपुग्नुभएको थिएन। विष्णु चिन्तित हुनुभयो, “सतीको हात मेरो हातमा परे त महादेवलाई हुँदैन। अब के गरूँ?”

अचानक महादेव झसङ्ग ब्युँझनुभयो र सम्झनुभयो, “कन्यादानको दिन त आजै हो।” उहाँ तुरुन्तै बूढो संन्यासीको भेषमा दक्षको घर पुग्नुभयो र भन्नुभयो, “हे विष्णु! म धेरै टाढाबाट आएको छु, भोक लागेको छ। पहिले मलाई भिक्षा नदिई कन्यादान गरे दिने र लिने दुवैलाई श्राप दिन्छु।”

विष्णुले भन्नुभयो, “हे भिक्षु! साइत टर्न लाग्यो। कन्यादानपछि भिक्षा दिएर सन्तुष्ट पार्छु। अहिले यहाँ आएर बस।” उहाँले संन्यासीलाई आफ्नै सिंहासनको छेउमा बसाल्नुभयो।

ठीक त्यही बेला दक्षले सतीको हात समातेर विष्णुको हातमा सुम्पन लागेका थिए। विष्णुले आफ्नो मायाले दक्ष र विरणीका आँखा छलेर सतीको हात संन्यासीरूपी महादेवको हातमा राखिदिनुभयो।

सतीको बिदाइ

यो देखेर दक्ष अत्यन्त दुःखी भए र विष्णुलाई भने, “तिमी त कपटी रहेछौ। तिम्रो विश्वासमा परेर मेरी छोरीको यस्तो हाल भयो।” विष्णुले केही नसुनेझैँ गरी जवाफ दिनुभएन र वैकुण्ठ फर्कनुभयो।

दक्षले छोरीतिर हेरेर भने, “हे सती! विष्णुको छलमा परेर तँले बूढो संन्यासी पति पाइस्, तर चिन्ता नगर्। हामी छँदैछौँ, तँलाई दुःख हुन दिँदैनौँ। अहिले यिनैसँग जा।”

आफ्ना सबै बहिनीले देवता पति पाएको सम्झेर सती रुन थालिन्। फेरि उनले मन बुझाइन्, “भाग्यमा यस्तै लेखिएको रहेछ। रुनु बेकार छ। जस्ता भए पनि आमाबुबाले दिनुभएका मेरा पति यिनै हुन्।”

संन्यासीरूपी महादेवले भन्नुभयो, “अब यहाँ बसेर के गर्ने, आफ्नो घर जानुपर्छ। आमाबुबासँग बिदा मागेर आऊ।” सतीले आमाबुबालाई प्रणाम गरिन्, र उनीहरूले मन बलियो पारेर बिदा दिए।

कैलाशको बाटो

बाटोमा महादेवले माया गर्दै भन्नुभयो, “प्रिये! तिमी कहिल्यै घरबाट बाहिर निस्केकी छैनौ, बिस्तारै हिँड।” सतीले भनिन्, “स्वामी! म त हिँड्न सक्छु, तपाईं बूढो हुनुहुन्छ, तपाईंलाई थकाइ लाग्ला। बिस्तारै हिँड्नुहोस्।”

आफ्ना बूढा पतिलाई देखेर सती डराइन्, “म जवान छु, मेरा पतिलाई कसैले केही गरेर मलाई लैजाने पो हो कि!” त्यसैले उनी एक छिन पनि पतिलाई नछोडी पछिपछि हिँडिन्।

खरको झुपडी

कैलाश पुगेपछि सतीको मन जाँच्न महादेवले टाकुरामा एउटा खरको झुपडी बनाउनुभयो र भन्नुभयो, “हाम्रो घर त्यही हो। भित्र जाऊ, भोक लागेको होला, जे छ खाऊ। म थाकेँ, एक छिन सुत्छु।” यति भनेर उहाँ भाङ-धतुरो खाएर बाहिरै सुत्नुभयो।

खरको झुपडी देखेर सतीले बुबाको सुनको घर सम्झिइन् र आँसु झारिन्। फेरि मन बुझाइन्, “मेरो कर्मले यस्तै ल्यायो, के गर्नु।” भित्र पस्दा जतातै माकुराको जालो र फोहोर थियो। उनले सबै सफा गरिन्। पति ब्युँझेपछि के खान दिने भनेर भण्डारमा हेरिन्, तर त्यहाँ केही थिएन। उनी दुःखी मनले पतिको खुट्टा नजिकै बसिरहिन्।

चार दिनपछि महादेव ब्युँझनुभयो र रिसाउँदै भन्नुभयो, “मलाई बाहिर एक्लै सुताएर तँ भित्र सुतिस्? केही खाइस् कि?” सतीले हँसिलो मुखले भनिन्, “स्वामी! तपाईं गहिरो निद्रामा हुनुहुन्थ्यो, ब्युँझाउन सकिनँ। म सुतेकी छैन, यहीँ बसिरहेकी थिएँ। भण्डारमा जे थियो, खाइसकेँ। अब तपाईं के खानुहुन्छ?”

सती रिस होस् कि खुसी, सधैँ हँसिलो मुख राखेर पतिको सेवामा मन लगाउँथिन्। भण्डारमा केही थिएन भन्ने थाहा पाएका महादेवलाई सतीमाथि असाध्यै करुणा जाग्यो।

कैलाशको दर्शन

महादेवले भन्नुभयो, “प्रिये! हाम्रो घर यो होइन। यो खरको भित्ता च्यातेर हेर त।” सतीले भनिन्, “भएको घर भत्काएर नभएको घर कहाँ खोज्न जाऊँ? फेरि बनाउनुपऱ्यो भने तपाईं बूढो, म नारी, कसले बनाइदिन्छ?”

यो सुनेर महादेव जुरुक्क उठ्नुभयो र खरको भित्तामा लात हान्नुभयो। तुरुन्तै मणि-माणिक्य जडिएको सुनको दिव्य कैलाश देखियो। सतीले अचम्म मान्दै सोचिन्, “यो घर त मेरा बुबाको घरभन्दा पनि सुन्दर छ, कसको होला?”

महादेवले सतीलाई आँगनमा बोलाएर गाईको गोबरले गोलो आकारमा लिप्न लगाउनुभयो। लिपिएको ठाउँमा बसेर उहाँले सतीलाई स्फटिकजस्तो निर्मल आफ्नो विश्वम्भर रूपको दर्शन दिनुभयो।

सतीको आँखाबाट खुसीका आँसु बगे। उनले भनिन्, “म धन्य रहेछु, स्वयं जगदीश्वर महादेवलाई पति पाएँ।” उनले महादेवलाई फूलको माला लगाइदिइन्, तीन पटक परिक्रमा गरिन् र साष्टाङ्ग दण्डवत् गरिन्। त्यसपछि शिव र शक्ति दुवै आनन्दसाथ कैलाशमा बस्न थाल्नुभयो।

५. त्रिपुर दहन

मयको तपस्या

अगस्त्यले सोध्नुभयो, “हे कुमार! त्रिपुरासुरले कसको तपस्या गरेको थियो, र महादेवले उसलाई कसरी भस्म पार्नुभयो? यो कथा सुनाइदिनुहोस्।”

कुमारले भन्नुभयो, “हे मुनि! विष्णुले हिरण्याक्ष दैत्यलाई मारेपछि सबै दैत्य दुःखी भए। तब मय नामका दानवले आफ्ना मित्र तारकाक्ष र विद्युत्प्रभलाई साथमा लिएर कठोर तपस्या सुरु गरे।” उनीहरू माघ-पुसको जाडोमा हिमालयमा र वैशाख-जेठको गर्मीमा पञ्चाग्नि तापेर तपस्या गर्थे।

तपस्याले प्रसन्न भएका ब्रह्मा उनीहरूसामु प्रकट हुनुभयो र वर माग्न भन्नुभयो। तीनै जनाले माग्यो, “हामी कहिल्यै नमरौँ, हाम्रो बल ठूलो होस्, र हामीले बनाउने तीन पुरमा कसैको पहुँच नहोस्।”

ब्रह्माले भन्नुभयो, “कहिल्यै नमर्ने वर म दिन सक्दिनँ। मृत्युको कुनै बाटो राखेर अर्को वर माग।” तब मयले भन्यो, “हाम्रा तीन पुर एकै ठाउँमा रहने छैनन्। दश हजार वर्षमा एक पटक, आधा निमेषका लागि मात्र ती जोडिऊन्। त्यही आधा निमेषभित्र जसले एउटै बाणले तीनै पुर नष्ट गर्न सक्छ, उसैले मात्र हामीलाई मार्न सकोस्।” ब्रह्माले “तथास्तु” भन्नुभयो।

तीन पुर

मयले संसार नै वशमा पार्ने इच्छाले तीन पुर बनायो: पहिलो फलामको, दोस्रो चाँदीको र तेस्रो सुनको। आकाशमा ती सुमेरु पर्वतका टाकुराजस्ता देखिन्थे। अग्ला महल, रत्न जडिएका ढोका, फराकिला बाटा, फूलबारी र कमल फुलेका पोखरीले ती पुर स्वर्गभन्दा पनि सुन्दर देखिन्थे।

फलामको पुर मयले तारकाक्षलाई र चाँदीको पुर विद्युत्प्रभलाई दियो। सबैभन्दा राम्रो सुनको पुर आफूले राख्यो। त्यसपछि दैत्यहरू घमण्डले मात्तिए। उनीहरूले देवतालाई दुःख दिन थाले, अमरावतीबाट निकाले, अप्सराहरू लुटे र नन्दनवनका रूख उखेलेर लगे।

देवताहरू महादेवको शरणमा

दुःखी देवताहरू ब्रह्माकहाँ गए। ब्रह्माले भन्नुभयो, "त्रिपुरका दैत्य असाध्यै बलिया छन्। हामीबाट तिनको नाश हुँदैन। अब महादेवकै शरणमा जाऔँ।"

ब्रह्मा, विष्णु, इन्द्र, यम, चन्द्रमा, कुबेर र वायुसहित सबै देवता कैलाश पुगे र हात जोडेर महादेवको स्तुति गर्न थाले, "हे पिनाकधारी! हे चन्द्रमौलि! हे नीलकण्ठ! थोरै सेवाले पनि प्रसन्न हुने, भक्तलाई वर दिने, सारा सृष्टिको रचना, पालन र संहार गर्ने हे शम्भु! तपाईंलाई कोटि-कोटि नमस्कार। हामीमाथि प्रसन्न हुनुहोस्।"

महादेवले वर माग्न भन्नुभयो। देवताहरूले आफ्नो दुःख सुनाए र भने, "ब्रह्माका वरले मात्तिएका दैत्यलाई ब्रह्मा र विष्णुले पनि मार्न सक्नुहुन्न। दश हजार वर्षमा आधा निमेषका लागि जोडिने त्रिपुरलाई एउटै बाणले भस्म पार्ने सामर्थ्य तपाईंमा मात्र छ। कृपा गरेर त्यसलाई नष्ट गरिदिनुहोस्।"

महादेवले भन्नुभयो, "तिमीहरूको भलाइका लागि म एउटै बाणले तीनै पुर भस्म पारिदिनेछु। मेरो शक्ति थाम्न सक्ने एउटा रथ तयार पार।"

देवताहरूले बनाएको रथ

विश्वकर्माले सबै देवताका अङ्गले बनेको सुनको रथ बनाए। सूर्य र चन्द्रमा त्यसका दुई पाङ्ग्रा भए। छ ऋतु रथका दायाँबायाँ राखिए। चार वेद चार घोडा बने, र ताराहरू घोडाका गहना बने। गङ्गालगायत सबै तीर्थ स्त्रीको रूप लिएर चमर बोकेर रथमा उभिए। स्वयं ब्रह्मा सारथि बन्नुभयो, र ओङ्कार कोर्रा बन्यो। स्वयं नारायण बाणको टुप्पो बन्नुभयो। पृथ्वी र आकाश थर्काउँदै महादेव त्यो रथमा चढ्नुभयो। गणेश, नन्दी, चण्डेश्वर, शङ्कुकर्णलगायत शिवका गणहरू हतियार बोकेर र बाजा बजाउँदै साथमा हिँडे।

नारदको सल्लाह

नारद दैत्यहरूकहाँ गएर भने, "देवताको स्तुतिले प्रसन्न भएर स्वयं महादेव तिमीहरूलाई मार्न आउँदै हुनुहुन्छ।"

तारकाक्ष र विद्युन्मालीले भने, “कसको सामर्थ्य छ यो त्रिपुर भेद्ने? लडौँ, देवतालाई जितेर इन्द्रको पद लिऔँ।” तर मयले शान्त स्वरमा भन्यो, “अब हाम्रो नाशको समय आयो। आफूभन्दा बलियो वा कमजोर शत्रुसँग नीति चल्छ, तर यी त सारा जगत्का स्वामी महादेव हुन्। उहाँको एक दृष्टिले नै हामी भस्म हुन्छौँ। उहाँकहाँ गएर नमस्कार गरौँ, यही मेरो विचार हो।”

नारदले भने, “लडाइँबाट भागेर कायर बन्नुभन्दा वीरगति पाउनु राम्रो। शिवको हातबाट मर्न पाए उहाँका गणका नायक पनि बन्न सकिन्छ। शिव कायरदेखि होइन, वीरदेखि प्रसन्न हुनुहुन्छ।” दैत्यहरूको आयु सकिएको थियो, त्यसैले सबैले यो कुरा माने र युद्धको तयारी गरे।

युद्ध

महादेवको रथ सुमेरु पर्वतजस्तो चम्कँदै आइपुग्यो। नन्दी, भृङ्गी, वीरभद्रलगायत गणहरू सिंहनाद गर्दै युद्धमा उत्रिए। विद्युत्प्रभले भृङ्गी र रिटीलाई घाइते बनायो र गणेशलाई पनि बाणले घाउ लगायो। रिसाएका गणेशले आफ्नो सुँडले उसको घाँटी बेरेर, हात्तीले पोखरीको कमल उखेलेझैँ उसको शिर उखेलिदिनुभयो। शङ्कुकर्णले अरू दुई दानवलाई मारे, र तारकाक्षलाई पनि ढाले।

मयको घरमा अमृतको कुण्ड थियो। मरेका दानवलाई त्यसमा चोबेर फेरि जिउँदो बनाइन्थ्यो, र तारकाक्ष पहिलेभन्दा दोब्बर बल लिएर फर्कियो। ब्रह्माले महादेवलाई भन्नुभयो, “त्यो अमृत रहेसम्म दानव मरेर पनि फेरि बाँचिरहन्छन्।” महादेवले एउटा बाण हानेर सबै अमृत सुकाइदिनुभयो।

त्रिपुर भस्म

ब्रह्माले बिन्ती गर्नुभयो, “लड्दालड्दै हजार वर्ष बितिसक्यो। अब त्यो बाण छाड्नुहोस्।” दश हजार दिव्य वर्ष पुगेको क्षण, आँखा झिम्क्याएर खोलेजति समयका लागि तीनै पुर जोडिए। महादेवले आफ्नो योगबलले तिनलाई त्यहीँ अडिने बनाउनुभयो र नारायणरूपी बाण छाड्नुभयो, जसको टुप्पोमा अग्नि र सोम थिए।

तीनै पुरमा आगो लाग्यो। महादेवले नन्दीलाई भन्नुभयो, “मय मेरो प्रिय भक्त हो, उसलाई आगोले नछोओस्।” नन्दी हावाभन्दा छिटो मयको घर पुगे। मय शिवलिङ्गसामु ध्यानमा बसेको थियो। अग्निले भने, “हे शिवभक्त! यो नगर छोडेर तुरुन्त जाऊ।” मय सुनको शिवलिङ्ग बोकेर पाताल गयो।

त्रिपुर भस्म भयो। महल र बगैँचा ढले, दैत्य र तिनका परिवार रुँदै कराउँदै भागे, कति आगोमा जले र कति समुद्रमा खसे। बाकी बचेको सहर समुद्रमा डुबाएर बाण फेरि महादेवकै हातमा फर्कियो।

देवताहरूले आफ्नो अधिकार फिर्ता पाए र महादेवको स्तुति गरे। महादेवले भन्नुभयो, “भक्तलाई सधैँ छोरालाई झैँ माया गर्नुपर्छ। अब तिमीहरूको इच्छा पूरा भयो, खुसीसाथ आफ्नो लोक जाऊ।” देवताहरू आफ्नो लोक फर्के, र महादेव आफ्ना गणसहित कैलाश फर्कनुभयो।

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! जो शिवभक्त यो त्रिपुर दहनको कथा खुसीसाथ सुन्छ वा सुनाउँछ, ऊ सबै पापबाट मुक्त हुन्छ र मृत्युपछि शिवको पार्षद भएर कैलाशमा बस्न पाउँछ।”

६. दक्षको यज्ञ र सतीको देहत्याग

शिवबिनाको यज्ञ

अगस्त्यले सोध्नुभयो, "हे कुमार! विष्णुको उपायले सतीदेवीले महादेवलाई पति पाउनुभयो। तर पछि उहाँको मृत्यु कसरी भयो? त्यो सुनाइदिनुहोस्।"

कुमारले भन्नुभयो, "हे मुनि! एक दिन दक्षप्रजापतिले पत्नी विरणीलाई भने, 'मलाई धेरै समयदेखि यज्ञ गर्ने इच्छा छ। सबै सामग्री तयार पार। महादेव र सतीबाहेक सबै छोरी-ज्वाइँ, ब्रह्मा, विष्णु, देवता, ऋषि र दिक्पाललाई निम्तो पठाऊ।'"

विरणीले त्यसै गरिन्। सबै छोरी-ज्वाइँ, देवता, यक्ष, गन्धर्व, नाग र अप्सराहरू राम्रा लुगा र गहना लगाएर, यज्ञमा चढाउने सामग्री बोकेर आए। शुभ साइतमा अश्वमेध यज्ञ सुरु भयो। नाचगान र मङ्गल ध्वनिले यज्ञस्थल झकिझकाउ देखिन्थ्यो।

यज्ञ चलिरहेका बेला नारद मुनि उठेर को आए, को आएनन् भनेर चारैतिर हेर्न थाले। सबै थिए, तर महादेव र सती कतै देखिनुभएन। नारदले सोचे, "महादेवबिना यो यज्ञ कसरी पूरा होला? निम्तो दिन बिर्सेका हुन् कि अरू केही कारण छ?" उनी त्यहींबाट अन्तर्धान भएर कैलाश पुगे।

जुवाको खेल

त्यही बेला कैलाशमा महादेवले सतीलाई भन्नुभयो, "प्रिये! आज हामी जुवा खेलौँ।" सतीले पासा ल्याइन् र दुवै जना मायाले खेल्न थाले। सतीले जितिन् र पतिलाई जिस्क्याउन थालिन्। महादेवले झोली थाप्नुभयो, सतीले त्यो पनि जितिन्। सर्पको गहना थाप्नुभयो, त्यो पनि जितिन्।

त्यसै बेला दक्षको निम्तो पाएका देवताहरू विमानमा बसेर जाँदै थिए। सतीले सोधिन्, "ती विमानमा जाने को हुन्?" महादेवले भन्नुभयो, "तिमीलाई त्यसको के चिन्ता? आफ्नो खेल खेल।" सती चिन्तित भएर माथितिरै हेरिरहिन्। महादेवले हाँस्दै मुकुट थाप्नुभयो, त्यो पनि सतीले जितिन्।

सतीले भनिन्, "स्वामी! तपाईंको सबै कुरा मैले जितिसकेँ, अब के थाप्नुहुन्छ?" महादेवले भन्नुभयो, "अब म आफ्नो अङ्ग थाप्छु।"

सतीले हात जोडेर भनिन्, "स्वामी! तपाईंको अङ्ग त पहिले पनि मेरै हो, पछि पनि मेरै हो। मैले हारेँ भने तपाईंको अङ्गको सट्टा के दिऊँ? यो ब्रह्माण्डमा त्यस्तो कुनै वस्तु छैन। जुन दिन आमाबुबाले मेरो हात तपाईंको हातमा राखिदिनुभयो, त्यही दिनदेखि तपाईंको अङ्ग मेरो र मेरो अङ्ग तपाईंको भइसक्यो।" सतीको यो मायालु कुरा सुनेर महादेव प्रसन्न हुनुभयो र खेल छोडेर मीठा कुरा गर्न थाल्नुभयो।

नारदको खबर

त्यसै बेला नारद आइपुगे र साष्टाङ्ग दण्डवत् गरे। महादेव जटाको मुकुट, बाघको छाला, खरानी, सर्पका गहना र मुण्डमाला लगाएर, सतीलाई काखमा राखेर करोडौँ सूर्यझैँ चम्किरहनुभएको थियो। प्रसन्न भएका महादेवले नारदलाई वर माग्न भन्नुभयो।

नारदले भने, "हे शम्भु! मलाई अरू वर चाहिँदैन, तपाईंको भक्तिमा मेरो मन सधैँ लागिरहोस्। म यो भन्न आएँ कि दक्षप्रजापतिले अश्वमेध यज्ञ गर्दैछन्। ब्रह्मा, विष्णु, सबै देवता, ऋषि र दिक्पाल त्यहाँ पुगेका छन्। तर यज्ञका मुख्य भोक्ता र फल दिने तपाईं दम्पतीलाई मात्र किन बोलाइएन, म बुझ्न सकिनँ।"

यो सुनेर सतीले आफ्नो ठूलो अपमान भएको ठानिन्। उनले आँसु झार्दै भनिन्, "सबै देवता र मेरा सबै बहिनीलाई बोलाउने, हामी दुई जनालाई मात्र किन नबोलाएको?"

महादेवले सम्झाउनुभयो, "प्रिये! दुःख नमान। तिमी उनीहरूलाई मन नपरेकी छोरी, म मन नपरेको ज्वाइँ। नबोलाए के भयो, म त छँदैछु। त्यहाँ गएर हामीलाई के पाउनु छ?" तर सतीले मानिनन्, "स्वामी! मलाई त्यो यज्ञ हेर्ने ठूलो इच्छा छ। एक पटक हेरेर मात्र फर्कन्छु।" उनी महादेवका पाउमा परेर जिद्दी गर्न थालिन्।

महादेवले फेरि भन्नुभयो, "यस्तो हठ नगर। तिमी स्वाभिमानी छौ, त्यहाँ तिम्रो अपमान होला। नजाऊ।" तर सतीले मानिनन् र नारदसँगै कैलाशबाट हिँडिन्।

सतीको प्रश्न

यज्ञस्थलमा पुगेर सतीले आमाबुबालाई ढोगिन् र आँसु बगाउँदै सोधिन्, "यति ठूलो यज्ञमा मलाई किन खबर गर्नुभएन? के म तपाईंहरूकी छोरी होइन? मैले वा मेरा पतिले के बिराएँ? सबैलाई बोलाउने, हामी दुई जनालाई मात्र किन नबोलाएको?"

उनले भनिन्, "यज्ञका कर्ता-धर्ता र फल दिने महादेव नै हुनुहुन्छ। उहाँ देवताका पनि देवता हुनुहुन्छ। महादेवबिनाको यज्ञ निष्फल हुन्छ। शङ्करलाई नबोलाई थालेको यो यज्ञ कसरी पूरा होला? कि यो ब्रह्माण्डमा अर्का शङ्कर पनि छन्? उहाँलाई तुरुन्त बोलाउन पठाउनुहोस्, अनि मात्र यज्ञ सफल हुन्छ।"

दक्षको निन्दा

दक्षले भने, "छोरी! दुःख नमान्। तेरो पति यो यज्ञमा बोलाउन लायक छैन। यहाँ देवताहरू राम्रा लुगा र गहना लगाएर आएका छन्, गन्धर्व गाउँदैछन्, अप्सरा नाच्दैछन्। यस्तो पवित्र यज्ञमा त्यो घिनलाग्दो मान्छेलाई कसरी बोलाउनु? ऊ शरीरमा खरानी घस्छ, बाघको छाला बाँध्छ, भाङ-धतुरो खाएर राता आँखा पारी मन लागेजसरी नाच्छ। सर्पका गहना र मुण्डमाला लगाएर भूतप्रेतसँग लाज नमानी हिँड्छ। तँलाई बोलाए ऊ पनि पछिपछि आउला भनेर तँलाई पनि बोलाइनँ। तैँले कुनै अपराध गरेकी छैनस्।"

उनले अझै भने, "सृष्टि, पालन र संहार गर्ने र यज्ञको फल दिने महादेव हुन् भनिस्, त्यो कुरा होइन। ऊ त बौलाहा मात्र हो। यज्ञका कर्ता नारायण हुन्, सृष्टिकर्ता ब्रह्मा हुन्। ब्रह्मा र विष्णु स्वयं यहाँ हुनुहुन्छ। त्यसले मेरो यज्ञमा के वर देला? उसलाई त म कहिल्यै बोलाउँदिनँ।"

सतीको देहत्याग

जगदीश्वर महादेवको यस्तो निन्दा सुनेर सतीको मनले सहन सकेन। उनका आँखा रिसले राता भए, उनी नागझैँ लामो सास फेर्न थालिन्। उनी जुरुक्क उठिन्, पतिको अपमान सम्झेर छाती पिटिन्, र "शिव, शिव!" भन्दै यज्ञकुण्डमा हाम फालेर प्राण त्यागिन्।

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! त्यसपछि सती हिमालयकी पत्नी मेनकाको गर्भमा जन्मिनुभयो। त्यो कथा पछि आउनेछ।”

अध्याय ७

७. वीरभद्र र दक्षको सेना

यज्ञमा उत्पात

सतीले यज्ञकुण्डमा प्राण त्यागेलगत्तै आकाश धूलोले ढाकियो, उल्टो हावा चल्न थाल्यो र बादलबिनै गर्जन सुनियो। यज्ञमा आएका देवता, यक्ष र गन्धर्वहरूका आँखामा धूलो पस्यो। हावाको वेगले कति उडे, कति भुइँमा पछारिए। कसैको हात भाँचियो, कसैको खुट्टा मर्कियो। धेरै "बचाऊ, बचाऊ!" भन्दै रुन-कराउन थाले।

हावा केही शान्त भएपछि दक्षले छोरी-ज्वाइँलाई "नडराओ" भनेर सान्त्वना दिए। तर उनी आफैं आत्तिएर गुरु बृहस्पतिकहाँ पुगे र भने, "हे गुरु! अनर्थ भयो, अब के गर्ने?"

महादेवको क्रोध

सतीले प्राण त्यागेको देखेर नारद हावाभन्दा छिटो कैलाश पुगे र भने, "हे करुणानिधि! पापी दक्षले तपाईंलाई बौलाहा भन्दै धेरै निन्दा गरे। त्यो सहन नसकेर सतीदेवीले तपाईंको नाम लिँदै यज्ञको आगोमा हाम फालेर प्राण त्याग्नुभयो।"

महादेवले सोध्नुभयो, "हे मुनि! के यो कुरा साँचो हो?" नारदले भने, "तपाईंसामु झूटो बोल्ने हिम्मत मसँग छैन। ध्यान लगाएर हेर्नुहोस्।" महादेवले ध्यान लगाएर हेर्नुभयो। रिसले उहाँका तीनै आँखाबाट आगोका ज्वाला निस्किए। उहाँले दाह्रा किट्दै भन्नुभयो, "तेत्तीस कोटि देवताले रक्षा गरे पनि पापी दक्षलाई नष्ट नगरी छोड्दिनँ।" उहाँले नारदलाई आश्रम फर्कन भन्नुभयो।

वीरभद्र र महाकालीको जन्म

महादेवले शिरबाट एउटा जटा उखेलेर भुइँमा पछार्नुभयो। त्यसबाट बादल गर्जेझैं ठूलो आवाज गर्दै भयानक रूपकी महाकाली प्रकट भइन्, र सोधिन्, "मलाई किन सम्झनुभयो?"

महादेवले अर्को जटा उखेलेर पछार्नुभयो। त्यसबाट पृथ्वी हल्लाउँदै, सिंहझैं गर्जदै, हजार सूर्यजस्तो तेज भएका, शरीरभरि खरानी घसेका, मुण्डमाला लगाएका, दाहिने हातमा त्रिशूल र

देब्रे हातमा डमरु बोकेका वीरभद्र प्रकट भए।

महादेवले आज्ञा दिनुभयो, “हे वीरभद्र! हे महाकाली! पापी दक्षको यज्ञ ध्वस्त पार, उसलाई र उसको रक्षा गर्ने देवताहरूलाई पनि नष्ट गर। नन्दी, भृङ्गी, चौसट्ठी योगिनी, भूतप्रेत र गणहरूलाई साथमा लिएर तुरुन्त जाओ।”

उनीहरू गर्जँदै, पृथ्वी थर्काउँदै कैलाशबाट हिँडे। पृथ्वी काँप्न थालिन् र सात समुद्र छचल्किए। दक्षको यज्ञमा अपशकुन देखिन थाले: आकाशमा काग र गिद्ध घुम्न थाले, स्यालहरू कराउँदै दौडिन थाले, र रगतको वर्षा भयो। यज्ञस्थलका सबै मानिस डराएर भाग्न थाले।

घमासान युद्ध

वीरभद्र र महाकाली आफ्ना गणसहित हात्तीको बथानमा सिंह पसेझैँ यज्ञमा पसे। विष्णुसहित देवताहरूले दक्षको रक्षा गर्न इन्द्रास्त्र, अग्न्यास्त्र, वरुणास्त्र, ब्रह्मास्त्र, गदा र नागपाशजस्ता हतियार प्रहार गरे। तर ती हतियार महाकालीको शरीर छुनेबित्तिकै भस्म हुन्थे। शिवका गणहरूले दक्षका असङ्ख्य सेना र देवताको संहार गरे। विषम ज्वरले पनि धेरैलाई बेहोस बनायो।

विष्णुले आफ्नो शरीरबाट शीत ज्वर निकालेर बेहोस भएकालाई होसमा ल्याउनुभयो र पाञ्चजन्य शङ्ख फुक्दै कौमोदकी गदा लिएर वीरभद्रमाथि जाइलाग्नुभयो। गदाको प्रहारले वीरभद्र बेहोस भएर ढले, र धेरै गण पनि घाइते भए। दक्षका सेनाले “धन्य विष्णु!” भन्दै फूल बर्साए।

त्यो जयजयकार सुनेर वीरभद्र होसमा आए। आफ्ना गणहरू ढलेका देखेर रिसाएका वीरभद्रले विष्णुलाई ताकेर त्रिशूल हाने। त्रिशूल विष्णुको छातीमा लाग्यो, र विष्णु बेहोस भएर ढल्नुभयो। त्यसपछि वीरभद्र र उनका गणहरूले फेरि दक्षका सेना र देवताको ठूलो संहार गरे।

सुदर्शन चक्र

होसमा आएपछि यज्ञ ध्वस्त भएको देखेर विष्णु अत्यन्त रिसाउनुभयो र भन्नुभयो, “हे पापी! आज तँलाई नष्ट गरेर दक्षको यज्ञ पूरा गर्छु। एघार रुद्र आए पनि तँलाई बचाउन सक्दैनन्। सबै दुष्टको नाश गर्ने यो चक्र देखिस्?”

वीरभद्रले भने, “मुखले भनेर केही हुँदैन। आफ्नो बल छ भने त्यो चक्र मलाई हानेर हेर्।” विष्णुले सुदर्शन चक्र छाड्नुभयो। अनेक सूर्यजस्तो चम्कने चक्र गर्जंदै आयो, र शिवका गणहरू डराएर वीरभद्रको नजिक गए।

समुद्र मन्थनमा निस्केको कालकूट विष महादेवले पिउनुभएझैं वीरभद्रले मुख बाए, र चक्र उनको मुखभित्र पस्यो। वीरभद्रले चक्र निल्न लागेको देखेर विष्णुले हतारहतार उनको मुखबाट चक्र झिक्नुभयो र त्यहाँबाट अन्तर्धान भएर वैकुण्ठ जानुभयो।

८. दक्षको यज्ञ ध्वस्त

दक्षको दण्ड

कुमारले भन्नुभयो, "हे अगस्त्य! विष्णु युद्धभूमिबाट अन्तर्धान भएपछि बाँकी देवता, यक्ष र गन्धर्व आत्तिएर भाग्न थाले। उनीहरू भन्दै थिए, 'जुन चक्रसामु स्वयं शिव पनि टिक्न नसक्ने भनिन्थ्यो, नारायणको त्यही सुदर्शन चक्र काम लागेन, र नारायण पनि भाग्नुभयो। अब हाम्रो सानो बलले के होला? आफ्नो ज्यान बचाउनु नै ठीक।'"

सबै भागेको देखेर वीरभद्रले गर्जँदै दक्षको टुप्पी समाते र भुइँमा ढाल्दै भने, "हे पापी दक्ष! तैंले महादेवको धेरै निन्दा गरिस् र आफ्नै छोरीको मृत्युको कारण बनिस्। तँजस्तो पापी संसारमा खोजे पनि पाइँदैन। तँलाई बचाउने तेरा ज्वाइँहरू अहिले कहाँ गए? तेरो यज्ञ त शङ्करबिना नै पूरा भएन।" यति भनेर उनले दक्षको शिर काटेर यज्ञकुण्डमा होमिदिए।

नन्दी, भृङ्गी, योगिनी र महाकालीले भने, "धन्य वीरभद्र! तिमीजस्तो वीर संसारमा दुर्लभ छ।"

विरणीको बिन्ती

पतिको शिर यज्ञकुण्डमा होमिएको देखेर दक्षकी पत्नी विरणी आँधीमा केराको बोट ढलेझैं भुइँमा ढलिन् र बेहोस भइन्। होस आएपछि उनी रुँदै भन्न थालिन्, "हे नाथ! मलाई अनाथ बनाएर कहाँ गयौ? जगदीश्वर महादेवलाई यज्ञमा नबोलाउँदा यस्तो भयो। झूटो घमण्डले शिवको निन्दा गर्दा तिमीले प्राण गुमायौ।"

उनले वीरभद्रसँग बिन्ती गरिन्, "हे ईश्वर! मेरा पति अज्ञानी र घमण्डी थिए। उनलाई नष्ट गरेर तपाईंको के कीर्ति बढ्छ? सृष्टि, पालन र संहार गर्ने तपाईं नै हुनुहुन्छ, ब्रह्मा, विष्णु र शिव पनि तपाईं नै हुनुहुन्छ। आफ्नै सृष्टि आफैं नष्ट गर्नु उचित होइन। मेरा पतिको अपराध क्षमा गरेर उनलाई जीवनदान दिनुहोस्, मलाई विधवा नबनाउनुहोस्।"

इन्द्रलगायत देवताहरूले पनि आकाशबाट फूल बर्साउँदै भने, “हे वीरभद्र! दक्षलाई जीवनदान दिएर विरणीलाई सन्तोष दिनुहोस्।”

बोकाको टाउको

विरणीको दुःखी अनुहार देखेर वीरभद्रको मनमा करुणा जाग्यो। उनले भने, “हे विरणी! तिम्रो स्तुतिले म प्रसन्न भएँ, म तिम्रा पतिलाई फिर्ता दिन्छु। तर उसको शिर त मैले पहिल्यै यज्ञकुण्डमा होमिसकेँ। अब म उसलाई यज्ञमा बलि दिइएको बोकाको टाउको जोडिदिन्छु।”

विरणीले हात जोडेर स्वीकार गरिन्। वीरभद्रले यज्ञशालाबाट बोकाको टाउको मगाएर दक्षको शरीरमा जोडिदिए र उनलाई जिउँदो बनाए। पति जिउँदो भएकोमा सन्तोष मान्दै विरणीले बोकाको टाउको भएका पतिसँगै वीरभद्र र महाकालीलाई दण्डवत् गरिन् र घर फर्किन्।

> **दक्ष किन शिवसँग रिसाएका थिए?** कथाअनुसार एक पटक ब्रह्माको सभामा दक्ष आइपुग्दा सबै उठे, तर शिव उठ्नुभएन। दक्षले त्यहीँ शिवको धेरै निन्दा गरे। शिव रिसाउनुभएन, केही नबोली त्यहाँबाट हिँड्नुभयो। तर दक्षको मनमा त्यही दिनदेखि शिवप्रति रिस थियो।

वीरभद्र कैलाश फर्के

वीरभद्र र महाकाली आफ्ना गणसहित कैलाश फर्के र महादेवलाई दण्डवत् गर्दै भने, “हे ईश्वर! तपाईंको आज्ञाअनुसार दक्षको यज्ञ ध्वस्त पार्‍यौँ र उसको शिर काटेर यज्ञकुण्डमा होम्यौँ। उसकी पत्नीको विलाप देखेर बोकाको टाउको जोडी दक्षलाई जिउँदो बनाएर आयौँ।”

महादेवले भन्नुभयो, “हे वीरभद्र! हे महाकाली! तिमीहरू धन्य छौ।” यति भनेर उहाँले दुवैलाई आफ्नै शरीरमा लीन गराउनुभयो।

महादेवको शोक

त्यसपछि प्राणप्रिया सतीलाई सम्झेर महादेव दक्षको यज्ञस्थल पुग्नुभयो। यज्ञकुण्डमा सुतिरहेकी सतीलाई देखेर उहाँ भन्न थाल्नुभयो, “हा सती! कैलाश सुनसान पारेर, मलाई एक्लै छोडेर कहाँ

गयौ?” उहाँ रूख ढलेझैँ भुइँमा ढलेर बेहोस हुनुभयो।

होस आएपछि उहाँ विलाप गर्न थाल्नुभयो, “हे प्यारी! अब मेरो बाँच्नुको के अर्थ? तिमी एक क्षण पनि मलाई नछोडी मेरा कथा सुन्थ्यौ। मेरो कुरा नमान्दा तिम्रो यो हाल भयो। म कतैबाट फर्कंदा तिमी सुनको कमण्डलुमा पानी ल्याएर मेरा खुट्टा धोइदिन्थ्यौ।” उहाँ छाती पिट्दै वर्षाका थोपाझैँ आँसु खसाल्न थाल्नुभयो।

कहिले सतीलाई काखमा राख्दै, कहिले अँगालो हाल्दै, कहिले उनको हात आफ्नो छातीमा राख्दै महादेवले धेरै शोक गर्नुभयो। अन्त्यमा उहाँ सतीको शरीर पिठ्युँमा बोकेर बौलाहाझैँ पृथ्वीभरि घुम्न थाल्नुभयो। महादेवले बोकेकी भएकाले सतीको शरीर न कुहियो, न गन्हायो। उनी निदाएकीजस्ती मात्र देखिन्थिन्।

९. सतीका अङ्ग खसेका ठाउँ

देवताहरूको चिन्ता

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! महादेव सतीको शरीर पिठ्युँमा बोकेर पृथ्वीभरि घुमिरहेको देखेर इन्द्रलगायत देवताहरू वैकुण्ठ गए र विष्णुसँग बिन्ती गरे।”

उनीहरूले भने, “हे परमेश्वर! महादेवको शोक देखेर दुःखी नहुने एउटा पनि जीव यो ब्रह्माण्डमा छैन। संसारको रक्षा तपाईं र शिवले नगरे कसले गर्ला? सतीको शरीर रहुन्जेल महादेव यसरी नै घुमिरहनुहुनेछ। आफ्नो मायाले भिँगा बनाएर, किरा पारेर सतीको शरीर गलाइदिनुहोस्, ताकि त्यसका अङ्ग खसून्।”

विष्णुले भन्नुभयो, “तिमीहरूको भलाइका लागि म त्यसै गर्नेछु। ढुक्क भएर अमरावती फर्क।” देवताहरू विष्णुलाई दण्डवत् गरेर आफ्नो लोक फर्के।

पीठहरूको उत्पत्ति

विष्णुले आफ्नो मायाले भिँगा बनाउनुभयो। सतीको शरीरमा किरा परे, र शरीर टुक्रा-टुक्रा भएर खस्न थाल्यो। जहाँ-जहाँ अङ्ग खसे, त्यहाँ-त्यहाँ एउटा-एउटा पीठ बन्यो। हरेक पीठमा एउटी देवी, एउटी योगिनी र एउटा महादेव प्रकट हुनुभयो, र त्यहाँ शिव र शक्ति सँगै रहनुभयो। ब्रह्माले हरेक ठाउँमा एउटा स्वयम्भू लिङ्ग पनि प्रकट गराउनुभयो। ती पीठमा आएर तपस्या गर्नेलाई देवीले वर दिनुभयो।

नेपालमा गुह्येश्वरी

सबैभन्दा पहिले सतीको गुह्य अङ्ग नेपालमा खस्यो। त्यहाँ नेपाल पीठ बन्यो, र गुह्येश्वरी देवी, चन्द्रघण्टा योगिनी र सिद्धेश्वर महादेव प्रकट हुनुभयो। त्यो पुण्यभूमिमा इन्द्रलगायत देवताहरूले आएर तपस्या गरे। प्रसन्न भएकी देवीले वर दिनुभयो, “सत्य, त्रेता, द्वापर र कलि, चारै युगमा यो ठाउँ देवताकै नामले प्रसिद्ध रहनेछ।”

अरू पीठहरू

त्यसपछि वाराणसीमा सतीको शिर खस्यो। त्यहाँ विशालाक्षी देवी र विश्वेश्वर महादेव प्रकट हुनुभयो, र त्यो मोक्षभूमि बन्यो। कामरूपमा छाती खस्यो, र त्यहाँ कामाक्षा देवी प्रकट हुनुभयो। कश्मीरमा जिब्रो खस्यो, र त्यहाँ शारदा देवी प्रकट हुनुभयो। कैलाशमा दाहिने पाउ खस्यो, र त्यहाँ पार्वती देवी प्रकट हुनुभयो। त्यहाँ तपस्या गर्ने ब्रह्माले तीनै लोकका सृष्टिकर्ता हुने वर पाउनुभयो।

यसैगरी पौरबन्धमा दाहिने कान, कन्नौजमा छाला, पूर्णगिरिमा देब्रे कान, चामुण्डाचलमा पाखुरा, केदारमा देब्रे हात, चन्द्रपुरमा दाहिने आँखा, जालन्धरमा तल्लो ओठ, गोकर्णमा कान र विश्वपीठमा देब्रे स्तन खस्यो। अरू धेरै ठाउँमा दाँत, ओठ, नाभि, घुँडा, पैताला र कपाल खसे।

ती पीठमा गन्धर्व, यक्ष, किन्नर, दैत्य, ऋषि, नाग, नदी, नक्षत्र र दिक्पालहरूले तपस्या गरे, र हरेकले आफ्नो इच्छाअनुसार वर पाए। गन्धर्वले नाचगानमा कहिल्यै नचुक्ने वर पाए। दिक्पालले आफ्नो दिशामा अडिग रहने वर पाए। कामधेनुले आफ्नो दूध, दही र घिउ सधैँ पवित्र मानिने वर पाइन्। वाग्मतीलगायत नदीहरूले भोग र मोक्ष दुवै दिन सक्ने वर पाए। कश्यपलगायत ऋषिहरूले चारै वेद आफ्नो अधीनमा रहने वर पाए।

कुमारले भन्नुभयो, “हे मुनि! यसरी सतीका अङ्ग खसेका ठाउँ पवित्र पीठ बने, र आज पनि भक्तहरू ती ठाउँमा गएर पूजा गर्छन्।”

१०. शक्तिपीठहरूको उत्पत्ति

थप पीठहरू

कुमारले भन्नुभयो, "हे अगस्त्य! सतीका अङ्ग खसेका ठाउँमा अझै धेरै पीठ बने। हरेक ठाउँमा शिव र शक्ति सँगै रहनुभयो, र त्यहाँ आएर तपस्या गर्नेलाई देवीले उसको इच्छाअनुसार वर दिनुभयो।"

राजगृहमा सतीको दाहिने कुहिनो खस्यो। त्यहाँ वायुले तपस्या गरे र संसारका सबै जीवको प्राणवायु बन्ने वर पाए। कोल्हापुरमा पेट खस्यो, र त्यहाँ महालक्ष्मी देवी प्रकट हुनुभयो। त्यहाँ गरुडले तपस्या गरे। उज्जयिनीमा रगतको डल्लो खस्यो, र त्यहाँ महाकाली देवी प्रकट हुनुभयो। त्यहाँ तपस्या गर्ने हिमालयले देवता, दैत्य र मानिस सबैलाई मुक्ति दिन सक्ने वर पाए।

जयन्तीपुरमा कलेजो खस्यो। त्यहाँ तुलसी र कुशले तपस्या गरे, र तीनै लोकले तिनलाई पवित्र मान्ने वर पाए। हस्तिनापुरमा दाहिने काँध खस्यो, जहाँ सुदर्शन चक्रले संहार गर्न सक्ने वर पायो। प्रयागमा अर्को अङ्ग खस्यो। त्यहाँ विष्णुका दश अवतारले तपस्या गरे, र चारै युगमा दैत्यको संहार गर्न सक्ने वर पाए।

हनुमान, लक्ष्मी र सरस्वती

एउटा पीठमा हनुमानले फलफूल चढाउँदै, नाच्दै र उफ्रँदै तपस्या गरे। प्रसन्न भएकी देवीले वर माग्न भन्नुभयो। हनुमानले भने, "म रामचन्द्रको सेवक बनेर लङ्का जलाउन सकूँ।" देवीले "तथास्तु" भन्नुभयो।

महेन्द्रमा दाहिने तिघ्रा खस्यो, र त्यहाँ लक्ष्मीले रत्न चढाएर तपस्या गरिन्। उनले वर मागिन्, "कार्तिक कृष्ण औँसीका दिन सारा संसारले मेरो पूजा गरोस्।" देवीले त्यही वर दिनुभयो, र त्यसैले आज पनि तिहारमा लक्ष्मी पूजा गरिन्छ।

हिरण्यपुरमा सरस्वतीले तपस्या गरिन् र सबै जीवको बोलीमा आफ्नो वास होस् भन्ने वर पाइन्। सेना पीठमा नवग्रहले तपस्या गरे र मानिसको लाभ-हानि आफ्नो अधीनमा रहने वर पाए। उद्यान पीठमा बादलले तपस्या गरे र सारा संसारलाई पानी दिएर उद्धार गर्न सक्ने वर पाए।

यस्तै गरी कल्पवृक्षले मनमा सोचेको फल फलाउन सक्ने, फूलहरूले पूजामा प्रशस्त हुने, आठ सिद्धिले अमर हुने, र आठ भैरवले मातृकाहरूका नायक हुने वर पाए। अन्त्यमा छायाछत्रमा सतीका बाँकी सबै अङ्ग खसे।

पीठदर्शनको महिमा

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! यसरी सतीका अङ्ग खसेका ठाउँमा एक-एक पीठ र स्वयम्भू लिङ्ग बने। सबै पीठको सङ्ख्या साढे सात करोड भनिन्छ। तीमध्ये पचास पीठको मात्र दर्शन गरे पनि मुक्ति पाइन्छ। मानिसको जन्म पाएर एउटा पीठको पनि दर्शन नगर्नेको जन्म बेकार हुन्छ भनेर स्वयं ब्रह्माले भन्नुभएको छ।”

११. मृगस्थली र ज्योतिर्लिङ्ग

तारकासुरको आक्रमण

सतीको शरीरका सबै अङ्ग खसिसकेका थिए, तर महादेवको मन शान्त भएन। “हा सती!” भन्दै उहाँ बौलाहाझैं जतातै घुम्न थाल्नुभयो।

यो देखेर तारकासुर नामका दानवले आफ्ना मन्त्रीहरूलाई भन्यो, “हेर, सतीको वियोगमा महादेव बौलाहाजस्तै भएका छन्। यही मौकामा देवतालाई जितेर इन्द्रको अमरावती कब्जा गरौं। अब हामीलाई कसैले केही गर्न सक्दैन।” ऊ आफ्नो सेना लिएर अमरावतीमा जाइलाग्यो।

इन्द्र डराए र भने, “हे देवता हो! तारकासुरलाई महादेवले वर दिनुभएको छ, उसलाई युद्धमा कसैले जित्न सक्दैन। यहाँबाट भागौं।” देवताहरू स्वर्ग छोडेर मृगस्थलीमा आएर बसे। तारकासुरले स्वर्ग, पृथ्वी र पाताल तीनै लोकमा राज गर्न थाल्यो।

देवताहरूको बिन्ती

पृथ्वीभरि घुम्दै महादेव मृगस्थली आइपुग्नुभयो। देवताहरूले साष्टाङ्ग दण्डवत् गरेर भने, “हे ईश्वर! अब तपाईंसँग सतीको शरीर छैन, आँखा खोलेर हेर्नुहोस्। पापी तारकासुरले स्वर्ग खोसेपछि हामी यहाँ बसेका छौं। हाम्रो रक्षा गरेर त्यो दानवलाई नष्ट गरिदिनुहोस्।”

महादेवले आँखा खोलेर देवताहरूलाई हेर्नुभयो, तर केही जवाफ दिनुभएन। “हा सती!” भन्दै उहाँ त्यहाँबाट पनि हिँड्नुभयो। महादेवको शोक संसारका कुनै जीवले सहन सकेनन्। यसरी सतीको शोकमा महादेव सय वर्षसम्म पृथ्वीभरि घुमिरहनुभयो।

एक दिन मन बलियो पारेर महादेवले सोच्नुभयो, “अब के गरूँ, कहाँ जाऊँ, मनलाई कसरी शान्ति मिल्छ?” उहाँले उत्तरतिर गएर तपस्या गर्ने निधो गर्नुभयो। तर मन अझै स्थिर नभएकाले उहाँ दक्षिणतिर लाग्नुभयो र कर्णाटकको ब्रह्मपुर पुग्नुभयो।

ब्रह्मपुरको घटना

त्यहाँका ऋषिहरू गङ्गामा नुहाउन गएका थिए। महादेव त्यही बाटो हिँडिरहेको देखेर ऋषिपत्नीहरू आपसमा कुरा गर्न थाले र आकर्षित भएर उहाँको पछिपछि लागे।

गङ्गाबाट फर्केका ऋषिहरूले पत्नीहरू नभेटेपछि खोज्दै गए र बाटोमै महादेवलाई भेटे। उनीहरूले सोधे, “हे महादेव! हाम्रा पत्नीहरूलाई किन लिएर हिँडेको?” महादेवले भन्नुभयो, “म किन तिम्रा पत्नी लिएर हिँड्थेँ?” पछाडि फर्केर ऋषिपत्नीहरूलाई देखेपछि उहाँले भन्नुभयो, “मैले यिनलाई ल्याएको होइन। किन पछि लागेर आए, थाहा छैन।”

रिसाएका ऋषिहरूले महादेवलाई श्राप दिए, र उहाँको लिङ्ग शरीरबाट खस्यो। त्यो खसेको लिङ्गबाट एउटा ज्योतिर्लिङ्ग प्रकट भयो, र त्यो बढ्दै गएर सारा ब्रह्माण्ड ढाक्न थाल्यो।

विष्णुले ज्योतिर्लिङ्ग शान्त पार्नुभयो

डराएका देवता, यक्ष र गन्धर्वहरू विष्णुकहाँ गएर भने, “हे ईश्वर! महादेवको ज्योतिर्लिङ्गले सारा ब्रह्माण्ड ढाक्न लाग्यो। तुरुन्त केही गर्नुपऱ्यो।” विष्णु तुरुन्तै त्यहाँ पुग्नुभयो र ज्योतिर्लिङ्गलाई अँगालो हाल्नुभयो। त्यसपछि ज्योतिर्लिङ्ग शान्त भयो। देवताहरूले विष्णुको स्तुति गरे र आफ्नो लोक फर्के।

त्यही ज्योतिर्लिङ्गबाट प्रकट भएर महादेवले ऋषिहरूलाई भन्नुभयो, “हे ऋषि हो! तिमीहरूले निर्दोषलाई बेकारमा श्राप दियौ।” उहाँले पनि ऋषिहरूलाई बदलामा श्राप दिनुभयो।

उत्तरतिर तपस्या

त्यसपछि महादेव उत्तरतिर जानुभयो। काम, क्रोध, लोभ र मोह त्यागेर, सबै इन्द्रिय वशमा राखेर, तीनै आँखा परब्रह्ममा केन्द्रित गरी उहाँ कठोर तपस्यामा बस्नुभयो।

१२. पार्वतीलाई स्वस्थानी व्रतको उपदेश

पार्वतीको जन्म

कुमारले भन्नुभयो, "हे अगस्त्य! केही समयपछि हिमालय पर्वतकी पत्नी मेनका गर्भवती हुनुभयो। समय पुगेपछि उहाँले एउटी छोरी जन्माउनुभयो।"

त्यो कन्या हजार सूर्यजस्तै तेजिली, कोमल अङ्ग र कमलका पत्रजस्ता आँखा भएकी परम सुन्दरी थिइन्। हिमालयले वशिष्ठ र गर्गलगायत ऋषि-ज्योतिषी बोलाएर न्वारान गराए। ऋषिहरूले भने, "यस बालिकाको नाम पार्वती राख्यौँ। यिनले महादेवलाई पति पाएर चौधै भुवनकी स्वामिनी बन्नेछिन् र दुष्टहरूको संहार गर्नेछिन्।" हिमालयले खुसी भएर उनीहरूलाई दक्षिणा दिएर बिदा गरे।

पार्वती शुक्ल पक्षको चन्द्रमाझैँ दिनदिनै बढ्दै गइन्। खेल्दा पनि उनी शिवको पूजा गर्दै खेल्थिन्। सानैदेखि उनको मन शिवको भक्तिमा थियो।

विष्णुसँग विवाहको कुरा

एक दिन नारद विष्णुकहाँ गएर भने, "हे वैकुण्ठनाथ! हिमालयकी छोरी पार्वती लक्ष्मीभन्दा पनि सुन्दरी छिन्। उनी सबै तरहले तपाईंको योग्य छिन्, उनीसँग विवाह गर्नुहोस्।" विष्णुले सोध्नुभयो, "के हिमालयले उनलाई मलाई देलान् र?" नारदले भने, "त्यसको चिन्ता नगर्नुहोस्, म अहिल्यै कुरा पक्का गरेर आउँछु।"

नारद हिमालयकहाँ पुगेर भने, "आफ्नी छोरी पार्वती वैकुण्ठनाथ विष्णुलाई दिनुहोस्।" हिमालय खुसी भए र स्वीकार गरे। विवाहको साइत तोकियो, र देवता, यक्ष, गन्धर्व सबैलाई निम्तो पठाइयो। विष्णु कन्यादान लिन हिमालयकहाँ आइपुग्नुभयो, र मेनकाले पार्वतीलाई रत्न र गहनाले सिँगारिन्।

पार्वती वनमा लुकिन्

जया, विजयालगायत सखीहरूले भने, “आज तिम्रो विवाह छ, तिमीलाई विष्णुलाई दिँदैछन्।” यो सुनेर पार्वतीले भनिन्, “म सानैदेखि महादेवलाई पति पाऊँ भनेर पुकारिरहेकी छु। उहाँबाहेक अरू कसैलाई दिए भने म प्राण त्याग्छु।”

सखीहरूले भने, “त्यसो हो भने हामी तिमीलाई कसैले नदेख्ने ठाउँमा लुकाइदिन्छौं।” उनीहरूले पार्वतीलाई नदी किनारको वनमा एकान्त ठाउँमा लुकाइदिए।

कन्यादानको बेला पार्वती कतै भेटिइनन्। हिमालय आत्तिएर गुरु बृहस्पतिकहाँ पुगे। बृहस्पतिले यो साइतमा विवाह हुँदैन भनेर विष्णुलाई बिन्ती गरे, र सबै पाहुना आ-आफ्नो ठाउँ फर्के।

बालुवाको शिवलिङ्ग

वनमा पार्वतीले नदी किनारको बालुवाबाट शिवलिङ्ग बनाइन् र महादेवको आराधना गर्न थालिन्। त्यही बेला प्रघोष र दमघोष नामका दुई दैत्य आएर पार्वतीलाई नराम्रो नियतले हेर्न थाले। पार्वतीले रिसाएर उनीहरूलाई हेर्नेबित्तिकै दुवै भस्म भए।

त्यही बालुवाको शिवलिङ्गबाट महादेव ज्योतिरूपमा प्रकट हुनुभयो र सोध्नुभयो, “हे पार्वती! तिमी मेरो आराधना किन गर्दैछौ?” पार्वतीले भनिन्, “म सानैदेखि तपाईंलाई पति पाऊँ भनेर पुकारिरहेकी छु। बुबाले मलाई विष्णुलाई दिन लाग्नुभएकाले म यहाँ लुकेकी हुँ। मेरो इच्छा पूरा गरिदिनुहोस्।”

महादेवले भन्नुभयो, “तिम्रा आमाबुबाले कन्यादान नगरी मैले तिमीलाई आफ्नी भन्न मिल्दैन। अब विष्णु आएर तिमीलाई जुन उपदेश दिनुहुन्छ, त्यसै गर, तिम्रो इच्छा पूरा हुनेछ।”

पार्वती घर फर्किन् र बुबालाई भनिन्, “म सानैदेखि महादेवलाई पति पाऊँ भनेर उहाँकै ध्यान र भक्ति गरिरहेकी छु। तपाईंले मलाई विष्णुलाई दिन लाग्दा म लुक्न गएकी थिएँ।” न्वारानका दिन ऋषिहरूले गरेको भविष्यवाणी सम्झेर हिमालय चुप लागे। त्यसपछि पार्वती धेरै तीर्थ, व्रत र दान गर्दै विष्णुको प्रतीक्षा गर्न थालिन्।

स्वस्थानी व्रतको उपदेश

एक दिन शङ्ख, चक्र, गदा र पद्म धारण गरेर विष्णु पार्वतीसामु प्रकट हुनुभयो र भन्नुभयो, "तिम्रा तीर्थ, व्रत र पूजा देखेर म प्रसन्न भएँ। जे इच्छा छ, वर माग।"

पार्वतीले भनिन्, "मलाई अरू कुनै वर चाहिँदैन। महादेवलाई पति पाउने वर मात्र दिनुहोस्।"

विष्णुले भन्नुभयो, "हे पार्वती! तिमीले गरेका सबै व्रतभन्दा पनि उत्तम र गोप्य एउटा कुरा भन्छु, ध्यान दिएर सुन। श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर। त्यस व्रतको प्रभावले तिमीले जगदीश्वर महादेवलाई पति पाउनेछौ, यसमा शङ्का छैन।"

पार्वतीले व्रतको विधि सोधिन्, र विष्णुले यसरी बताउनुभयो।

व्रतको विधि

पुस शुक्ल पूर्णिमाका दिनदेखि व्रत सुरु गर्नुपर्छ। एक दिनअघि नै हात-खुट्टाका नङ काटेर, नुहाएर शुद्ध हुनुपर्छ। व्रतभरि दिनमा एक छाक मात्र खाएर, मन एकाग्र गरी हरेक दिन मध्याह्नमा महादेवको पूजा गर्नुपर्छ।

एक महिनापछि, माघ शुक्ल पूर्णिमाका दिन एक सय आठ रोटी, एक सय आठ अक्षता, एक सय आठ बेलीका फूल, एक सय आठ कुङ्का सुपारी, एक सय आठ पान र थरीथरीका फलफूल र नैवेद्य तयार पार्नुपर्छ। तामाको थाली वा ऐनामा ओङ्कार लेखेर गङ्गाजलले स्नान गराई, चन्दन लगाई, पहँेलो वस्त्र चढाई, धूप, दीप र नैवेद्यसहित पूजा गर्नुपर्छ। त्यसपछि स्तोत्र, जप र ध्यान गरेर अर्घ्य दिनुपर्छ।

स्वस्थानी देवीको रूप

विष्णुले भन्नुभयो, "आठ पत्रको कमलमा आठ मातृकासहित बस्नुभएकी, हातमा खड्ग, त्रिशूल र नीलो कमल धारण गर्नुभएकी, वरदान दिने मुद्रामा रहनुभएकी, चार हात र तीन आँखा भएकी, सबै गहनाले सजिनुभएकी र सुनभन्दा पनि चम्किलो वर्णकी श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको ध्यान गर्नू। अनि 'हे जगदीश्वरी!' भन्दै मनमनै आफ्नो इच्छा माग्नू।"

प्रसाद र जागरण

पूजापछि एक सय आठमध्ये आठ रोटी, आठ अक्षता, आठ बेलीका फूल, आठ पान र आठ कुड्का सुपारी सगुनसहित आफ्ना पतिलाई दिनू। पति नभए छोरालाई, छोरा नभए मीत छोरालाई दिनू। मीत छोरा पनि नभए "मेरो यो कामना पूरा होस्" भन्दै गङ्गामा बगाइदिनू। बाँकी सय रोटी आफैँ फलाहारका रूपमा खानू। रातभर जाग्राम बसेर स्वस्थानीकै महिमाको गीत, भजन र कीर्तन गर्नू, र कथा सुन्नू-सुनाउनू।

विष्णुले भन्नुभयो, "यति गरेपछि इच्छा अवश्य पूरा हुन्छ। हे पार्वती! स्वस्थानीको प्रसाद ग्रहण गर्ने बेलामा महादेव आफैँ तिम्रो सामु प्रकट हुनुहुनेछ।"

पार्वतीले सन्तोष र आनन्द मान्दै विष्णुको पूजा गरिन् र प्रणाम गरिन्। विष्णु गरुडमा चढेर वैकुण्ठ फर्कनुभयो।

१३. पार्वती र महादेवको विवाह

पार्वतीको व्रत

कुमारले भन्नुभयो, "हे अगस्त्य! पुस शुक्ल पूर्णिमा आयो। पार्वतीले विष्णुले बताउनुभएअनुसार व्रत सुरु गरिन् र हरेक दिन मध्याह्नमा महादेवको पूजा गर्न थालिन्। एक महिना पूरा भएपछि माघ शुक्ल पूर्णिमाका दिन उनले सबै सामग्री तयार पारेर विधिपूर्वक श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको पूजा, ध्यान, जप र स्तोत्रपाठ गरिन्।"

कामदेव भस्म

यो खबर पाएर इन्द्रले देवताहरूलाई भने, "अब पापी तारकासुरको नाश हुने समय आयो। पार्वतीले महादेवलाई पति पाएपछि उनीबाट जन्मने कुमारले नै तारकासुरलाई मार्नेछन्। तर महादेव काम, क्रोध, लोभ र मोह त्यागेर कठोर तपस्यामा हुनुहुन्छ। उहाँलाई तपस्याबाट कसरी उठाउने?"

देवताहरूले भने, "यो काम कामदेवबाहेक अरू कसैले सक्दैन।" इन्द्रले वायुलाई पठाएर कामदेवलाई बोलाए र भने, "महादेवबिना संसारको रक्षा कसले गर्ला? तिमी गएर उहाँलाई कामबाण हानेर फेरि संसारमा फर्काऊ।"

कामदेव पत्नी रतिसँग उत्तर गए। उनले पहिले महादेवलाई दण्डवत् गरे, अनि इन्द्रको आज्ञाअनुसार कामबाण तानेर महादेवको हृदयमा हाने। महादेवले रिसाएर आँखा खोल्नुभयो, र उहाँका तीनै आँखाबाट निस्केको आगोले कामदेवलाई भस्म पार्‍यो।

रतिको बिन्ती

पति भस्म भएको देखेर रति रुँदै महादेवका पाउमा परिन् र भनिन्, "हे प्रभु! यो मेरा पतिको अपराध होइन। उनले इन्द्रको आज्ञाले बाण हानेका हुन्। मलाई विधवा नबनाउनुहोस्, मेरा पतिलाई जीवनदान दिनुहोस्।"

महादेवलाई दया लाग्यो र उहाँले भन्नुभयो, “हे रति! यो जन्ममा तिमीले पतिलाई पाउन सक्दिनौ। द्वापर युगको अन्त्यमा विष्णु कृष्णको अवतार लिनुहुनेछ। तिम्रा पति उहाँका छोरा प्रद्युम्न भएर जन्मनेछन्, र तिमीहरूको फेरि भेट हुनेछ। अहिले दुःख नमानी घर जाऊ।” रति महादेवलाई प्रणाम गरेर घर फर्किन्।

इन्द्रको भेषमा महादेव

त्यसपछि महादेवले ध्यान लगाएर हेर्नुभयो। सती हिमालयकी छोरी पार्वती भएर जन्मिएकी छिन्, उहाँलाई पति पाउन तीर्थ, व्रत र तपस्या गर्दैछिन्, र विष्णुको उपदेशले स्वस्थानीको व्रत गर्दैछिन् भन्ने उहाँले थाहा पाउनुभयो। उहाँले सोच्नुभयो, “उनको मन जाँच्छु।”

महादेव इन्द्रको रूप लिएर, हातमा वज्र बोकेर, ऐरावत हात्तीमा चढेर पार्वती व्रत गरिरहेकी ठाउँमा पुग्नुभयो। पार्वतीले व्रत पूरा गरिसकेर हातमा अर्घ्य लिँदै भनिरहेकी थिइन्, “हे ईश्वरी! सृष्टि, पालन र संहार गर्ने, तीन गुण र पाँच महाभूत सबै तपाईं नै हुनुहुन्छ। मेरो पूजाले प्रसन्न हुनुहोस्।” उनी प्रसाद झिक्दै थिइन्, त्यही बेला इन्द्ररूपी महादेव आइपुग्नुभयो।

पार्वतीले सत्कार गरेर सोधिन्, “हे देवराज! के कामले आउनुभयो?” इन्द्ररूपी महादेवले भन्नुभयो, “हे पार्वती! तिम्रो भक्ति देखेर म प्रसन्न भएँ। तर तिमी जसलाई पति पाउन व्रत गर्दैछ्यौ, ती महादेव भाङ-धतुरो खाएर लाज नमानी डुल्छन् र मसानमा बस्छन्। तिमीजस्ती सुन्दरीका लागि ती योग्य छैनन्। म सबै देवताको राजा हुँ। बरु मलाई पति बनाएर स्वर्गकी रानी बन।”

पार्वती रिसले चुर भइन्, “हे पापी इन्द्र! स्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गरेको ठाउँमा आएर महादेवको निन्दा गर्छौं? म यो सहन सक्दिनँ, तिमीलाई श्राप दिन्छु।” पार्वती श्राप दिन लागेको देखेर महादेवले भन्नुभयो, “हे पार्वती! म इन्द्र होइन, तिम्रो मन जाँच्न इन्द्रको रूप लिएर आएको हुँ। धन्य छ तिम्रो भक्ति!” उहाँले आफ्नो वास्तविक रूप देखाउनुभयो।

पार्वतीले प्रणाम गरेर भनिन्, “मैले धेरै व्रत र तपस्या गरेँ, तैपनि तपाईंको दर्शन पाइनँ। आज विष्णुको उपदेशले गरेको स्वस्थानीको व्रतको प्रभावले दर्शन पाएँ। तर अझै कन्यादान भएको

छैन, प्रसाद कसरी दिऊँ?”

गोत्रको प्रश्न

महादेव कन्यादान लिन हिमालयको घर जानुभयो। हिमालय र मेनका असाध्यै खुसी भए। ऋषि-ज्योतिषीले अक्षय तृतीयाको शुभ साइत तोके। सबै देवता, ऋषि, यक्ष र गन्धर्व आए। ब्रह्माले यज्ञ गराउनुभयो, ब्राह्मणहरूले वेद पढे, र अप्सराहरूले नाचगान गरे। मेनकाले पार्वतीलाई गहना र वस्त्रले सिँगारिन्, र तीनै लोकमा पार्वतीभन्दा सुन्दर कोही देखिएनन्।

हिमालयले हातमा जौ, तिल र कुश लिएर पार्वतीको हात समाते, र मेनकाले सुनको कमण्डलुबाट जलको धारा दिइन्। कन्यादानको सङ्कल्प गर्दा हिमालयले सोधे, “हे ईश्वर! तपाईंको गोत्र के हो? गोत्रबिना गरेको शुभ काम अधुरो हुन्छ भनी शास्त्रमा भनिएको छ।”

महादेवले केही जवाफ दिन सक्नुभएन र लाज मानेर तल हेरिरहनुभयो। विष्णुसहित कुनै देवताले पनि केही भन्न सकेनन्।

त्यही बेला सतीका हाडबाट बनेको वीणा बजाउँदै, शिवको गीत गाउँदै नारद आइपुगे। उनले भने, “हे गिरिराज! यिनी सारा ब्रह्माण्डको सृष्टि, पालन र संहार गर्ने आदिपुरुष हुन्। एउटै भएर पनि आफ्नो मायाले ब्रह्मा, विष्णु र महेश तीन रूप बन्छन्। यिनका न आमाबुबा छन्, न जात, न गोत्र। तेत्तीस कोटि देवता र चौधै भुवनका सबै जीवका आमाबुबा यिनै हुन्। शङ्का नगरी पार्वतीलाई यिनैलाई कन्यादान दिनुहोस्।” सबैले नारदको कुरा समर्थन गरे।

हिमालयले महादेवलाई पार्वतीको कन्यादान दिए। पार्वतीले महादेवको गलामा फूलको माला लगाइदिइन्, तीन पटक परिक्रमा गरिन् र पाउमा ढोगिन्। हिमालयले सबै पाहुनालाई भोजन गराएर दक्षिणा दिए। सबैले भने, “हे हिमालय! तिमी धन्य छौ। कठोर तपस्याले पनि दर्शन नपाइने महादेवलाई तिमीले ज्वाइँका रूपमा पायौ।”

व्रत संसारमा फैलाउने इच्छा

त्यसपछि पार्वतीले स्वस्थानीको प्रसाद आठ रोटी, आठ अक्षता, आठ बेलीका फूल, आठ पान र आठ कुड्का सुपारी सगुनसहित महादेवको हातमा दिँदै भनिन्, "स्वामी! अब मेरो तपस्या पूरा भयो। सानैदेखिको इच्छा आज पूरा भयो। श्रीस्वस्थानीको व्रतको प्रभावले मैले तपाईंजस्तो पति पाएँ।"

उनले अझै भनिन्, "यो संसारमा कोही गरिब छन्, कोही दुःखी छन्, कोही पापी छन्, कसैका पत्नी छैनन्, कसैका पति छैनन्। यो व्रत संसारमा फैलाउन पाए उनीहरू सबैको कल्याण हुन्थ्यो।"

महादेवले भन्नुभयो, "प्रिये! तिमी धन्य छौ। दुःखी र गरिबप्रति तिम्रो मनमा यति दया रहेछ। अश्वत्थामा ऋषिलाई बोलाएर रसातल पातालमा पठाऊ। त्यहाँ उनले यो व्रत फैलाउनेछन्।"

१४. किरात-किरातिनी र किरातेश्वर

अश्वत्थामा पाताल गए

पार्वतीले अश्वत्थामा ऋषिलाई बोलाउन पठाइन्। ऋषि आएर शिव-पार्वतीलाई प्रणाम गर्दै सोधे, “हे भवानीशङ्कर! मलाई किन बोलाउनुभयो?”

पार्वतीले भनिन्, “हे अश्वत्थामा! तिमी रसातल पाताल जाऊ। त्यहाँ जो दुःखी छन्, गरिब छन्, पापी छन्, जसका पत्नी वा सन्तान छैनन्, उनीहरूलाई यो व्रत गर्न सिकाऊ।” उनले विष्णुले आफूलाई सिकाउनुभएझैं व्रतको सबै विधि बताइन्। अश्वत्थामा ऋषि शिव-पार्वतीलाई प्रणाम गरेर रसातल पाताल गए।

महादेव लुक्नुभयो

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! एक दिन महादेवले सोच्नुभयो, ‘पार्वती कति चलाख रहिछन्, जाँचौं।’ उहाँ कसैले नदेख्ने ठाउँमा लुक्न जानुभयो।”

पार्वतीले महादेवलाई धेरै ठाउँमा खोजिन् र अन्त्यमा भेट्टाइन्। उनले भनिन्, “स्वामी! मलाई छलेर किन लुक्नुभएको? म तपाईंलाई मन परिनँ कि?” महादेव केही बोल्नुभएन। उहाँले मनमनै सोच्नुभयो, “पार्वतीले मलाई यसै छोड्ने रहिनछन्। रूप फेरेर वनमा घुम्न जान्छु।”

श्लेष्मान्तक वनमा किरात

महादेव अन्तर्धान भएर श्लेष्मान्तक वनमा किरातको रूप लिएर सिकार खेल्न थाल्नुभयो। पार्वतीले ध्यान लगाएर हेर्दा यो थाहा पाइन् र महादेवलाई झुक्याउन एउटी सुन्दरी किरातिनीको रूप लिइन्। उनी पनि त्यही वनमा पुगेर एउटा ठूलो रूखको छहारीमा बसिन्।

केही बेरपछि सिकार खेल्दै किरातरूपी महादेव त्यहीँ आइपुग्नुभयो। किरातिनीलाई देखेर उहाँ मोहित हुनुभयो र सोध्नुभयो, “हे सुन्दरी! तिमी को हौ? देवकन्या, नागकन्या कि स्वर्गकी अप्सरा? बाघ र हात्ती भएको यस्तो भयानक वनमा एक्लै किन बसेकी? तिमीलाई डर लाग्दैन?”

त्यो बेला महादेवको देब्रे हातमा धनुष, दाहिने हातमा त्रिशूल र काँधमा बाणको ठोक्रो थियो, र उहाँले सर्पका गहना लगाउनुभएको थियो। पार्वतीले उहाँलाई चिनिन् र मनमनै प्रणाम गरिन्। अनि भनिन्, "हे किरात! म किरातिनी हुँ, त्यसैले मलाई वनका जनावरको डर लाग्दैन। म यहाँ तपस्या गरेर बसेकी छु।"

कुरा गर्दागर्दै साँझ पऱ्यो। किरातले भने, "तिमी पनि एक्लै, म पनि एक्लै। आज हामी यहीँ बास बसौँ।" पार्वतीले भनिन्, "तिमी लोग्नेमान्छे, म आइमाई। यस्तो जङ्गलमा एकै ठाउँ कसरी बास बस्नु?" किरातले शङ्का नगर्न भने, र दुवै त्यही रूखमुनि बास बसे। यसरी धेरै दिन बिते।

पार्वतीको युक्ति

एक दिन पार्वतीले सोचिन्, "भोलेनाथ त यसरी नै सधैँ बस्न सक्नुहुन्छ। केही युक्ति गर्नुपऱ्यो।" उनले लुकेर आकाशवाणीझैँ स्वरमा भनिन्, "हे जगदीश्वर! विष्णु, इन्द्रलगायत हामी सबैले ठूलो दुःख पायौँ। कैलाश सुनसान भएको धेरै दिन भयो। कैलाश फर्केर हाम्रो उद्धार गर्नुहोस्।"

यो सुनेर महादेव अचम्ममा पर्नुभयो र किरातिनीलाई खोज्न थाल्नुभयो। पार्वती केही थाहा नपाएझैँ गरी फलफूल टिप्दै थिइन्। महादेवले सोध्नुभयो, "तिमी कहाँ गएकी थियौ? मैले खोज्दा भेटिनँ।" पार्वतीले भनिन्, "भोक लागेर कन्दमूल खोज्न गएकी थिएँ।"

पूर्ण चन्द्रमाभन्दा पनि सुन्दरी किरातिनीलाई देखेर किरातरूपी महादेवले उनलाई समात्न खोज्नुभयो। पार्वतीले भनिन्, "हे किरात! के तिम्रो धर्म यही हो? मैले महादेवबाहेक अरू कसैलाई पति नबनाउने प्रण गरेर यहाँ तपस्या गरिरहेकी छु। तिमीले यस्तो गरे म श्राप दिएर प्राण त्याग्छु।"

किरातले भने, "तिम्रो त्यस्तो प्रण छ भने सुन, म उही महादेव हुँ। वनमा घुम्ने मन लागेर यहाँ आएको हुँ। नपत्याए हेर।" उहाँले आफ्नो ज्योतिरूपको दर्शन दिनुभयो। पार्वतीले दण्डवत् गरेर भनिन्, "अब मेरा आमाबुबाकहाँ कन्यादान लिन हिँड्नुहोस्।" महादेव किरातिनीको पछिपछि लाग्नुभयो।

किरातेश्वर र गौरीघाट

हिमालयको घर पुगेपछि महादेवले थाहा पाउनुभयो कि किरातिनी त पार्वती नै रहिछन्। उहाँले सोच्नुभयो, "मलाई छलेर आफ्नै माइत ल्याइन्।" लाज मानेर उहाँ त्यहाँबाट अन्तर्धान हुनुभयो र श्लेष्मान्तक वनको उत्तरतिर किरातेश्वर शिवलिङ्ग भएर बस्नुभयो।

महादेवलाई नदेखेर चिन्तित भएकी पार्वतीले ध्यान लगाएर हेरिन् र उहाँ किरातेश्वर शिवलिङ्ग बनेको थाहा पाइन्। त्यसपछि उनी हरेक दिन वाग्मतीमा नुहाएर किरातेश्वरको पूजा र तपस्या गर्न थालिन्। पार्वतीले नुहाएको ठाउँको नाम गौरीघाट रह्यो। गौरीघाटमा नुहाएर किरातेश्वरको दर्शन गर्नेका सबै पाप नाश हुन्छन् र उसले यो लोकमा सुख र परलोकमा कैलाशवास पाउँछ भनिन्छ।

कैलाश फर्की

पार्वतीको कठोर तपस्याले प्रसन्न भएर महादेवले फेरि ज्योतिरूपको दर्शन दिनुभयो। पार्वतीले भनिन्, "स्वामी! मलाई किन बारम्बार दुःख दिनुहुन्छ? म तपाईंलाई मन परिनँ कि?" महादेवले उनलाई अँगालो हालेर काखमा राख्नुभयो र दुवै हिमालयको घर जानुभयो।

छोरी-ज्वाइँ आएको देखेर हिमालयले उनीहरूलाई सिंहासनमा राखेर थरीथरीका परिकार खुवाए। केही दिनपछि महादेवले भन्नुभयो, "प्रिये! कैलाश सुनसान भएको धेरै भयो, अब जाऔँ।" उहाँले हिमालयलाई "हे पिता!" भनेर बिदा माग्नुभयो।

महादेवले आफूलाई "पिता" भनेको सुनेर हिमालय भावविभोर भए र स्तुति गर्न थाले, "हे त्रैलोक्यनाथ! समुद्रको घरमा लक्ष्मी-नारायण बस्दा समुद्रलाई आनन्द भएझैं तपाईं दुवै मेरो घरमा बस्दा मलाई आनन्द भयो। संसार जलाउन लागेको कालकूट विष घाँटीमा राखेर नीलकण्ठ कहलाउने, त्रिपुरासुरलाई मार्ने, जीवन र मृत्यु दुवै भएर सबैको हृदयमा बस्ने तपाईंलाई कोटि-कोटि नमस्कार।"

महादेवले भन्नुभयो, "हे गिरिराज! तिम्रो भक्तिले म प्रसन्न भएँ। सधैँ मेरो भक्तिमा मन लगाऊ, अन्त्यमा कैलाश पाउनेछौ।" त्यसपछि उहाँ पार्वतीलाई काखमा राखेर साँढेमा चढ्नुभयो र कैलाश गएर आफ्ना गणसहित आनन्दले बस्नुभयो।

१५. गणेश, कुमार र तारकासुर वध

गणेशको जन्म

एक दिन पार्वतीले नुहाउँदा शरीरबाट निस्केको बुकुवाबाट एउटा मूर्ति बनाइन् र त्यसलाई ढोकामा पालेका रूपमा राखिन्। महादेव बाहिरबाट आएर भित्र पस्न खोज्दा त्यो मूर्तिले जान दिएन। महादेवले त्यससँग लडेर त्यसको शिर काटिदिनुभयो र भित्र जानुभयो।

पार्वतीले रुँदै भनिन्, "त्यो त मेरो छोरा हो, किन शिर काट्नुभयो?" महादेवले भन्नुभयो, "मैले थाहा नपाएर त्यसो गरेँ। म उसलाई बचाइदिन्छु, शोक नगर।" उहाँले गणहरूलाई जसको टाउको पहिले भेटिन्छ ल्याउन पठाउनुभयो। गणहरूले एउटा अग्लो र सुन्दर हात्ती भेट्टाए र त्यसको शिर ल्याए। महादेवले हात्तीको शिर मूर्तिमा जोडेर जिउँदो बनाइदिनुभयो। त्यही मूर्तिको नाम गणेश रह्यो, र उनी पार्वतीका छोरा कहलाए।

कुमारको जन्म

त्यसपछि महादेव पार्वतीसँगै भित्रै रमाउन थाल्नुभयो। इन्द्रले सोचे, "महादेवबिना संसारको रक्षा कसरी होला?" उनले अग्निलाई महादेवलाई बाहिर ल्याउन पठाए। अग्नि हावाको रूपमा भित्र पसेर भिक्षुको रूपमा शिव-पार्वती बसेको ठाउँ पुगे।

महादेव रिसाएर अग्निलाई भस्म पार्न लाग्नुभयो, तर पार्वतीले भनिन्, "भिक्षा माग्न आएका भिक्षुलाई भस्म पार्नु उचित होइन, बरु केही दिएर पठाऔँ।" महादेवले आफ्नो तेज अग्निलाई भिक्षाका रूपमा दिनुभयो, र अग्निले त्यो निले।

महादेवको तेज अग्निले थाम्न सकेनन्। उनी गङ्गाको किनारमा गएर त्यो तेज कुशको झाङमा राखिदिए, र त्यो आगोभैँ बलिरह्यो। गङ्गामा नुहाएर फर्कंदै गरेका सप्तर्षिका पत्नीहरूमध्ये छ जनाले त्यो आगो तापे। एक जनाले अर्काले बालेको आगो ताप्नु हुँदैन भनेर तापिनन्। आगो ताप्ने छ जनाको गर्भ रह्यो। ऋषिहरूले रिसाएर श्राप दिए। ती पत्नीहरूले त्यो तेज गङ्गामा राखिदिए र

आकाशमा गएर कृत्तिका तारा बने। त्यही तेजबाट छ मुख भएका कुमार जन्मिए। उनी गङ्गाका छोरा भएर कैलाशमा महादेवसँगै बस्न थाले।

सुमेरुको परिक्रमा

एक दिन महादेवले गणेश र कुमारलाई बोलाएर भन्नुभयो, "तिमी दुवै सुमेरु पर्वतको परिक्रमा गरेर आओ। जो पहिले आउँछ, उसलाई वर दिनेछु।" कुमार आफ्नो मयूरमा चढेर हिँडे।

गणेश चिन्तित भएर आफ्नो वाहन मुसासँग गए र भने, "मेरो लामो सुँड र ठूलो पेट छ, म हिँड्नै सक्दिनँ। तँ उड्नै सक्दैनस्। अब के गर्ने?" मुसाले सल्लाह दियो, "महादेव, पार्वती र गङ्गा बसेको ठाउँमा गएर हात जोडी भन्नुहोस्, 'हे बुबाआमा! मेरा लागि सुमेरु पर्वत पनि तपाईंहरू नै हुनुहुन्छ।' अनि उहाँहरूकै परिक्रमा गर्नुहोस्।"

गणेशले त्यसै गरे। प्रसन्न भएका महादेवले भन्नुभयो, "हे गणेश! तिमी धन्य छौ। तीनै लोकमा कसैले कुनै काम गर्दा पहिले तिम्रो पूजा नगरे त्यो काम सिद्ध हुनेछैन।"

गङ्गाको स्वस्थानी व्रत

कुमार अझै फर्केका थिएनन्। गङ्गाले भनिन्, "हे जगदीश्वर! गणेशले वर पाए, तर मेरो छोरा कुमार अझै आइपुगेन।" महादेवले भन्नुभयो, "हे गङ्गा! तिमी स्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर, तिम्रा छोरा आइपुग्नेछन्।"

महादेवले स्वयं व्रतको विधि बताउनुभयो। पुस शुक्ल पूर्णिमादेखि गङ्गाले नङ काटेर, नुहाएर, एक छाक खाएर, "मेरा छोरा कुमार छिट्टै आइपुगून्" भन्दै हरेक दिन मध्याह्नमा महादेवको पूजा गरिन्। माघ शुक्ल पूर्णिमाका दिन एक सय आठ रोटी, बेलीका फूल, अक्षता, पान र सुपारीसहित स्वस्थानी परमेश्वरीको पूजा गरिन्। प्रसाद झिक्न लाग्दा कुमार टुप्लुक्क आइपुगे।

गङ्गाले "धन्य स्वस्थानी परमेश्वरी!" भन्दै छोरालाई प्रसाद र आशीर्वाद दिइन्। कुमारले पनि महादेवसँग वर मागे, र महादेवले उनलाई पनि तीनै लोकमा पहिले पूजा पाउने वर दिनुभयो।

तारकासुरको वर

अगस्त्यले सोध्नुभयो, "तारकासुरले कसको तपस्या गरेर वर पायो, उसलाई कसले माऱ्यो र इन्द्रले फेरि अमरावती कसरी पाए?"

कुमारले भन्नुभयो, "कश्यपका छोरा तारकासुर एक दिन दुग्धप्रभा तीर्थमा नुहाउन गएको थियो। त्यहाँ एक मुनिलाई तपस्या गरेको देखेर उसलाई पनि तपस्या गर्ने मन लाग्यो।" मुनिको सल्लाहमा ऊ हिमालय गयो र हजार वर्षसम्म ब्रह्माको कठोर तपस्या गऱ्यो।

प्रसन्न भएका ब्रह्माले वर माग्न भन्नुभयो। तारकासुरले माग्यो, "तपाईंले बनाएका पाँच वर्षभन्दा माथिका कुनै प्राणीले मलाई युद्धमा मार्न नसकून्। जसले मेरो शिर भुइँमा खसाल्छ, उसको पनि शिर फुटेर ऊ मरोस्। म सबै देवतालाई जित्न सकूँ।" ब्रह्माले "तथास्तु" भन्दै उसलाई ब्रह्मास्त्र पनि दिनुभयो।

देवताको हार

घमण्डले मात्तिएको तारकासुर दानवहरू लिएर अमरावतीमा जाइलाग्यो। इन्द्र र देवताहरूले लडेर उसका करोडौँ सेना मारे। तर दैत्यका गुरु शुक्राचार्यले सञ्जीवनी विद्याले मरेका दैत्यलाई फेरि जिउँदो बनाइदिए। दश हजार वर्षसम्म युद्ध चल्यो। दैत्य मरे पनि फेरि बाँच्थे, तर देवता मरेपछि मरेकै हुन्थे। अन्त्यमा देवताहरू हारेर स्वर्गबाट भागे।

गुरु बृहस्पतिले भने, "हे इन्द्र! ब्रह्माको वरका कारण यो युद्धमा तिम्रो जित हुँदैन। महादेवका छोरा जन्मिएपछि उहाँकै शरणमा जाऔ।"

कुमार सेनापति

अब महादेवका कुमार र गणेश दुई छोरा भइसकेका थिए। देवताहरू कैलाश गएर बिन्ती गरे। महादेवले भन्नुभयो, "तारकासुरलाई मैले मार्नु हुँदैन, मेरा छोरा कुमारले मार्नेछन्। कुमारलाई सेनापति बनाएर युद्धमा जाओ, पछि म पनि आउनेछु।"

देवताहरू पिनाक धनु लिएर युद्धमा हिँडे, तर गणेशलाई भन्न बिर्से। गणेशले मुसालाई भने, “हेर, वर दिएर पनि मलाई हेला गरे।” मुसाले गएर पिनाक धनुको ताँदो काटिदियो। देवताहरूले यो अशुभ भयो भने। महादेवले भन्नुभयो, “यो विघ्न होइन। तिमीहरूले गणेशलाई भन्न बिर्सियौ, उनलाई पनि लिएर जाओ।” त्यसपछि गणेशसहित सबै देवता युद्धमा गए।

तारकासुरको अन्त्य

देवता र दैत्यको भयङ्कर युद्ध भयो। तारकासुरले कुमारको रथ धकेलेर एक योजन पछाडि सारे, र कुमारले उसको रथ चार योजन पछाडि धकेलिदिए। तारकासुरले खड्ग प्रहार गऱ्यो। कुमारले कानसम्म धनु तानेर उसको घाँटी ताकी चन्द्रबाण छाडे। दिनको घाम अस्ताएर रातका तारा नदेखिँदै साँझको बेला त्यो बाणले तारकासुरको शिर काटिदियो।

महादेव तुरुन्त त्यहाँ पुगेर तारकासुरको शिर भुइँमा खस्न नपाउँदै बीचैमा समात्नुभयो, ताकि वरअनुसार कसैको शिर नफुटोस्। तारकासुरको शरीर युद्धभूमिमा ढल्यो, र बाँकी दैत्य ज्यान जोगाउन भागे।

इन्द्रले भने, “हे ईश्वर! तपाईंको कृपाले शत्रुको संहार भयो।” महादेवले “तिम्रो राज्य निष्कण्टक होस्” भन्दै बिदा दिनुभयो, र देवताहरू अमरावती फर्केर आनन्दले राज गर्न थाले।

१६. मृगरूपी महादेव, रावण र जालन्धर

श्लेष्मान्तक वनमा सुनौलो मृग

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! कुनै एक दिन महादेवलाई वनमा घुम्ने इच्छा भयो। कसैलाई थाहा नदिई उहाँ श्लेष्मान्तक वनमा मृग बनेर मृग-मृगीहरूसँग आनन्दले बस्न थाल्नुभयो।”

पार्वतीले महादेवलाई धेरै ठाउँमा खोजिन्, तर भेटिनन्। ध्यान लगाएर हेर्दा उनले थाहा पाइन् कि महादेव श्लेष्मान्तक वनमा मृग बनेर घुमिरहनुभएको छ। पार्वती पनि वाग्मती किनारमा गएर कठोर तपस्या गर्न थालिन्।

कैलाशमा शिव-पार्वती दुवै नदेखेपछि ब्रह्मालगायत देवताहरूले जतातै खोजे। वाग्मती किनारमा पार्वतीलाई तपस्या गरिरहेको देखेर उनीहरूले प्रणाम गर्दै सोधे, “हे जगत्माता! कैलाशमा तपाईं र महादेव नहुँदा संसारै सुनसान भयो। महादेव कहाँ हुनुहुन्छ?”

पार्वतीले भनिन्, “श्लेष्मान्तक वनको नैर्ऋत्य कोणमा एउटा जङ्गल र तलाउ छ। महादेव त्यहीं सुनजस्तो रङ, तीन आँखा र एउटा सिङ भएको, मृगको बथानमा सबैभन्दा ठूलो मृग बनेर घुमिरहनुभएको छ। त्यहाँ गएर खोज।”

सिङ तीन टुक्रा

ब्रह्मा, विष्णु र इन्द्र स्तुति गर्दै खोज्न थाले, र लाखौँ मृगको एउटा बथानबीच त्यो सुनौलो, तीन आँखा र एक सिङ भएको मृग देखे। उनीहरूले बिन्ती गरे, “हे भगवन्! कैलाश सुनसान भएको धेरै दिन भयो, हामीमाथि दया गरेर दर्शन दिनुहोस्।” तर देवताहरूलाई नजिक आउँदै गरेको देखेर मृग उफ्रँदै भाग्न थाल्यो।

विष्णुले भन्नुभयो, “हाम्रो प्रार्थनाले महादेव होसमा आउनुभएन। तीनतिरबाट घेरेर समातौँ।” तीनै देवताले घेरा हालेर सिङको फेदमा विष्णुले, बीचमा ब्रह्माले र टुप्पोमा इन्द्रले बलपूर्वक समाते।

समात्नेबित्तिकै मृग अन्तर्धान भयो, र सिङ मात्र उनीहरूको हातमा रह्यो। बेसरी समातेकाले सिङ तीन टुक्रा भएर तीनै देवताको हातमा एक-एक टुक्रा पऱ्यो।

"हामीबाट ठूलो अपराध भयो," भन्दै तीनै देवता क्षमा माग्दै स्तुति गर्न थाले। दयाका सागर महादेवले प्रसन्न भएर ज्योतिरूपको दर्शन दिनुभयो र वर माग्न भन्नुभयो। देवताहरूले भने, "हामीलाई अरू वर चाहिँदैन। तपाईंको ध्यान कहिल्यै नबिर्सौं, तपाईंका चरणमा हाम्रो भक्ति रहिरहोस्।"

उनीहरूले सोधे, "सिङका यी तीन टुक्रा के गर्ने?" महादेवले भन्नुभयो, "सिङ टुक्र्याउँदा तिमीहरूलाई अपराध लाग्दैन। इन्द्रको हातको टुक्रा इन्द्रलोकमा, ब्रह्माको हातको टुक्रा पृथ्वीमा नेपालको गोकर्णमा, र विष्णुको हातको टुक्रा पातालमा स्थापना गर।" देवताहरूले त्यसै गरे। महादेव तपस्या गरिरहेकी पार्वतीलाई काखमा लिएर कैलाश फर्कनुभयो।

रावणले पार्वती मागे

लङ्काका राजा दश शिर भएका रावण हरेक दिन गोकर्ण आएर महादेवका चरणमा दण्डवत् गर्थे, नाचगान गर्थे र तपस्या गर्थे। एक दिन महादेव भाङ-धतुरो खाएर मस्त हुनुहुँदा रावण आएर मृदङ्ग बजाउँदै स्तुति गर्न थाले। प्रसन्न भएका महादेवले भन्नुभयो, "तेरो सेवाले म प्रसन्न भएँ, जे माग्छस् दिन्छु।"

रावणले भने, "तपाईंको कृपाले मसँग सबै छ, मलाई केही चाहिँदैन।" महादेवले फेरि भन्नुभयो, "केही नमागी तैँले सुख पाउँदैनस्, माग।" रावणले सोचे, "अब के माग्ने? महादेवको काखमा बस्नुभएकी पार्वती नै माग्छु।" उनले भने, "मलाई अरू केही चाहिँदैन, पार्वती मात्र दिनुहोस्।" महादेवले "लैजा" भन्दै पार्वतीलाई सुम्पिदिनुभयो। रावण पार्वतीलाई पिठ्युँमा बोकेर लङ्कातिर हिँडे।

मोहिनीको युक्ति

अनर्थ हुन लागेको थाहा पाएर विष्णु हावाभन्दा छिटो मोहिनीको रूप लिएर रावणकहाँ पुग्नुभयो र सोध्नुभयो, "हे महाशय! तिमी को हौ, पिठ्युँमा बोकेकी यी सुन्दरी को हुन्?"

रावणले भने, “म लङ्काको राजा रावण हुँ। मेरो तपस्याले प्रसन्न भएर महादेवले आफ्नी पत्नी पार्वती दिनुभयो। उनैलाई लङ्का लैजाँदैछु।”

मोहिनीले भनिन्, “हे वीर रावण! के यी पार्वती हुन् र? महादेवले तिमीलाई छल्न मायाले बनाएकी स्त्री दिएका रहेछन्। तिमीजस्ता राजाले यस्ती स्त्री बोकेर हिँडेको देखे मानिसले के भन्लान्? साँच्चै पार्वती लैजाने इच्छा छ भने सुन, महादेवले आसन बनाएको बाघको छालाभित्र साँचो पार्वती लुकाएर राखेका छन्। त्यही माग।”

रावणले विश्वास गरे, पार्वतीलाई त्यहीँ छोडे र फेरि कैलाश गए। विष्णुले पार्वतीलाई वैकुण्ठ लगेर पूजा र सत्कारसाथ राख्नुभयो।

रावणले महादेवलाई भने, “तपाईंले मलाई छलेर मायाकी स्त्री दिनुभएछ, मैले बाटैमा छोडेँ। दिने इच्छा छ भने बाघको छालाभित्रकी पार्वती दिनुहोस्।” महादेवले ध्यान लगाएर हेर्दा पार्वतीलाई विष्णुले लगेको थाहा पाउनुभयो। उहाँले मायाले एउटी स्त्री बनाएर बाघको छालाभित्रबाट झिकेर रावणलाई दिनुभयो। रावण खुसी हुँदै उनलाई बोकेर लङ्का गए। विष्णुले पार्वतीलाई महादेवकहाँ पुऱ्याएर वैकुण्ठ फर्कनुभयो।

जालन्धरको छल

एक दिन महादेव राजहंस बनेर मानसरोवरमा जलक्रीडा गर्न जानुभएको थियो। त्यही बेला अन्तःपुर नगरमा जालन्धर नामको एक दैत्य बस्थ्यो। उसकी पत्नी वृन्दा अत्यन्त पतिव्रता थिइन्।

एक दिन जालन्धर अचानक बेसरी हाँस्यो। वृन्दाले कारण सोधिन्। उसले भन्यो, “तिमीजस्ती सुन्दरी पत्नी अरू कसकी होली र भनेर हाँसेको।” वृन्दाले भनिन्, “म के सुन्दर छु र? महादेवकी पत्नी पार्वतीलाई देखे के गर्नुहुन्थ्यो होला?”

यो सुनेर जालन्धर मायाले महादेवको रूप लिएर कैलाश पुग्यो। महादेव आउनुभयो भनेर पार्वती सुनको कमण्डलु लिएर पाउ धुन ढोकामा आइन्। पार्वतीलाई देख्नेबित्तिकै महादेवको रूपमा आएको जालन्धर बेहोस भएर ढल्यो।

पार्वतीले ध्यान लगाएर हेर्दा आफूलाई छल्न जालन्धर महादेवको रूपमा आएको थाहा पाइन्। उनले नन्दी र भृङ्गीलाई भनिन्, "मलाई नसोधी कसैलाई पनि भित्र पस्न नदिनू।" अनि उनी कसैले नदेख्ने ठाउँमा लुकेर रिसाउँदै विष्णुको आराधना गर्न थालिन्।

विष्णु गरुडमा चढेर तुरुन्त कैलाश आइपुग्नुभयो। पार्वतीले सबै कुरा सुनाउँदै भनिन्, "महादेव भए मलाई देखेर बेहोस हुनुपर्ने थिएन। ध्यान लगाएर हेर्दा पापी जालन्धर रहेछ। अब जे गर्नुपर्छ, तुरुन्त गर्नुहोस्।"

विष्णुले भन्नुभयो, "हे माता! पापी जालन्धर तपाईंलाई छल्न आयो। म गएर उसकी पत्नी वृन्दाको पतिव्रत भङ्ग गराउँछु, किनकि त्यही पतिव्रतको बलले ऊ बाँचेको छ। पहिले मानसरोवर गएर महादेवलाई यहाँ पठाइदिन्छु।" यति भनेर विष्णु हतारमा मानसरोवरतिर जानुभयो।

१७. वृन्दा र जालन्धर

विष्णु मानसरोवर पुग्नुभयो

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! महादेव राजहंसहरूका राजा बनेर मानसरोवरमा जलक्रीडा गरिरहनुभएको थियो। विष्णुलाई हतारिँदै आएको देखेर उहाँले सोध्नुभयो, ‘हे विष्णु! यति हतारमा किन आयौ, के सङ्कट पऱ्यो?’”

विष्णुले भन्नुभयो, “तपाईं यता आएपछि जालन्धर तपाईंको रूप लिएर पार्वतीलाई छल्न कैलाश पुग्यो। पार्वतीले थाहा पाएर लुकेर मलाई बोलाउनुभयो। अब म गएर उसकी पत्नी वृन्दाको पतिव्रत भङ्ग गराउँछु।”

यो सुनेर महादेव राजहंसको रूप छोडेर रिसले राता आँखा पार्दै भन्नुभयो, “त्यसो हो भने म अहिल्यै कैलाश जान्छु। तिमी वृन्दाकहाँ जाऊ। त्यो पापी जालन्धरलाई म मारेरै छोड्छु।” महादेव कैलाश पुग्नुभयो, र पार्वतीले उहाँको पाउ धोएर सबै कुरा सुनाइन्।

वृन्दाको चलाखी

विष्णु जालन्धरको रूप लिएर अन्तःपुर पुग्नुभयो। पति आए भनेर वृन्दाले पाउ धोइदिइन् र भित्र लगेर सोधिन्, “पार्वतीलाई छल्न जानुभएको के भयो? पार्वती मभन्दा कति सुन्दरी रहिछन्?”

जालन्धररूपी विष्णुले भन्नुभयो, “पार्वतीलाई छल्न नसकिने रहेछ। ढोकाका पाले देखेर डराएर फर्कें।” कुरा गर्दागर्दै वृन्दाले थाहा पाइन्, “यी मेरा पति होइनन्, विष्णु मलाई छल्न आएका रहेछन्।”

वृन्दाले मीठो बोलीमा भनिन्, “स्वामी! म एउटा कुरा भन्छु, मान्नुहुन्छ?” विष्णुले जे भने पनि मान्ने वाचा गर्नुभयो। वृन्दाले भनिन्, “म नआउन्जेल यही कोठामा बस्नुहोला।” उनले विष्णुलाई कोठामा थुनेर आफू अर्कै घरमा गइन्।

अहिले आउलिन्, भरे आउलिन् भन्दाभन्दै चार दिन बिते, तर वृन्दा फर्किनन्। विष्णु चिन्तित हुनुभयो, "यसरी कति दिन बस्ने? निस्कूँ भने वाचा टुट्छ। उता महादेव के भन्नुहोला?"

सुन्दर भिक्षुक

विष्णु धेरै दिनसम्म नफर्केकाले महादेवले ध्यान लगाएर हेर्नुभयो र पार्वतीलाई भन्नुभयो, "वृन्दालाई छल्न गएका विष्णुलाई उनैले छलेर कोठामा थुनिराखिछन्।"

महादेवले मायाले सोह्र वर्षको एउटा सुन्दर भिक्षुक बनाएर भन्नुभयो, "जालन्धरको घर गएर भिक्षा माग, र वृन्दाले थुनेर राखेकालाई मागेर ल्याऊ।"

भिक्षुकले जालन्धरको घर पुगेर "भिक्षां देहि" भने। भ्यालबाट हेर्दा वृन्दाले यस्तो सुन्दर योगी पहिले कहिल्यै देखेकी थिइनन्, त्यसैले भिक्षा लिएर बाहिर आइन्। योगीले भने, "म केही माग्न आएको हुँ। दिने भए मात्र माग्छु।" वृन्दाले दिन मिल्ने जे भए पनि दिने वाचा गरिन्। योगीले भने, "तिमीले कोठामा थुनेर राखेकालाई मलाई देऊ।"

वृन्दाले सोचिन्, "यो योगीले छलेर वाचा गराएर माग्यो। नदिए वाचा टुट्छ, र वाचा तोड्नु उचित होइन।" उनले विष्णुलाई कोठाबाट निकालेर योगीलाई सुम्पिदिइन्। योगी विष्णुलाई लिएर अन्तर्धान भए र कैलाश पुगे।

विष्णु लज्जित हुँदै गरुडमा चढेर कैलाश पुग्नुभयो। गरुड उड्दाको ठूलो आवाजले कैलाशमा बेहोस परेको जालन्धर ब्युँझियो। उसले सोच्यो, "पार्वतीलाई छल्नु त असम्भव रहेछ, घर फर्कन्छु।"

महादेवले सोध्नुभयो, "हे विष्णु! यतिका दिन त्यहाँ के गर्दै थियौ, वृन्दाको सत्य डगाउन सक्यौ?" विष्णुले सबै कुरा सुनाउनुभयो। महादेवले सबै देवता, गण र भूतप्रेतलाई जालन्धरसँग लड्न तयार हुन भन्नुभयो, र नारदलाई जालन्धरलाई युद्धको खबर दिन पठाउनुभयो।

युद्धको तयारी

घर फर्केको जालन्धरलाई वृन्दाले सोधिन्, "पार्वतीलाई छल्न गएको के भयो?" जालन्धरले भन्यो, "महादेवको भेषमा कैलाश पुग्दा पार्वती सुनको कमण्डलु लिएर मेरो खुट्टा धुन आइन्। उनीजस्ती सुन्दरी तीनै लोकमा छैनन्। उनलाई देखेर म बेहोस भएँ। होस आएपछि पार्वती भेटिनन्, र म फर्केँ।"

वृन्दाले भनिन्, "तपाईं गएपछि विष्णु तपाईंको रूप लिएर मलाई छल्न आएका थिए। मैले चिनेर धेरै दिन कोठामा थुनेँ। पछि एउटा भिक्षुकले मागेकाले दिएर पठाएँ।"

जालन्धरले रिसाउँदै भन्यो, "त्यसो हो भने म पार्वतीलाई छलेरै छोड्छु।" ऊ घरबाट निस्कँदा नारद आइपुगे र भने, "तिमी पार्वतीलाई छल्न जाँदैछौ भन्ने मलाई थाहा छ। तर सुन, ब्रह्मालगायत सबै देवता तिमीसँग लड्न आउँदैछन्। अन्त नगई युद्धको तयारी गर।"

जालन्धरले वृन्दालाई घर सम्हाल्न भनेर त्रिशूल लियो र आफ्नो सेना लिएर कैलाशतिर हिँड्यो।

जालन्धरको अन्त्य

बाटैमा दुवै सेनाको जम्काभेट भयो र भयङ्कर युद्ध सुरु भयो। देवताहरूका कुनै पनि हतियारले जालन्धरलाई केही गर्न सकेनन्। विष्णुको गदा उसलाई छुँदै नछोई फर्कियो, र इन्द्रको वज्र पनि बेकार भयो।

विष्णु महादेवकहाँ गएर भन्नुभयो, "हामीले जालन्धरलाई मार्न सकेनौँ। तपाईंबिना उसलाई मार्ने शक्ति अरू कसैमा छैन।" महादेवले भन्नुभयो, "वृन्दाको पतिव्रतको बलले गर्दा जालन्धरलाई कसैले मार्न सक्दैन। तिमी जालन्धरको रूप लिएर अन्तःपुर जाऊ र वृन्दाको पतिव्रत भङ्ग गराऊ। म गएर त्यो पापीलाई मार्छु।"

विष्णु जालन्धरको रूपमा, हातमा त्रिशूल र डमरु लिएर अन्तःपुर पुग्नुभयो। वृन्दाले पति आए भनेर हात-पाउ धोइदिइन् र सोधिन्, "युद्धमा के भयो?" विष्णुले भन्नुभयो, "युद्धबाट थाकेर आराम गर्न आएँ, भोक लाग्यो।" वृन्दाले थरीथरीका परिकार बनाएर खुवाइन्। त्यस रात पतिको रूपमा आएका विष्णुले छलले वृन्दाको पतिव्रत भङ्ग गराए।

वृन्दाको पतिव्रत भङ्ग भएपछि जालन्धरको शक्ति घट्यो, र ऊ आकाशमा गएर मायाको युद्ध गर्न थाल्यो। महादेव पनि आकाशमै गएर लड्नुभयो। उसको शक्ति घटेको देखेर महादेवले तीनै आँखाबाट आगो निकाल्दै त्रिशूल उसको छातीमा हान्नुभयो। जालन्धर मरेर ठूलो आवाजसाथ अन्तःपुरको चोकमा खस्यो।

वृन्दाको शोक

बिहान विष्णुले आफ्नो शङ्ख, चक्र, गदा र पद्म धारण गरेको चतुर्भुज रूप देखाउनुभयो। वृन्दाले रिसाउँदै भनिन्, "हे पापी विष्णु! तिमीले छल गरेर मेरो पतिव्रत नष्ट गऱ्यौ।" विष्णुले सम्झाउन खोज्नुभयो, "जालन्धरलाई शिवले मारिसक्नुभयो।"

चोकमा ठूलो आवाज सुनेर वृन्दा हेर्न गइन् र आफ्नै पति मरेको देखिन्। उनी रुँदै भन्न थालिन्, "हे स्वामी! मलाई एक्लै छोडेर कहाँ जानुभयो? पापी विष्णुको छलले तपाईंको यो हाल भयो, र मेरो पनि यो अवस्था भयो।"

१८. वृन्दाको श्राप र नागिनीहरूको व्रत

वृन्दाको श्राप

पति मरेको देखेर वृन्दाले भनिन्, “तपाईंबिना म प्राण राख्न सक्दिनँ। तपाईं जहाँ जानुभयो, म पनि त्यहीँ जान्छु।” कपाल फिँजाएर उनले विष्णुको मुखमा हेर्दै भनिन्, “हे पापी विष्णु! तिमीले छलेर मेरो पतिव्रत नष्ट गरेकाले मेरा पतिको यो गति भयो। म तिमीलाई श्राप दिन्छु: तिमी झार बन, घाँस बन, रूख बन र ढुङ्गा बन।” यति भनेर वृन्दा आफ्ना पतिसँगै सती गइन्।

पतिव्रताको श्राप विष्णुलाई लाग्यो। झार बन भन्ने श्रापले उहाँ तुलसी बन्नुभयो। घाँस बन भन्ने श्रापले कुश बन्नुभयो। रूख बन भन्ने श्रापले पीपल बन्नुभयो। ढुङ्गा बन भन्ने श्रापले उहाँ आफ्नो एक अंशले शाली नदीको बगरमा शिला बनेर बस्नुभयो, जसलाई मानिसहरू शालिग्राम भन्छन्। त्यसैले तुलसी, कुश, पीपल र शालिग्रामलाई नारायणकै रूप मानेर पूजा गरिन्छ।

कुमारले भन्नुभयो, “हे मुनि! पतिव्रता धर्म ठूलो धर्म हो।”

शालिग्राम, तुलसी, कुश र पीपल

कुमारले यी चारैको महिमा सुनाउनुभयो। शालिग्रामको श्रद्धासाथ नित्य पूजा गर्नेले यमदूत देख्नुपर्दैन, र ऊ सिधै विष्णुलोक जान्छ। शालिग्राम भएको ठाउँ तीर्थसमान हुन्छ। शालिग्राम किनबेच गर्नु हुँदैन।

तुलसीका पातले हरिको पूजा गर्नेलाई पाप छुँदैन, जसरी कमलको पातलाई पानीले भिजाउँदैन। जुन घरको आँगनमा तुलसीको मठ हुन्छ, त्यो घर तीर्थसमान हुन्छ, र त्यहाँ यमदूत जाँदैनन्। तुलसीको दर्शन, स्पर्श, सेवा र पूजाले मानिसका पाप नाश हुन्छन्।

कुशमा विष्णुको शक्ति रहन्छ। देवकार्य, पितृकार्य, सङ्कल्प र दानमा कुश नभई हुँदैन। कुश छोएर झूटो बोल्नु वा कुश समातेर दान गरेको भूमि खोस्नु ठूलो पाप मानिन्छ।

पीपलको रूखलाई साक्षात् विष्णुरूप मानेर पूजा गरिन्छ। शनिबार पीपलको पूजा र परिक्रमा गर्नाले शनिको दशाले पिर्दैन भनिन्छ। पीपलमा भूतप्रेतको पनि वास हुने भएकाले पीपल काट्नु वा त्यसको दाउरा बाल्नु हुँदैन भनिन्छ।

जालन्धरलाई मारेपछि महादेव साँढेमा चढेर, देवताहरूलाई अघिपछि लगाई, बाजागाजा र फूलको वर्षासहित कैलाश फर्कनुभयो। देवताहरू पनि खुसी हुँदै आ-आफ्नो लोक फर्के।

रसातलमा अश्वत्थामा

कुमारले भन्नुभयो, "हे अगस्त्य! अब पातालको कथा सुन। पार्वतीको आज्ञाले अश्वत्थामा ऋषि सात पातालमध्येको रसातल पुगे।"

त्यो पाताल सूर्यझैं उज्यालो थियो, र त्यहाँ रत्न जडिएका सुनका दरबार थिए। शेषनाग, तक्षक, कर्कोटकलगायत नागहरू र गहना लगाएका नागिनीहरू त्यहाँ बस्थे। अश्वत्थामाले शेषनागलाई सोधे, "पार्वतीको आज्ञाले स्वस्थानीको व्रत गराएर दुःखी र गरिबको उद्धार गर्न आएको हुँ। यहाँ कोही दुःखी छन्?"

शेषनागले भने, "यहाँ त्यस्तो दुःखी कोही छैन। तर नजिकैको वनमा शङ्खचूड, रत्नचूड, कृपादत्त र धृतराष्ट्र नागका पत्नीहरू ठूलो दुःखमा छन्, त्यहाँ जानुहोस्।"

चार नागिनी

शङ्खचूडकी पत्नी हीरावती, रत्नचूडकी रत्नावती, कृपादत्तकी मूगावती र धृतराष्ट्रकी मदनावती थिइन्। ती नाग र नागिनी एकअर्कालाई धेरै माया गर्थे। तर भाग्यवश दुःख परेपछि चारै नाग परदेश गएका थिए। पति परदेश गएपछि नागिनीहरूले पनि घर छोडेर वनमा बसेर दुःखका दिन बिताइरहेका थिए। बाह्र वर्ष बित्दा पनि उनीहरूले एकअर्काको कुनै खबर पाएका थिएनन्। दुःखमा परे पनि ती नागिनी सत्यवादी थिइन्।

अश्वत्थामाको आवाज सुनेर नागिनीहरू गुफाबाट निस्के र सोधे, "हामी दुःखिनीको घरमा किन आउनुभयो?" अश्वत्थामाले भने, "पार्वतीको आज्ञाले स्वस्थानीको व्रत गराएर दुःखी, गरिब, पति

नभएका र सन्तान नभएकाको उद्धार गर्न आएको हुँ।”

नागिनीहरू खुसी भए र भने, “हामी दुःखी पनि छौँ, गरिब पनि छौँ। हाम्रा पति पनि छैनन्, सन्तान पनि छैनन्। हामीलाई यो व्रत अवश्य गराइदिनुहोस्।” उनीहरूले आफ्नो दुःख सुनाए र ऋषिलाई आदरसाथ बसाले।

व्रत र फल

अश्वत्थामाले पार्वतीले गरेको व्रतको विधि सुनाए। पुस शुक्ल पूर्णिमादेखि नङ काटेर, नुहाएर, एक छाक खाएर, “मेरो यो कामना पूरा होस्” भन्दै हरेक दिन मध्याह्नमा स्वस्थानी परमेश्वरीको पूजा गर्ने र कथा सुन्ने। माघ शुक्ल पूर्णिमाका दिन एक सय आठ रोटी, अक्षता, बेलीका फूल, पान र सुपारीसहित पूजा गर्ने, आठ-आठ वटा प्रसाद पतिलाई दिने, र रात जाग्राम बस्ने।

पुस शुक्ल पूर्णिमा आयो। नागिनीहरूले विधिपूर्वक व्रत सुरु गरे, र एक महिनापछि माघ शुक्ल पूर्णिमाका दिन सबै सामग्री तयार पारेर पूजा गरे। हात जोडेर उनीहरूले स्तुति गरे, “हे ईश्वरी! हामी दुःखिनीको पूजाले प्रसन्न भएर यो दुःखको समुद्रबाट पार लगाइदिनुहोस्।”

त्यही बेला पूर्व दिशाबाट हजार सूर्यजस्तै तेज भएकी श्रीस्वस्थानी परमेश्वरी प्रकट हुनुभयो र भन्नुभयो, “तिमीहरूको भक्तिले म प्रसन्न भएँ, वर माग।” नागिनीहरूले मागे, “हाम्रो दुःख हरण होस्, र हाम्रा पति छिट्टै फर्केर आऊन्।” देवीले “तथास्तु” भन्नुभयो।

प्रसाद झिक्न लाग्दा व्रतको प्रभावले चारै नाग परदेशबाट आइपुगे। नागिनीहरूले “धन्य स्वस्थानी परमेश्वरी!” भन्दै आठ-आठ वटा प्रसाद आफ्ना पतिलाई दिएर दण्डवत् गरे। उनीहरूले अश्वत्थामालाई भोजन गराएर दक्षिणा दिई बिदा गरे। त्यसै दिनदेखि ती नाग-नागिनी धेरै सम्पत्ति पाएर आनन्दले बस्न थाले।

१९. माघ महिनाको महिमा

शिवभट्ट र सती

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! पातालको कथा सुनाएँ, अब पृथ्वीको कथा सुन।”

धेरै पहिले हिमालयको दक्षिणतिर ब्रह्मपुर नामको एउटा नगर थियो। त्यहाँका ब्राह्मणहरू सम्पन्न थिए र वेद-पुराण पढ्दै आफ्नो धर्म पालन गर्थे। त्यहीँ शिवभट्ट नामका एक असाध्यै गरिब ब्राह्मण पनि बस्थे। गरिब भए पनि उनी लोभ-मोह त्यागेर सत्कर्ममा लागिरहन्थे। उनकी पत्नीको नाम सती थियो, र दुवै एकअर्कालाई धेरै माया गर्थे।

घरमा धन नहुँदा उनीहरूले धेरै दुःख पाए। एक दिन शिवभट्टले पत्नीसँग सल्लाह गरे, र दुवैले सिद्धिगणेशको सेवा गर्न थाले। धेरै दिनपछि प्रसन्न भएका गणेशले दर्शन दिएर वर माग्न भन्नुभयो।

शिवभट्टले भने, “अरू के माग्नु? पूर्वजन्ममा नकमाएकाले यो जन्ममा धन छैन।” गणेशले भन्नुभयो, “आजदेखि आठ दिनमा मङ्गलबार बिहानै आएर मेरो पूजा गर। त्यो बेला मेरो अगाडि जे देख्छौ, त्यो सुन हुनेछ। त्यसैको प्रभावले तिमीहरूले प्रशस्त सम्पत्ति पाउनेछौ।”

गणेशको लड्डु

आठ दिनपछि मङ्गलबार बिहानै दम्पती पूजाको सामग्री लिएर मन्दिर पुगे। गणेशको अगाडि एउटा लड्डु थियो। पूजा गरेपछि उनीहरूले त्यो लड्डु घर लगेर तसलामा राखी अर्को तसलाले छोपिदिए। गणेशको कृपाले त्यही लड्डुबाट उनीहरूले प्रशस्त सम्पत्ति पाए।

शिवभट्टले भने, “पूर्वजन्ममा दान-धर्म नगरेकाले यो जन्ममा दुःख पायौँ। अब पनि दान-धर्म नगरे फेरि त्यस्तै होला।” उनीहरूले गरिबलाई खाना दिने सदावर्त खोले, विद्यार्थीका लागि पाठशाला, छात्रावास र भोजनालय बनाए, र धेरै दान-धर्म गरे। दान गर्दा उनको सम्पत्ति झन्-झन् बढ्दै गयो।

सन्तानको इच्छा

एक दिन शिवभट्टले भने, "सम्पत्ति मात्र भएर के गर्ने, हामी बूढा भयौँ। हाम्रो सन्तान छैन, पछि यो सम्पत्तिको रक्षा कसले गर्ला?" उनीहरूले फेरि आठ-आठ दिनमा मङ्गलबार गणेशको सेवा गर्न थाले।

गणेशले प्रसन्न भएर दर्शन दिनुभयो। दम्पतीले सन्तान मागे। गणेशले भन्नुभयो, "सन्तान पाउन तिमीले लगातार तीन वर्ष माघस्नान गर्नुपर्छ।"

माघस्नान के हो?

गणेशले भन्नुभयो, "सूर्य मकर राशिमा सरेको दिनदेखि त्यही राशिमा रहुन्जेलका तीस दिनलाई माघ महिना भनिन्छ। ती तीस दिन नियमपूर्वक गरिने नित्यस्नानलाई माघस्नान वा मकरस्नान भनिन्छ। ग्रहमा सूर्य र नक्षत्रमा चन्द्रमा श्रेष्ठ भएझैँ, महिनामा माघ सबैभन्दा श्रेष्ठ हो।"

उहाँले माघस्नानको महिमा सुनाउनुभयो। माघमा बिहान सूर्य उदाउँदै गर्दा नदी, तलाउ वा तीर्थमा श्रद्धासाथ नुहाउनाले सबै पाप नाश हुन्छन्, जसरी आगोमा परेको काठ तुरुन्त खरानी हुन्छ। माघ महिना आउन लाग्दा पापहरू नै डरले काँप्छन् भनिन्छ। माघस्नानमा सबैको अधिकार छ, र यसले सबैलाई स्वर्ग दिन्छ।

माघमा दान गर्नु पनि उत्तिकै ठूलो पुण्य हो। गणेशले भन्नुभयो, "माघ महिना दानबिना बिताउनु हुँदैन। तिल, अन्न, लुगा, दियो, गाई र सुनको दान गर्नाले ठूलो पुण्य मिल्छ। सबै अन्नमध्ये तिल पाप नाश गर्ने हो, त्यसैले माघमा सकेसम्म तिल दान गर्नू।"

पवित्र नदी र त्रिवेणी

गणेशले माघस्नानका पवित्र ठाउँहरू बताउनुभयो: गङ्गा, यमुना, सरस्वती, नर्मदा, मानसरोवर, बदरिकाश्रम, पुष्कर र कुरुक्षेत्र। सरयू, कोशी, वाग्मती, कमला, राप्ती, कर्णाली, महाकाली, गण्डकी, मेचीलगायत सोझै समुद्रमा मिसिने नदीमा माघभरि नुहाउनेले पनि स्वर्ग पाउँछ।

उहाँले भन्नुभयो, “तीन नदीको सङ्गममा माघभरि नुहाउनेको इच्छा पूरा हुन्छ। तर नदीहरू मिलेर नारायणी बन्ने देवघाटको त्रिवेणी र गङ्गा, यमुना र सरस्वती मिल्ने प्रयागको त्रिवेणीमा माघस्नान गर्न भाग्यमानीले मात्र पाउँछन्।” ब्रह्माले तराजुको एकातिर सबै तीर्थ, व्रत, दान र यज्ञको पुण्य र अर्कोतिर देवघाटको माघस्नानको पुण्य राखेर तौल्दा माघस्नानकै पल्ला भारी भयो भनिन्छ।

ज्ञानको पहिलो खुड्किलो

गणेशले भन्नुभयो, “यो संसार चलाउने शक्तिलाई चिन्नु नै ज्ञान हो। त्यो ज्ञान पाउन तपस्या चाहिन्छ, तपस्याका लागि मन शुद्ध चाहिन्छ, र मन शुद्ध पार्न पहिले शरीर शुद्ध हुनुपर्छ। शरीर शुद्ध पार्ने पहिलो उपाय नियमपूर्वकको माघस्नान हो। त्यसैले यो ज्ञानको भऱ्याङको पहिलो खुड्किलो हो।”

माघस्नानले मृत्युपछि उत्तम लोक मात्र होइन, यही जन्ममा पनि सन्तान चाहनेलाई सन्तान र सुख-शान्ति दिन्छ।

गणेशले भन्नुभयो, “पहिले श्राप पाएर पिशाच बनेका पाँच गन्धर्वकन्याहरू लोमश ऋषिको उपदेशले माघमा त्रिवेणीमा नुहाएर श्रापबाट मुक्त भएका थिए। विवाहपछि सन्तान नहुँदा फेरि माघस्नान गरेर उनीहरूले छोराछोरी पाए। सन्तान चाहने तिमीलाई त्यो अचम्मको कथा म अर्को मङ्गलबार सुनाउनेछु।”

२०. गोमाको जन्म

पाँच गन्धर्वकन्या

अर्को मङ्गलबार पूजा सकिएपछि सिद्धिविनायकले शिवभट्टलाई कथा सुनाउनुभयो।

गन्धर्वलोकमा प्रमोदिनी, सुशीला, सुस्वरा, सुतारा र चन्द्रिका नामका पाँच गन्धर्वकन्या थिए। उनीहरू उमेरमा बराबरी, चन्द्रमाजस्ता सुन्दरी, र गीत, सङ्गीत, नाच र चित्रकलामा निपुण थिए।

एक दिन उनीहरू गौरीको पूजा गर्न अच्छोद नामको तलाउमा गए। नुहाएर उनीहरूले बालुवाबाट पार्वतीको मूर्ति बनाए, कमलका फूलले पूजा गरे र भक्तिपूर्वक नाच्दै गाउँदै थिए। त्यही बेला वेदनिधि मुनिका छोरा प्रसीद नुहाउन त्यहाँ आए। उनी असाध्यै सुन्दर युवा ब्रह्मचारी थिए। हातमा दण्ड, शरीरमा मृगछाला र जनै लगाएका उनी दोस्रो कामदेवझैं देखिन्थे।

उनलाई देखेर पाँचै कन्या मोहित भए र आपसमा भन्न थाले, “यिनलाई त पार्वतीले हाम्रै लागि पठाउनुभएको हो। मैले यिनलाई वरैं।” पाँचै जनाले उनलाई पति बनाउने निधो गरे।

प्रसीदको अस्वीकार

प्रसीदले सोचे, “यो त विघ्न आइलाग्यो। गुरुकुलमा रहेको ब्रह्मचारीको धर्म कसरी बचाऊँ?” उनी घर जान खोज्दै थिए, तर कन्याहरू नजिक आएर भने, “हामीले तपाईंलाई वरिसक्यौं, अब इन्कार नगर्नुहोस्।”

प्रसीदले भने, “तिमीहरूको कुरा मीठो छ, तर म अझै गुरुकुलमा वेद पढ्दैछु। मेरो ब्रह्मचर्यको नियम पूरा भएको छैन। गुरुको आज्ञाबिना म विवाह गर्दिनँ।”

कन्याहरूले धेरै सम्झाए, “धर्मबाट धन, धनबाट गृहस्थाश्रम र गृहस्थाश्रमबाट धर्मको फल मिल्छ। हामी आफैं तपाईंलाई वर्न आएका छौं, यो भाग्य नठुकराउनुहोस्।” तर प्रसीदले भने, “कोही धनले धनी हुन्छन्, कोही विद्याले। म धर्मले धनी हुँ। आफ्नो धर्म छोडेर, गुरुको आज्ञाबिना म कसैसँग विवाह गर्दिनँ।”

कन्याहरूले उनलाई जबरजस्ती समाते। रिसाएका प्रसीदले श्राप दिए, “पिशाचिनीझैं ममाथि टाँसियौ, त्यसैले तिमीहरू पिशाचिनी बन।” कन्याहरूले पनि भने, “हामी निर्दोषमाथि तिमीले यो के गऱ्यौ? तिमी पनि हाम्रो श्रापले पिशाच बन।” यसरी एकअर्कालाई श्राप दिएर छै जना पिशाच बनेर त्यही तलाउको किनारमा भोक-प्यासले छटपटाउँदै बस्न थाले।

लोमश ऋषिको उपाय

धेरै समयपछि पुस शुक्ल चतुर्दशीका दिन लोमश ऋषि अच्छोदमा नुहाउन आए। भोकाएका पिशाचहरू उनलाई मार्न दौडे, तर ऋषिको तेजले पोलिएर नजिक पुग्न सकेनन्। त्यही बेला प्रसीदका बुबा वेदनिधि पनि आइपुगे र ऋषिलाई सबै कुरा सुनाउँदै उद्धारको उपाय सोधे।

लोमशले भने, “श्रापले भएको पाप तीर्थमा माघस्नान गरेर मात्र नाश हुन्छ। हिमालयको पहाडमा रहेको देवघाटको त्रिवेणीमा माघभरि नुहाउनाले सबै पाप नाश हुन्छन्। तिमीहरू सबै मसँग देवघाट हिँड।”

भोलिपल्टै उनीहरू लोमशको शक्तिले आकाशमार्गबाट देवघाट पुगे। माघभरि त्रिवेणीमा नुहाएपछि सबै पिशाचको रूपबाट मुक्त भएर पहिलेकै रूपमा फर्के।

लोमशले भने, “यो कुमारले वेद पढिसक्यो र आश्रमको नियम पनि पूरा भयो। अब उसलाई माया गर्ने यी पाँचै कन्यासँग विवाह गरोस्।” बुबाको आज्ञाले प्रसीदले पाँचै कन्यासँग विवाह गरे।

विवाहको सात वर्षसम्म सन्तान भएन। लोमशको सल्लाहमा उनीहरूले अच्छोदमा लगातार तीन वर्ष माघस्नान गरे, र त्यसपछि धेरै छोराछोरी पाए।

शिवभट्टको माघस्नान

सिद्धिविनायकले भन्नुभयो, “हे शिवभट्ट! तिमी पनि पत्नीसहित देवघाटको त्रिवेणीमा लगातार तीन वर्ष माघभरि मकरस्नान गर। म तिमीलाई सूर्य-चन्द्रमा रहुन्जेल नाम रहने सन्तान दिनेछु।”

शिवभट्टले नियमपूर्वक तीन वर्ष देवघाटमा माघस्नान गरे। माघे सङ्क्रान्तिका दिन बिहानै त्रिवेणीमा नुहाएर घर आई तिलको भिक्राले जिउ सेकेर ब्राह्मण दम्पतीलाई तिलका लड्डु, घिउ-

चाकुमा मुछेको तिल, पोलेका तरुल, सखरखण्ड, आलु, पिँडालु, घिउ र चाकुका डल्ला, खिचडी पकाउने चामल, दाल र घिउसहितको सिधा र लुगा दान गर्थे। गरिबलाई तिलका लड्डु र चाकु बाँड्थे। माघभरि हरेक दिन दाउरा, कम्बल, लुगा, जुत्ता, घिउ, तेल, अन्न र सुनमध्ये केही न केही दान गर्थे, र जाडोले काँपिरहेका गरिबलाई कम्बल र खाना गुप्त रूपमा दिन्थे।

गाईको गोबरबाट गोमा

तीन वर्षको माघस्नान पूरा भएपछि दम्पतीले गणेशसँग सन्तान मागे। गणेशले भन्नुभयो, "आजदेखि आठौँ दिनमा बिहानै आएर पूजा गर। त्यो बेला एउटी गाई आएर तिम्रो मुख हेर्नेछ। गाईको पनि पूजा गर। गाईले गोबर गर्दा त्यो भुइँमा खस्न नदिई हातमा थापेर घर लैजाऊ र तसलामा राखी अर्को तसलाले छोपिदेऊ। चार दिनपछि हेर्दा एउटी छोरी जन्मिएकी हुनेछिन्। छोरा भने तिम्रो पूर्वजन्मको भाग्यमा छैन।"

आठ दिनपछि मन्दिरमा पूजा गर्दा एउटी गाई आएर हेरिरही। शिवभट्टले गाईको पूजा गरे, र गाईले गोबर गरिन्। शिवभट्टले त्यो गोबर भुइँमा खस्न नदिई हातमा थापेर घर ल्याए र तसलामा राखेर छोपिदिए।

चार दिनपछि तसला उघार्दा मध्याह्नको सूर्यजस्तो तेज र पूर्ण चन्द्रमाजस्तो मुख भएकी एउटी परम सुन्दरी कन्या देखिइन्। शिवभट्ट र सती असाध्यै खुसी भए। बच्चीलाई खुवाउन दूध नहुँदा उनीहरूले फेरि गणेशसँग बिन्ती गरे, र गणेशको कृपाले सतीको स्तनमा दूध आयो।

राजा जनकलाई सीता पाउँदा भएझैँ शिवभट्ट र सतीलाई ठूलो आनन्द भयो। ब्राह्मणहरूले नामकरण गर्दै भने, "गाईको गोबरबाट जन्मिएकीले यिनको नाम गोमा हुनेछ। यिनी भाग्यमानी हुनेछिन्, र सारा संसारले यिनको सम्मान गर्नेछ।"

इन्द्रको डर

गोमा शुक्ल पक्षको चन्द्रमाझैँ बढ्दै पाँच वर्षकी भइन्। शिवभट्ट र सती हरेक दिन गङ्गामा नुहाउन जान्थे, हरि-हरको पूजा गर्थे र धेरै दान गर्थे।

उनीहरूको दानले अमरावती थर्कियो। डराएका इन्द्र देवताहरूसहित कैलाश गएर बिन्ती गरे, “हे ईश्वर! ब्रह्मपुरका शिवभट्ट र उनकी पत्नीले सिद्धिविनायकको सेवाबाट अपार सम्पत्ति र एउटी सुन्दरी छोरी पाएका छन्। उनीहरूको दानले अमरावती हल्लिँदैछ। हाम्रो रक्षा गर्नुहोस्।” महादेवले भन्नुभयो, “नडराऊ, म रक्षा गर्छु।”

गोमालाई श्राप

महादेव जटा, त्रिशूल, डमरु र खरानीसहित भिक्षुको रूपमा शिवभट्टको घर पुगेर भिक्षा माग्नुभयो। आमाबुबा गङ्गास्नानमा गएका थिए, र गोमा बुबाको पूजाका लागि अक्षता केलाउँदै थिइन्। गोमाले भनिन्, “हे भिक्षु! आमाबुबा नुहाउन जानुभएको छ, भिक्षा दिने अरू कोही छैनन्। म अक्षता केलाउँदैछु, एक छिन पर्खनुहोस्।”

अक्षता केलाइसकेर गोमा भिक्षा लिएर आइन्। भिक्षुले भने, “यतिका बेर पर्खाएर बल्ल भिक्षा दिन आइस्? म यो भिक्षा लिँदिनँ।” गोमाले भनिन्, “लिने भए लिनुहोस्, नलिने भए अक्षता त दिने होइन।”

रिसाएका महादेवले भन्नुभयो, “हे पापिनी! घमण्ड गरेर मलाई भिक्षा दिइनस्। तँलाई श्राप दिन्छु: सात वर्षकी हुँदा सत्तरी वर्षको बूढोसँग तेरो विवाह होस्। तेरा आमाबुबाले ठूलो दुःख गरेर पाएको सम्पत्ति नाश होस्। तँलाई धेरै दुःख आइपरून्। तेरा आमाबुबा पनि छिट्टै मरून्।” यसरी चार श्राप दिएर महादेव भिक्षा पनि नलिई फर्कनुभयो।

२१. गोमाको विवाह

श्रापको खबर

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! भिक्षुरूपी महादेवको श्राप पाएकी गोमा चिन्तित भएर रुन थालिन्। केही बेरमा नारायणीमा नुहाएर, हरि-हरको पूजा र दान गरेर आमाबुबा घर फर्के।”

गोमालाई रोइरहेकी देखेर उनीहरूले कारण सोधे। गोमाले भिक्षु आएदेखि श्राप दिएसम्मका सबै कुरा सुनाइन्। शिवभट्टले सम्झाए, “ती भिक्षुले त्यत्ति भन्दैमा के हुन्छ र? नरोऊ।”

वरको खोजी

गोमा छ वर्षकी भइन्। शिवभट्ट र सतीले कन्यादान गर्न धेरै ठाउँमा ब्राह्मण केटा खोज्न पठाए। शिवभट्ट आफैँ पनि खोज्न हिँडे। तर महादेवको श्रापका कारण कतै पनि योग्य वर भेटिएन।

नारायणी किनारमा नुहाउने ब्राह्मणहरूमा पनि खोजे, तर भनेजस्तो वर पाएनन्। निराश भएर घर फर्कंदै गर्दा उनले एउटा ढुङ्गामा बसेर सन्ध्या गरिरहेका एक बूढा ब्राह्मण देखे। उनी कान नसुन्ने, कुप्रो, डेरो, कैलो आँखा भएका, आँखीभौँ जोडिएका, कपाल सेतै फुलेका, दाह्रा निस्केका र मुखबाट च्याल चुहाउने सत्तरी वर्षका शिवशर्मा थिए। शिवभट्ट उनलाई निकै बेर हेरिरहे।

शिवशर्माको जिद्दी

सन्ध्या सकेर शिवशर्माले सोधे, “तिमी को हौ, मलाई किन यति बेर हेरिरहेका?” शिवभट्टले भने, “मेरी एउटी छोरी छिन्। उनको विवाहका लागि केटा खोज्दा कतै पाइनँ, र घर फर्कंदै थिएँ।”

शिवशर्माले भने, “म शिवशर्मा ब्राह्मण हुँ। सोह्र वर्षको उमेरदेखि कसैले कन्यादान दिए लिन्छु भनेर हिँडेको, तर आजसम्म कसैले दिएन। आज भाग्यले तिमीलाई भेटेँ। ती कन्या मलाई देऊ।”

शिवभट्टले भने, “यस्तो उमेरका तिमीलाई मेरी सानी छोरी कसरी दिऊँ? रतिजस्ती मेरी छोरी तिम्रो योग्य छैनन्।” शिवशर्माले भने, “कन्या नदिए म आत्महत्या गरेर मर्छु।”

शिवभट्टले मनमनै सोचे, “श्राप दिने भिक्षु त स्वयं महादेव रहेछन्। इन्द्र र रावणजस्ताले त उहाँको श्राप टार्न सकेनन्, म कसरी सकूँ?” व्याकुल मनले उनी शिवशर्मालाई साथै लिएर घर गए।

सतीको विरोध

सतीले सबै कुरा सुनेपछि भनिन्, “यस्तो कुरा नगर्नुहोस्। बूढो, कान नसुन्ने, डेरो, दाह्रा निस्केको र ज्याल चुहाउने यस्तो मान्छेलाई सूर्यजस्तो तेज र पूर्ण चन्द्रमाजस्तो मुख भएकी, राजहंसजस्तो हिँडाइ र अमृतजस्तो मीठो बोली भएकी मेरी छोरी कसरी दिऊँ? ऊ मर्छ भने मरोस्, त्यो पाप म आफ्नो शिरमा लिन्छु। पृथ्वीमा अरू योग्य केटा छैनन् र? तपाईंले खोज्न नसके म आफैँ खोजेर ल्याउँछु।”

शिवशर्माले भने, “हे माता! यो संसारमा बालक पनि छन्, बूढा पनि छन्, राम्रा पनि छन्, नराम्रा पनि छन्। कुमालेको चक्रझैँ घुमिरहने यो संसारमा को बूढो हुँदैन, को मर्दैन? कन्या नदिए म तिमीहरू दुवैलाई श्राप दिएर प्राण त्याग्छु।” उनले प्राण त्याग्न सास तान्न थाले।

शिवभट्टले डराएर भने, “त्यसो नगर, मेरी छोरी तिमीलाई नै दिन्छु।” उनले सतीलाई सम्झाए, “तेत्तीस कोटि देवता सहयोगमा आए पनि महादेवको श्राप टर्दैन। जिद्दी नगर, गोमालाई यिनैलाई दिऔँ।”

सती रुँदै भन्न थालिन्, “बालक र बूढोको विवाह देख्नुपऱ्यो। न्वारानका दिन ब्राह्मणहरूले यी भाग्यमानी हुनेछिन् भनेका थिए, त्यो पनि झूटो भयो। हामीले सबैको भलो गऱ्यौँ, आज कुन पापले यस्तो भयो? यो सानी केटीले के जान्थी र श्राप दिए होलान्?”

गोमाको बुझाइ

राति सतीले गोमालाई काखमा राखेर भनिन्, “तेरो विवाह हुन लाग्यो। तेरा बुबाले तँलाई ती बूढा ब्राह्मणलाई दिन लाग्नुभयो, किनकि श्राप दिने भिक्षु महादेव नै रहेछन्। हामीलाई दोष नदेखेस्।” उनका आँखाबाट आँसुका धारा बगे।

सानी गोमाले भनिन्, "आमा! यसमा तपाईंहरूको दोष छैन। मेरो भाग्यमा यस्तै लेखिएको रहेछ। मैले घमण्ड गरेर भिक्षुको अनादर गरेँ, र त्यसको फल पाएँ। भिक्षा माग्न आएकालाई अनादर गर्नेले यो लोक र परलोकमा सुख पाउँदैन।"

उनले अझै भनिन्, "रामलाई वनवास जानुपऱ्यो, सीतालाई रावणले हरे। महादेवले विष पिएर नीलकण्ठ बन्नुपऱ्यो। युधिष्ठिरले जुवामा राज्य हारे, द्रौपदीको सभामा अपमान भयो। दैवको गति कसैले नाघ्न सक्दैन। ठूलो घैँटो लिएर ठूलो नदीमा गए पनि पानी घैँटोभरि मात्र आउँछ, त्यसरी नै भाग्यमा लेखिएको मात्र हुन्छ। बूढो भए पनि, गरिब भए पनि, जस्ता भए पनि, तपाईंहरूले दिनुभएका पतिसँग म खुसीसाथ जान्छु।"

सतीले भनिन्, "तँ धन्य छेस्, यति सानो उमेरमा यस्ता ज्ञानका कुरा गर्छेस्।" आमा-छोरी रातभर यस्तै कुरा गरिरहे।

विवाह

बिहान शिवभट्टले शिवशर्माको कपाल खौराउन नाउ बोलाए, नङ काट्न लगाए, र मन परेको खाना र लुगा दिएर राखे। राम्रो खान-लाउन पाएर शिवशर्मा मोटाए। शुभ साइतमा शिवभट्टले गोमालाई गहना र वस्त्रले सिँगारेर शिवशर्मालाई कन्यादान दिए। गोमाले शिवशर्मालाई फूलको माला लगाइदिइन् र प्रणाम गरिन्। विवाहपछि गोमा मायासाथ पतिको सेवा गर्न थालिन्।

घर जाने तयारी

धेरै वर्षपछि शिवशर्माले भने, "यहाँ आएको धेरै भयो, घर हेर्ने कोही छैन। आज्ञा दिए घर जान्थेँ।" शिवभट्टले भने, "यो पनि तिम्रै घर हो, सम्पत्ति पनि तिम्रै हो।" शिवशर्माले भने, "एक पटक घर हेरेर छिट्टै फर्कन्छु।"

गोमाले भनिन्, "स्वामी! तपाईं जाने भए मलाई पनि लैजानुहोस्। तपाईंबिना म बस्न सक्दिनँ।" शिवशर्माले भने, "तिमी सानी छ्यौ। हाम्रो घर धेरै टाढा छ, पहाड चढ्नुपर्छ, वनमा बास बस्नुपर्छ, र जनावरको डर हुन्छ। तिमीलाई जाडो, गर्मी र भोकले दुःख होला। म बूढो छु, बाटोमा कसैले तिमीलाई लैजाला। म दुई महिनामा फर्कन्छु।"

गोमाले भनिन्, “दुई महिना त के, म तपाईंबिना दुई घडी पनि बस्न सक्दिनँ। जुन गति तपाईंको, उही गति मेरो। मलाई छोडेर गए म प्राण त्यागछु।” शिवशर्माले भने, “त्यसो भए आमाबुबासँग बिदा माग।”

गोमाको बिदाइ

आमाबुबाले भने, “हामी बूढा भयौँ। छोरा भन्नु पनि, छोरी भन्नु पनि तँ एउटी छेस्। तँ नभए हाम्रा लागि आँसीको रातजस्तै हुन्छ। यहीँ बसेर हाम्रो सेवा गर।”

गोमाले भनिन्, “आमा-बुबा! नारीका लागि सबै तीर्थ, व्रत र धर्म उसका पति नै हुन्, भनेर शास्त्रमा भनिएको छ। मलाई नरोकी पतिसँग जान बिदा दिनुहोस्। म छिट्टै फर्केर आउनेछु।”

शिवभट्ट र सतीले आँसु झार्दै भने, “त्यसो भए जा।” उनीहरूले गोमालाई गहना-वस्त्र र प्रशस्त सम्पत्ति दिएर डोलीमा बसाले, र नगरबाहिरसम्म पुऱ्याउन गए। “हामीलाई नबिर्सी छिट्टै आउनू” भने। गोमाले डोलीबाट ओर्लेर आमाबुबालाई ढोगिन्, साथीहरूसँग बिदा भइन्, र फेरि डोली चढेर पतिसँग हिँडिन्।

२२. सप्तर्षिले गोमालाई व्रत सिकाए

शिवभट्ट र सतीको मृत्यु

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! शिवशर्मा र गोमा हिँडेपछि शिवभट्ट र सतीले आँखाले देखुन्जेल हेरिरहे। देखिन छाडेपछि रूखमा चढेर हेरे, र त्यहाँबाट पनि नदेखिएपछि हाँगामै बसेर रुन थाले।”

त्यही बेला रूखको सुकेको हाँगो भाँचियो, र दुवै लडेर मरे। महादेवका दूतहरूले विमानमा राखेर उनीहरूलाई कैलाश लगे, जहाँ उनीहरू दिव्य शरीर पाएर शिवका पार्षद बने।

बाटोमा चोरी

यता शिवशर्मा र गोमा डोलेहरूसँग वन, पहाड र रूखहरूको नाम सोध्दै हिँडिरहे। साँझ एउटा सुन्दर वन र तलाउ भएको ठाउँमा बास बसे। थाकेकाले सबै भुसुक्क निदाए। त्यही रात महादेवको श्रापले चोरहरू आएर गोमाका आमाबुबाले दिएको सबै सम्पत्ति र शरीरका गहनासमेत चोरेर लगे।

गोमाले डोलेहरूलाई भनिन्, “अब तिमीहरूलाई के खान दिऊँ? घर फर्केर मेरा आमाबुबालाई यो खबर सुनाइदिनू।” डोलेहरू फर्के, र शिवशर्मा र गोमा वनमा भेटिएका फलफूल खाँदै अगाडि बढे।

चन्द्रज्योति नगरमा खरको झुपडी

ठूलो पहाड चढ्दा गोमाले भनिन्, “स्वामी! मलाई असाध्यै भोक लाग्यो, अब हिँड्नै सक्दिनँ।” गोमा गर्भवती थिइन्। शिवशर्माले उनलाई मायाले काखमा राखेर भने, “यहाँ न फलफूल छ, न पानी। अलि पर गए पाइन्छ, हिँड।” उनी गोमाको हात समातेर बिस्तारै डोऱ्याउँदै लगे र पहाडको फेदमा पुगेर फलफूल र पानी खुवाए।

अनि उनी गोमालाई चन्द्रज्योति नगरबाहिर लगे, त्यहीँ एउटा खरको झुपडी बनाए र भने, “यही हाम्रो घर हो।” भित्र माकुराको जालो र फोहोर मात्र देखेर गोमाले माइतीको घर सम्झिइन् र

रोइन्। फेरि "मेरो कर्ममा यस्तै रहेछ" भन्दै मन बुझाइन्, घर सफा गरिन्, र जे भेटियो त्यही खाएर दुःखमा दिन काट्न थालिन्।

शिवशर्मा परदेश गए

एक दिन शिवशर्माले भने, "तँ गर्भवती छेस्। घरमा सम्पत्ति छैन, गर्भका संस्कार र सुत्केरीको खर्च कसरी जुटाउने? म परदेश गएर केही मागेर ल्याउँछु।"

गोमाले भनिन्, "यस्तो अवस्थामा मलाई एक्लै छोडेर कहाँ जानुहुन्छ? तपाईं बूढो हुनुहुन्छ।" शिवशर्माले भने, "हामी गरिब भए पनि ब्राह्मणको कर्म नगरी हुँदैन। एक महिनामा फर्कन्छु। खान नपुगे चन्द्रज्योति नगरका यजमानकहाँ भिक्षा मागेर खानू।"

शिवशर्मा भिक्षा माग्न हिँडे र एक-दुई दिनमा नारायणी किनारको एउटा ऋषि आश्रम पुगे। त्यहाँ एक बूढा ब्राह्मण दम्पती बस्थे। नारायणीमा नुहाएर शिवशर्माले उनीहरूसँग पूजाका लागि फलफूल मागे। बूढा ब्राह्मणले "आफैँ टिपेर लैजाऊ" भने। शिवशर्मा रूखमा चढेर फलफूल टिप्दै थिए, तर हाँगो भाँचियो, र उनी लडेर मरे।

शिवशर्मा को थिए?

मृत्युपछि शिवशर्मा महादेवकै रूपमा कैलाश पुगे। पार्वतीले सुनको कमण्डलुले उहाँको पाउ धोएर भनिन्, "लोग्नेमान्छे पापी हुँदा रहेछन्। सुखमा बसेकी त्यो गोमालाई छलले ल्याएर, गर्भवती बनाएर त्यस्तो ठाउँमा एक्लै छोडेर आउनुभयो। अब उसले के खाली?"

महादेवले हाँस्दै भन्नुभयो, "प्रिये! सेवक र भक्तका लागि पाप पनि गर्नुपर्छ। गोमा पनि अब सुखी हुनेछे, शङ्का नगर।"

नवराजको जन्म

शिवशर्मा धेरै दिनसम्म फर्केनन्। गोमाले दुःख सहँदै चन्द्रज्योति नगरमा भिक्षा मागेर गर्भका संस्कार गरिन्। समय पुगेपछि उनले एउटा छोरा जन्माइन्। ब्राह्मणहरूले ज्योतिष हेरेर उसको

नाम नवराज राखे र भने, “यो बालकमा राजाका सबै लक्षण छन्। यो राजा पनि हुन सक्छ, र तिमीलाई सुख दिनेछ।”

गोमाले अरूको ढिकी-जाँतो गरेर र धागो कातेर नवराजलाई हुर्काइन्। नवराज शुक्ल पक्षको चन्द्रमाझैँ बढ्दै गए। उनी साथीहरूसँग कहिल्यै झगडा गर्दैनथे, आमाले जे दिए त्यही सन्तोषसाथ खान्थे। “यो मीठो, यो नमीठो” कहिल्यै भन्दैनथे।

गोमाले यजमानहरूलाई आफ्नो दुःख सुनाइन्, “पति घरमा छैनन्, सम्पत्ति छैन, छोराको चूडाकर्म र व्रतबन्ध कसरी गरूँ?” यजमानहरूले श्रद्धाले सहयोग गरे, र गोमाले नवराजको चूडाकर्म र व्रतबन्ध गरेर उसलाई वेद-पुराण पढाइन्।

चन्द्रावतीसँग विवाह

नवराजको स्वभावले प्रसन्न भएका यजमानहरूले भने, “वरुणपुरका अग्निस्वामीकी छोरी चन्द्रावतीसँग नवराजको विवाह गरिदिऔँ।” गोमाले भनिन्, “मेरो छोराको कमाइ छैन, घरमा सम्पत्ति छैन, उसलाई कसले छोरी देला?” यजमानहरूले विवाहको सबै सामग्री दिए, र शुभ साइतमा नवराज र चन्द्रावतीको विवाह भयो।

“बाबु नभएको छोरो”

एक दिन खेल्दा साथीहरूले नवराजलाई जिस्क्याए, “अबदेखि तिमीलाई बाबु नभएको छोरो भन्छौँ। तिम्रा बुबाको नाम के हो?” नवराज घर आएर आमालाई सोधे, “मेरा बुबा कहाँ हुनुहुन्छ?”

गोमाले आँसु बगाउँदै भनिन्, “तेरा बुबाको नाम शिवशर्मा हो। तँ गर्भमा छँदै भिक्षा माग्न परदेश जानुभएको, आजसम्म फर्कनुभएन।”

नवराजले भने, “आमा, मलाई आज्ञा दिनुहोस्, म बुबालाई खोजेर आउँछु। छोराको पहिलो धर्म पितृको उद्धार गर्नु हो। आफ्नो सुख मात्र खोज्ने छोरो नरकमा पर्छ। तपाईंको सेवा गर्न बुहारी छँदैछिन्।”

गोमाले आशीर्वाद दिँदै भनिन्, "तँ धन्य छस्। तेरा बुबा बाँचेका भए पनि, नबाँचेका भए पनि, छिट्टै खबर पाएस्।"

बुबाको खबर

नवराज केही दिनमा नारायणी किनारको त्यही आश्रम पुगे। बूढा ब्राह्मणले भने, "चन्द्रज्योतिका शिवशर्मा नामका बूढा ब्राह्मण भिक्षा माग्दै यहाँ आएका थिए। फलफूल टिप्न रूखमा चढ्दा हाँगो भाँचियो, र उनी लडेर मरे। उनका हाड अझै त्यहीँ होलान्।"

रूखमुनि बुबाका हाड देखेर नवराज रुँदै भने, "बुबा! मेरै लागि भिक्षा माग्न आउनुभएको, मेरो मुख पनि देख्न नपाई यहाँ प्राण गुमाउनुभयो। आमालाई यो खबर कसरी सुनाऊँ?" मन बलियो पारेर उनले हाड बटुलेर गङ्गामा बगाए र विधिपूर्वक दशगात्र क्रिया गरे।

उनले सोचे, "खाली हात घर गएर आमालाई शोक मात्र दिनु हुन्छ। बरु कुनै राजाको सेवा गरेर केही धन कमाएर जान्छु।" उनी नजिकैको सहरमा गएर राजाको सेवामा लागे।

गोमा एक्लिइन्

नवराज गएपछि चन्द्रावतीले भनिन्, "आमा! म माइत नगएको धेरै भयो। यहाँ न खाने अन्न छ, न लाउने लुगा। केही दिन माइत जान्छु। तपाईंका छोरा आएपछि मलाई बोलाउन पठाउनुहोला।" यति भनेर उनी माइत गइन्।

एक्लिएकी गोमा भिक्षुरूपी महादेवको श्राप सम्झेर रुन थालिन्, "सात वर्षमा सत्तरी वर्षका बूढासँग विवाह भयो। उनी भिक्षा माग्न गएका फर्केनन्, छोरा-बुहारीले पनि छोडेर गए। हे शम्भु! मेरो अपराध क्षमा गर्नुहोस्। अब मेरो रक्षा गर्नुहोस्, नत्र यो प्राण लैजानुहोस्।" उनी बौलाहीझैं रुँदै हिँड्न थालिन्।

पार्वतीको दया

कैलाशमा पार्वतीले महादेवसँग बिन्ती गरिन्, "नाथ! त्यो गोमाको दुःख हेर्नुहोस्। ऊ पनि तपाईंकी पत्नी हो, उसलाई कष्ट दिनु उचित छैन। मलाई धेरै दया लाग्यो। आज्ञा भए उसलाई स्वस्थानीको

व्रत गराऊँ, र ऊ दुःखको समुद्रबाट पार होली।" महादेवले "त्यसै गर" भन्नुभयो।

पार्वतीले सप्तर्षिलाई बोलाएर भनिन्, "पृथ्वीको चन्द्रज्योति नगरमा गोमा नामकी ब्राह्मणी ठूलो दुःखमा छिन्। उनलाई स्वस्थानीको व्रत गराएर आओ।" उनले व्रतको सबै विधि बताइन्।

सप्तर्षि गोमाको घरमा

सप्तर्षि चन्द्रज्योति नगरबाहिर पुगेर गोठाला केटाकेटीलाई सोधे, "यहाँ को दुःखी छ?" गोठालाहरूले भने, "सहरबाहिर गोमा नामकी ब्राह्मणी असाध्यै दुःखमा छिन्।" उनीहरूले घर पनि देखाइदिए।

गोमाले सप्तर्षिलाई प्रणाम गरेर भित्र लगिन्, पिर्कामा बसालिन् र सोधिन्, "मजस्ती पापिनीको घरमा किन दर्शन दिनुभयो?"

सप्तर्षिले भने, "सत्य युगमा हिमालयकी छोरी पार्वतीले महादेवलाई पति पाउन गरेको व्रत सुन।" उनीहरूले पुस शुक्ल पूर्णिमादेखि माघ शुक्ल पूर्णिमासम्मको व्रतको पूरा विधि बताए। उनीहरूले भने, "कथा सुन्ने कोही नभए आफैँ भन्नू र आफैँ सुन्नू। 'मेरो यो कामना सिद्ध होस्' भनेर अर्घ्य दिनू।"

उनीहरूले स्वस्थानी देवीको ध्यान पनि सिकाए: सुनभन्दा पनि चम्किलो वर्ण, तीन आँखा र कमलजस्तो मुख भएकी, सिंहासनमा बसेकी, सबै गहनाले सजिएकी, देब्रे हातमा नीलो कमल, दाहिने हातमा वरदान, र माथिका हातमा खड्ग र ढाल लिएकी चार हात भएकी स्वस्थानी जगदीश्वरी। साथमा महादेवको पनि पूजा गर्नू।

पूजापछि यो मन्त्र पढ्नू: "नमस्तेऽस्तु जगन्मातः स्वस्थानि सर्वमङ्गले। तव प्रसादाद् देवेशि व्रतं पूर्णं तवाज्ञया॥" अर्थात् "हे जगन्माता! सबैको कल्याण गर्ने हे स्वस्थानी परमेश्वरी! तपाईंको कृपाले मेरो व्रत पूरा भयो।" अनि प्रसाद झिकेर आठ-आठ वटा पतिलाई, पति नभए छोरालाई, छोरा नभए मीत छोरालाई दिनू।

सप्तर्षिले भने, "यही व्रतको प्रभावले पार्वतीले महादेवलाई पति पाउनुभयो। यसैले तिम्रो पनि सबै दुःख नाश हुनेछ। अब हामी जान्छौँ।"

सात सुनका कौडी

गोमाले भनिन्, “मजस्ती पापिनीको घरमा केही छैन, कसरी आतिथ्य गरूँ? पसलबाट पान किनेर ल्याउँछु।” उनी चर्खामा कातेको धागोको लच्छा लिएर पसल गइन्।

गोमाको दुःख देखेर सप्तर्षिलाई असाध्यै दया लाग्यो। उनीहरू आफू बसेको पिर्कामुनि सातवटा सुनका कौडी छोडेर गए।

२३. गोमाको स्वस्थानी व्रत

पानको भाँडो

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! गोमा धागोको लच्छा लिएर चन्द्रज्योति नगरको पान बेच्ने बरहीको घर पुगिन् र भनिन्, ‘मेरो घरमा सप्तर्षि आउनुभएको छ। यो धागो लिएर पान देऊ, उहाँहरूलाई खान दिन्छु।’”

बरहीले भन्यो, “पान त अलिकति पनि छैन, जति थियो हिजै बेचिसकेँ। नपत्याए हेर्नुहोस्।” उसले पानको भाँडो खोलेर देखायो। तर भाँडोभरि पान थियो। अचम्ममा पर्दै बरहीले भन्यो, “यो भाँडोको पान त हिजै बेचिसकेको थिएँ, आज कहाँबाट आयो? सप्तर्षिलाई खान दिन्छु भनेकाले पो यस्तो भयो कि!” उसले लज्जित हुँदै भन्यो, “तपाईं धन्य हुनुहुन्छ, धागो पनि दिनुपर्दैन।” उसले पान, ल्वाङ र सुपारी दियो।

गोमा खुसी हुँदै घर फर्किन्, तर सप्तर्षि गइसकेका थिए। गोमाले सोचिन्, “म पापिनीको हातको पान खानुपर्ला भनेर हिँडेछन्। म धिक्कार रहिछु।” केही बेरपछि घर बढार्न पिर्का उठाउँदा उनले त्यहाँ सप्तर्षिले छोडेका सात सुनका कौडी भेट्टाइन्।

खाट र चर्खालाई कथा

त्यो धनले गोमाले सप्तर्षिले बताएअनुसार पुस शुक्ल पूर्णिमादेखि व्रत सुरु गरिन्। उनी नङ काटेर, नुहाएर, एक छाक खाएर हरेक दिन मध्याह्नमा महादेवको पूजा गर्थिन्। राति कथा सुन्ने कोही नभएकाले उनी आफ्नो खाट, चर्खा, धागो बेर्ने उँढँटा र धनु सामुन्ने राखेर स्वस्थानीको कथा भन्थिन्।

चन्द्रज्योतिका गोठाला केटाकेटीहरूले आवाज सुनेर खरको भित्ता च्यातेर चियाए। खाट, चर्खा र धनु सामुन्ने राखेर एक्लै बोलिरहेकी गोमालाई देखेर उनीहरूले सोधे, “गोमा ब्राह्मणी! किन एक्लै कराउँदै हुनुहुन्छ?”

गोमाले भनिन्, “सप्तर्षिले स्वस्थानीको व्रत गर्न सिकाउनुभएको छ, त्यसैको कथा भन्दैछु। मलाई कुनै रोग लागेको छैन, म बौलाएकी पनि छैन। सुन्ने कोही नभएकाले खाट, चर्खा र धनुलाई सुनाएकी हुँ।”

त्यसपछि गोठाला केटाकेटीहरू दिउँसो खान लगेको खाना गोमालाई छोडेर जान थाले। उनीहरू हरेक दिन कथा सुन्थे र सकेको कुरा ल्याइदिन्थे। स्वस्थानीको कृपाले उनीहरूले घाँस खोज्न टाढा जानुपर्न छोड्यो, नजिकै घाँस पाउन थाले। गोमाको घरमा पनि अन्न र धन बढ्दै गयो।

माघ पूर्णिमाको पूजा

माघ शुक्ल पूर्णिमाका दिन गोमाले सबै सामग्री तयार पारेर एकचित्त भई स्वस्थानीको पूजा गरिन्। हातमा अर्घ्यपात्र लिएर उनले भनिन्, “हे स्वस्थानी परमेश्वरी! भिक्षुरूपी महादेवले डमरु बजाएर दिएको श्राप नाश गरिदिनुहोस्। मेरा छोरा नवराज र मलाई यो लोकमा सुख-सम्पत्ति दिनुहोस्, र परलोकमा मुक्ति दिनुहोस्। आदि, मध्य र अन्त्य नभएकी, सृष्टि, पालन र संहार गर्ने हे जगदीश्वरी! तपाईंलाई कोटि-कोटि नमस्कार।”

उनले महादेवको पनि स्तुति गरिन्, अर्घ्य दिइन् र दण्डवत् गरिन्। प्रसाद झिकेर आठ रोटी, आठ अक्षता, आठ बेलीका फूल, आठ पान र आठ कुड्का सुपारी सगुनसहित “यो मेरो छोरा नवराजका लागि” भन्दै छुट्याएर राखिन्। सय रोटी आफैं फलाहार गरिन् र रात जाग्राम बसिन्।

नवराज फर्के

त्यही रात व्रतको प्रभावले नवराज टुप्लुक्क आइपुगे र बाहिरबाट “आमा!” भनेर बोलाए। गोमाले झट्ट उठेर ढोका खोलिन् र सोधिन्, “तेरा बुबाको के खबर छ?”

नवराजले भने, “भिक्षा माग्न जानुभएका बुबा गङ्गा किनारमा पूजाका लागि फलफूल टिप्न रूखमा चढ्दा हाँगो भाँचिएर लडेर बित्नुभएछ। मैले उहाँका हाड बटुलेर गङ्गामा बगाएँ र दशगात्र र श्राद्ध गर्रैं। घरको दुःख सम्झेर सहरमा राजाको सेवा गर्रैं, र केही धन लिएर आएँ।”

यो सुनेर गोमा बेहोस भएर भुइँमा ढलिन्। होस आएपछि रुँदै भन्न थालिन्, "सात वर्षमा सत्तरी वर्षका बूढासँग विवाह भयो, ती पनि गए। हे स्वामी! मलाई अनाथ बनाएर कहाँ जानुभयो?"

नवराजले सम्झाए, "आमा! शोक नगर्नुहोस्। जन्मेपछि मर्नु त सबैले पर्छ। अब मेरो मुख हेर्नुहोस्। बुहारी कहाँ छिन्? यतिका दिन कसरी बस्नुभयो? घरभरि फूल, धूप र चन्दनको सुगन्ध आइरहेको छ, के पुण्य काम गर्नुभयो?"

गोमाले पहिले छोरालाई खाना खुवाइन्, अनि भनिन्, "तेरी पत्नी चन्द्रावती माइत गएकी छे। एक दिन सप्तर्षिले आएर मलाई स्वस्थानीको व्रत सिकाउनुभयो। त्यसैले मेरो दुःख हट्दैछ।" उनले स्वस्थानीको सबै कथा सुनाइन्।

गण्डकीमा हरि-हरको दर्शन

बिहान नवराज गण्डकीमा नुहाउन गए। नुहाइसकेपछि गण्डकीबाट हरि र हर, अर्थात् विष्णु र शिव प्रकट हुनुभयो र भन्नुभयो, "हे नवराज! तेरी आमाले गरेको स्वस्थानी व्रतको प्रभावले हामी प्रसन्न भयौँ। सुन, यो गण्डकीको दक्षिणतिर लावण्य देश छ। त्यहाँ राजा छैनन्, र हात्तीलाई सुनको कलश र फूलको माला दिएर राजा छान्न लगाइएको छ। तँ त्यहाँ जा। हामी त्यो हात्तीमा प्रवेश गरेर राज्याभिषेक तँलाई नै दिलाउनेछौँ। तँ राजा हुनेछस्।"

नवराजले स्तुति गरे, "हातमा शङ्ख र कपाल लिने, वनमाला र अस्थिमाला लगाउने, द्वारका र मसानमा बस्ने, गरुड र साँढे वाहन भएका, लक्ष्मी र पार्वतीका स्वामी हे हरि-हर! मेरा सबै पाप हरण गर्नुहोस्। आज मेरो जन्म सफल भयो।" हरि-हर अन्तर्धान हुनुभयो।

आमाको आशीर्वाद

हरि-हरको दर्शन पाएर नवराज सूर्यझैँ तेजिला भएर घर पुगे। गोमाले सोधिन्, "आज तँ इन्द्रभन्दा पनि तेजिलो देखिन्छस्, के भयो?" नवराजले सबै कुरा सुनाउँदै भने, "आमा! तपाईंको तपस्याको प्रभावले म यस्तो भएँ।"

गोमाले खुसी हुँदै भनिन्, “तेरा लागि स्वस्थानीको प्रसाद राखिदिएकी छु, ले। स्वस्थानी परमेश्वरीले सधैँ तेरो कल्याण गरून्, र तेरो मन सधैँ उहाँकै भक्तिमा लागिरहोस्।” उनले आठ-आठ गनेर राखेको प्रसाद सगुनसहित दिइन् र आशीर्वाद दिइन्, “हरि-हरको आशीर्वादले तँ लावण्य देशको राजा बन्।” नवराजले प्रसाद खाए, आमाका चरणमा दण्डवत् गरे र लावण्य देशतिर हिँडे।

२४. नवराज राजा भए

हात्तीले राजा छान्यो

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! लावण्य देशमा मन्त्रीहरूले हात्तीलाई सुनको कलश र फूलको माला दिएर राजा छान्न लगाएका थिए। राजा भइन्छ कि भनेर मानिसहरू राम्रा लुगा र गहना लगाएर हात्तीको अघिपछि हिँडिरहेका थिए। नवराज पनि त्यहाँ पुगेर एउटा पाटीमा बसेर हेरिरहे।”

हरि-हर प्रवेश गरेको हात्ती नवराजको नजिक गयो, उनको गलामा माला लगाइदियो र सुनको कलशले अभिषेक गरिदियो। प्रजाहरू भन्न थाले, “यो हात्ती बौलायो। यस देशमा क्षत्रिय नभएर ब्राह्मणलाई अभिषेक गऱ्यो?” कसैले सम्झाए, “हात्ती बौलाएको होइन। मुखले नबोले पनि हात्ती देवता हो। ब्राह्मण होस् वा अरू कोही, तपस्या र भाग्यले राजा हुन्छ। नारायणको अंशबिना कोही राजा हुँदैन।”

हात्तीले नवराजलाई सुँडले उचालेर आफ्नो टाउकोमा राख्यो र दरबार लग्यो। गुरु-पुरोहितले उनलाई राजसी वस्त्र र गहना लगाइदिए, र शुभ साइतमा त्यही सहरका राजाकी छोरी लावण्यवतीसँग विवाह गराएर राजा बनाए।

आमाको राज्याभिषेक

गुरु-पुरोहितले भने, “महाराज! अब राज्याभिषेक लिनुहोस्।” नवराजले भने, “मेरी आमाले अभिषेक नलिई म कसरी लिऊँ? चन्द्रज्योति नगरबाहिर एउटा खरको घर छ। त्यहाँ गोमा नामकी ब्राह्मणी हुनुहुन्छ, उहाँ मेरी आमा हुनुहुन्छ। उहाँलाई छिट्टै लिन पठाऊ।”

मन्त्री आफैँ वस्त्र, गहना, पालकी र केही सेना लिएर चन्द्रज्योति पुगे र गोमालाई भने, “हजुरका छोरा लावण्य देशका राजा हुनुभयो। म मन्त्री हुँ, हजुरलाई लिन आएको हुँ।” गोमा खुसी भएर राजसी वस्त्र लगाइन् र पालकीमा बसेर हिँडिन्।

गोमालाई हेर्न चन्द्रज्योतिका महिलाहरू दौडेर निस्के, कसैको कपाल फुकेको थियो, कसैका बच्चा रोइरहेका थिए, कोही खाना छोडेर हतार-हतार आए। उनीहरू भन्न थाले, "अर्काको ढिकी-जाँतो गरेर, धागो कातेर बाँचेकी गोमा आज राजमाता भएर पालकीमा गइन्।"

गोमा लावण्य देश नजिक पुग्दा नवराज हात्ती, घोडा, रथ र सेनासहित बाजागाजा बजाउँदै स्वागत गर्न आए र प्रणाम गरे। गुरु-पुरोहितले पहिले गोमालाई र त्यसपछि नवराजलाई विधिपूर्वक राज्याभिषेक दिए।

ब्राह्मण भोजनको तयारी

एक दिन नवराजले भने, "आमा! स्वस्थानी परमेश्वरीको कृपाले हामी यो अवस्थामा पुग्यौँ। अब राज्यका सबै ब्राह्मणलाई बोलाएर भोजन र दक्षिणा दिऔँ। यो जन्ममा दान-धर्म गरे अर्को जन्ममा पाइन्छ।"

गोमाले भनिन्, "राम्रो कुरा गऱ्यौ। धर्मकार्यमा तिम्रो मन सधैँ लागिरहोस्। निम्तो पठाउँदा चन्द्रज्योतिका तिम्रा साथीहरूलाई पनि बोलाऊ, र तिम्री पत्नी चन्द्रावतीलाई पनि लिन पठाऊ।"

नवराजले मन्त्रीलाई सबै ब्राह्मणलाई निम्तो पठाउन, चन्द्रज्योतिका साथीलाई बोलाउन, वरुणपुरका अग्निस्वामीकी छोरी चन्द्रावतीलाई लिन पठाउन र सासू-ससुरालाई पनि महिनाभित्रै आइपुग्न निम्तो दिन भने।

चन्द्रावतीलाई लिन डोलेहरू

डोलेहरू वरुणपुर पुगेर अग्निस्वामीको घर सोध्दै आँगनमा गएर बोलाए। चन्द्रावतीले भ्यालबाट सोधिन्, "को हौ, कहाँबाट आयौ?" डोलेहरूले भने, "नवराज राजाले लावण्य देशबाट पठाउनुभएको।"

चन्द्रावतीले अचम्म मान्दै सोधिन्, "नवराज राजा? उनी कसरी राजा भए?" डोलेहरूले भने, "लावण्य देशमा राजा नभएकाले हात्तीलाई राजा छान्न लगाइएको थियो। हात्तीले नवराजलाई

सुनको कलशले अभिषेक गरेर राजा बनायो। चन्द्रावती रानी कहाँ हुनुहुन्छ? छिट्टै नगए राजा रिसाउनुहुनेछ।”

चन्द्रावतीले खुसी हुँदै भनिन्, “उनकी पत्नी चन्द्रावती म नै हुँ।” उनले आमाबुबालाई सबै कुरा सुनाइन्। अग्निस्वामीले भने, “धन्य मेरा ज्वाइँ नवराज! मेरी छोरी पनि धन्य, आज रानी भई।” उनले छोरीलाई वस्त्र र गहना लगाइदिएर बिदा गरे। गाउँलेहरू कुरा गर्न थाले, “सासूलाई छोडेर माइत बसेकी यस्ती अपराधिनी पनि आज रानी भई।”

वनमा अप्सराहरूको व्रत

बाटोमा चन्द्रावती एउटा ठूलो वनमा पुगिन्। त्यहाँ मृगहरू शीतल ठाउँमा आराम गरिरहेका थिए, राजहंसहरू तलाउमा खेलिरहेका थिए, गुराँस र पलाश फुलेका थिए, र भमरा, कोइली र मयूर कराइरहेका थिए। टाढा केही अप्सराहरू स्वस्थानीको व्रत गरिरहेका देखिन्थे।

डोलेहरूले भने, “महारानी! हामीलाई भोक लाग्यो। उता केही पाइन्छ कि हेरेर आउँछौं, तपाईं यहीं आराम गर्नुहोस्।” उनीहरू अप्सराहरूकहाँ गएर सोधे, “तपाईंहरू को हो, कुन देवताको पूजा गर्दै हुनुहुन्छ?”

अप्सराहरूले भने, “यो श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत हो।” डोलेहरूले भने, “हामीसँग सामग्री त केही छैन, तपाईंहरूसँगै पूजा गराइदिनुहोस्।” अप्सराहरूले उनीहरूलाई आफूसँगै पूजा गराए, र डोलेहरूले भारी बोकेर कमाएको ज्याला भेटी चढाए।

प्रसाद दिँदै अप्सराहरूले भने, “जसले स्वस्थानीको व्रत गर्छ, कथा सुन्छ वा उहाँको महिमाको पुस्तक घरमा राख्छ, उसका सबै पाप, दुःख, दरिद्रता र शोक नाश हुन्छन्, र मृत्युपछि ऊ दिव्य शरीर पाएर कैलाशमा बस्छ। बाटो हिँड्दै गर्दा पनि तिमीहरूले श्रद्धासाथ व्रत गऱ्यौ, धन्य छौ।” अप्सराहरू स्वर्ग फर्के, र डोलेहरू चन्द्रावतीकहाँ फर्के।

२५. चन्द्रावतीको अपराध

प्रसादको अपमान

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! डोलेहरूले चन्द्रावतीलाई भने, ‘महारानी! उता स्वर्गका अप्सराहरू स्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्दै थिए। उहाँहरूसँगै पूजा गर्दा अलि ढिलो भयो, क्षमा गर्नुहोला। तपाईंका लागि पनि स्वस्थानीको प्रसाद ल्याएका छौं।’”

यो सुनेर चन्द्रावती रिसले चुर भइन्। उनले राता आँखा पार्दै, दाह्रा किट्दै भनिन्, “हे पापी डोले हो! मलाई यस्तो जङ्गलमा एक्लै छोडेर व्रत गर्न गयौ? सेवकको धर्म यही हो? त्यो व्रतले तिमीहरूलाई खान दिन्छ? स्वस्थानी भन्ने नाम त मैले सुनेकी पनि छैन। कहाँकी देवी हो त्यो, उसले के गर्न सक्छे? वनमा भएर पो, नत्र तिमीहरूलाई मार्ने थिएँ।”

यति भनेर उनले डोलेहरूको हातबाट स्वस्थानीको प्रसाद खोसिन्, थुकिन्, खुट्टाले कुल्चिन् र फालिदिइन्। “अब पनि यसै गर्छौं? छिट्टै लैजाऊ!” भनिन्। बिचरा डोलेहरू डराएर केही बोल्न सकेनन्। आँसु बगाउँदै, मनमनै स्वस्थानीलाई सम्झँदै उनीहरू चुपचाप डोली बोकेर हिँडे।

शाली नदीमा खसिन्

लावण्य देशनजिकै शाली नदी थियो। आधा नदी तरेपछि स्वस्थानीको कोपले ठूलो हुरी आयो र पुल भाँचियो। हुरीको वेगले चन्द्रावती डोलीबाट शाली नदीमा खसिन्। स्वस्थानीको व्रतको प्रभावले डोलेहरू भने पक्षीको रूप लिएर कैलाश गए र आनन्दले बसे।

चन्द्रावती ठूलो पाप बोकेर पानीभित्रै परिरहिन्। उनी खसेको दिनदेखि शाली नदी बग्न छाडेर स्थिर भई। माझीहरूले अचम्म मान्दै नवराजकहाँ गएर भने, “महाराज! शाली नदी बगेकी छैनन्, स्थिर भएकी छन्। यस्तो हामीले कहिल्यै सुनेका थिएनौं।”

नवराज मन्त्री र प्रजासहित नदी किनार पुगे र माझीहरूलाई जाल हालेर हेर्न लगाए। जालमा चन्द्रावती अल्झेर बाहिर आइन्, तर उनको शरीरमा कुष्ठरोग लागेर हात-पाउ झरेका थिए। उनी

बेहोस र हिलोले छोपिएकी थिइन्, र मुढोजस्ती देखिन्थिन्। यो के हो भनेर चिन्न नसकेर माझीहरूले उनलाई किनारमा फालिदिए र राजालाई भने, "महाराज! हामीले केही पाएनौँ।"

नवराजले भने, "हे गङ्गा! तिमी किन स्थिर भएकी छ्यौ? मैले बुझ्न सकिनँ, प्रसन्न होऊ।" उनले नवरत्न र गाईको दूधले अर्घ्य दिए। अर्घ्य दिनेबित्तिकै शाली नदी फेरि बग्न थाली। सबै अचम्म मान्दै दरबार फर्के।

भोक र दुःख

चन्द्रावती शाली नदीको किनारमा मुढोझैँ परिरहिन्। कहिले बेहोस हुन्थिन्, कहिले होस आउँथ्यो, र भोक-प्यासले छटपटाउँथिन्। एक दिन भोकले माटो खान खोजिन्, तर माटो ढुङ्गा भयो। ढुङ्गा खान खोज्दा हाड भयो, हाड खान खोज्दा खरानी भयो, र खरानी खान खोज्दा ठूलो हुरी आएर उडाइलग्यो। स्वस्थानी परमेश्वरीको निन्दा गरेकाले उनले जाडो, गर्मी, भोक र प्यासको ठूलो दुःख भोगिन्।

कपिल ब्राह्मण

एक दिन अग्निपुरका कपिल नामका दुई ब्राह्मण दाजुभाइ नवराजको ब्राह्मण भोजनमा जाँदै त्यही बाटो आए। चन्द्रावतीले सोधिन्, "तिमीहरू को हौ, कहाँ जाँदैछौ?" उनीहरूले भने, "हामी कपिल ब्राह्मण हौँ, लावण्य देशका नवराज राजाको भोजनमा जाँदैछौँ।"

चन्द्रावतीले भनिन्, "मैले धेरै दिनदेखि केही खान पाएकी छैन। भोजनमा जाँदैछौ भने मेरा लागि पनि केही मागेर ल्याइदिनू, पुण्य होला। म अनाथमाथि दया गर।" ब्राह्मणहरूले भने, "राजाको दरबारमा के हुन्छ भन्न सकिँदैन। ल्याउन मिल्ने कुरा दिए ल्याउँला, तर भरोसा गरेर नबस्नू।"

भण्डार सुक्यो

नवराजले सबै ब्राह्मणलाई इच्छाअनुसार भोजन गराएर दक्षिणा दिए। तर कपिल ब्राह्मणहरूलाई चन्द्रावतीको कुरा सम्झना भयो। "खाली हात गए उनी आशा गरेर बसेकी होलिन्, माग्न गए लोभी भन्लान्" भन्ने सोच्दै उनीहरू भोजन गरेको ठाउँमा यताउता गर्न थाले।

भ्यालबाट यो देखेर गोमाले भण्डारेलाई भनिन्, “ती ब्राह्मणले राम्ररी खान पाएनन् कि, किन घुमिरहेका छन्? सोध।” ब्राह्मणहरूले भने, “हामीले राम्ररी खायौँ। तर आउँदा शाली नदीको किनारमा कुष्ठरोगले हात-पाउ झरेकी एउटी स्त्रीले आफूले धेरै दिनदेखि नखाएकीले केही मागेर ल्याइदिन भनेकी थिई। माग्न लाज लागेर यताउता गर्दै थियौँ।”

गोमाले भनिन्, “उनीहरूले बोक्न सकेजति अन्न देऊ।” तर भण्डारे भण्डारमा जाँदा राजाको सम्पूर्ण भण्डार सुकिसकेको थियो, दिने केही थिएन। गोमा आफैँ गएर हेरिन्, तर केही भेटिनन्। अन्त्यमा उनले आफ्नै लागि पकाएर राखेको भात दिन लगाइन्।

भण्डारेहरूले ब्राह्मणलाई भने, “त्यसको नाम लिनेबित्तिकै राजाको सम्पूर्ण भण्डार सुक्यो। राजमाताका लागि पकाएर राखेको यो भात मात्र छ, यही लैजाऊ।” ब्राह्मणहरू लाज मान्दै भात लिएर दरबारबाट निस्के। उनीहरू निस्कनेबित्तिकै राजाको भण्डार पहिलेजस्तै भरियो।

२६. चन्द्रावतीको व्रत

भात पनि खरानी भयो

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! ती ब्राह्मणहरू भात लिएर चन्द्रावती भएको ठाउँ पुगे। चन्द्रावतीले सोधिन्, ‘मेरा लागि पनि केही ल्याइदियौ?’”

ब्राह्मणहरूले भने, “हे पापिनी! तँ साह्रै पापिनी रहिछस्। तेरा लागि माग्न जाँदा राजाको भण्डार नै सुक्यो, र हामीले लाज भोग्नुपऱ्यो। राजमाताका लागि पकाएर राखेको यति भात ल्याइदिएका छौं।”

भोकले व्याकुल भएकी चन्द्रावती तुरुन्तै खान लागिन्। ब्राह्मणहरूले भने, “यस्तो अवस्थामा पनि तँलाई धर्मको होस रहेनछ। मुख धोएर खा। तेरो हाल देखेर हामीलाई दया लाग्यो। तँ निरञ्जन, निराकाररूपी श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्। त्यसैको प्रभावले तेरो उद्धार हुनेछ।” यति भनेर उनीहरू गए।

चन्द्रावती ठूलो दुःखले चार हात-पाउ टेक्दै मुख धुन शाली नदीतिर गइन्, तर नदीको पानी सुक्दै गयो। रुँदै माथि आएर मुख नधोईकनै भात खान खोज्दा भात हातमै खरानी भयो। त्यो खरानी खान खोज्दा ठूलो बतासले उडाइलग्यो। उनी काटेको रूख ढलेझैं भुइँमा ढलेर बेहोस भइन्। होस आएपछि “मैले कस्तो अपराध गरेछु” भन्दै दुःखको समुद्रमा डुबिरहिन्।

अप्सराहरूको उपदेश

केही दिनपछि पुस शुक्ल पूर्णिमा आयो। स्वस्थानीको व्रत सुरु गर्न स्वर्गका अप्सराहरू शाली नदीमा नुहाउन आए। नुहाएर सूर्यलाई अर्घ्य दिई बालुवाको शिवलिङ्ग बनाएर महादेवको पूजा गर्न थाले।

चन्द्रावतीले भनिन्, “तपाईंहरू देवता हो कि मानिस? म पापिनी हिँड्न सक्दिनँ, कसैले केही दिँदैनन्, खान पाउँदिनँ। मलाई अन्न दिनुहोस्। म कुन पापले यस्ती भएँ, मेरो उद्धार कसरी

होला?”

अप्सराहरूले भने, “हामी स्वर्गका अप्सरा हौँ। आज पुस शुक्ल पूर्णिमा हो, स्वस्थानीको व्रत सुरु गर्न यहाँ नुहाउन आएका हौँ। तेरो हाल देखेर दया लाग्यो। तँ पनि यही व्रत गर्, तेरा सबै पाप नाश भएर उद्धार होला।”

चन्द्रावतीले मनमनै सोचिन्, “मैले अरू पाप त गरेकी थिइनँ। डोलेहरूले ल्याइदिएको स्वस्थानीको प्रसादलाई घमण्डले थुकेर, कुल्चेर फालेँ, त्यही पाप लाग्यो। त्यसैले डोलीबाट नदीमा खसेँ। कपिल ब्राह्मणले पनि स्वस्थानीको व्रत गर्न भनेका थिए, आज अप्सराहरूले पनि त्यही भने। श्रीस्वस्थानी परमेश्वरी ठूली रहिछिन्। मानिस घमण्डले नै नष्ट हुँदा रहेछन्। अब म पनि उहाँको व्रत गर्छु।”

उनले व्रतको विधि सोधिन्। अप्सराहरूले भने, “आजैदेखि नङ काटेर, नुहाएर, एक छाक खाएर, एकचित्त भई महिनाभर हरेक दिन मध्याह्नमा महादेवको पूजा गर्नू। सक्छेस् भने स्वस्थानीको कथा भन्नू, नसके मनमनै उहाँलाई सम्झिरहनू। माघ शुक्ल पूर्णिमाका दिन एक सय आठ पान, अक्षता, बेलीका फूल, सुपारी, जनै र रोटीसहित पूजा गर्नू। आठ-आठ वटा प्रसाद पतिलाई दिनू, नभए ‘मेरो यो कामना पूरा होस्’ भन्दै नदीमा बगाउनू, र सय रोटी आफैँ खाएर रात जाग्राम बस्नू।”

पापिनीदेखि पुण्यवती

अप्सराहरू स्वर्ग फर्के। चन्द्रावतीले उनीहरूले भनेअनुसार शाली नदीमा नुहाएर, एक छाक खाएर, एकचित्त भई स्वस्थानीलाई सम्झिरहिन्। व्रत गर्दै जाँदा उनको पाप घट्दै गयो, रोग निको हुँदै गयो, र शरीर दिव्य हुँदै गयो।

माघ शुक्ल पूर्णिमाका दिन अप्सराहरू फेरि नुहाउन आए। चन्द्रावतीले भनिन्, “तपाईंहरूको आज्ञाअनुसार पुस शुक्ल पूर्णिमादेखि व्रत गर्दैछु, तर व्रत पूरा गर्ने सामग्री केही छैन, के गरूँ?”

अप्सराहरूले भने, “केही छैन भने शाली नदीको बालुवा ल्याएर सामग्री बना र हामीसँगै पूजा गर्।” चन्द्रावतीले बालुवा ल्याएर मनमा जुन सामग्री चिताइन्, स्वस्थानीको कृपाले बालुवा त्यही

सामग्री बन्यो। “धन्य श्रीस्वस्थानी परमेश्वरी!” भन्दै उनले अप्सराहरूलाई यो कुरा सुनाइन्।

बालुवाको सामग्री सिद्ध भएको र चन्द्रावतीको शरीर दिव्य भएको देखेर अप्सराहरूले भने, “आजसम्म तँलाई पापिनी भन्थ्यौँ, आजदेखि तेरो नाम पुण्यवती भयो।” उनीहरूले चन्द्रावतीलाई आफूसँगै व्रत गराए।

चन्द्रावतीको स्तुति

पूजा सकेर अर्घ्य लिँदै चन्द्रावतीले स्तुति गरिन्, “हे जगदीश्वरी! पहिले घमण्ड गरेर तपाईंको निन्दा गरेको अपराध क्षमा गर्नुहोस्। सबै प्राणीको हृदयमा बसेर पाप-पुण्यकी साक्षी, एउटै रूपबाट ब्रह्मा, विष्णु र महेश्वर बन्ने, पाँचै महाभूत र देवताकी पनि देवता तपाईंलाई कोटि-कोटि नमस्कार। म पापिनीको पूजाले प्रसन्न भएर मलाई यो घोर दुःखबाट पार लगाइदिनुहोस्।”

अप्सराहरू स्वर्ग फर्के। चन्द्रावतीले शाली नदीको किनारमा खरको झुपडी बनाइन् र स्वस्थानीलाई सम्झँदै रात जाग्राम बसिन्।

बिहान नुहाएर उनले आठ-आठ वटा प्रसाद सगुनसहित हातमा लिइन् र भनिन्, “हे ईश्वरी! मेरा स्वामी यहाँ हुनुहुन्न, कसलाई दिऊँ? मेरा पति नवराजसँग छिट्टै भेट होस्।” यति भनेर उनले प्रसाद शाली नदीमा बगाइन्, र सय रोटी आफैँ फलाहार गरिन्।

व्रतको प्रभावले चन्द्रावतीको पाप र रोग पूरै निको भयो, र उनको शरीर पहिलेभन्दा पनि दिव्य भयो। उनी खुसी हुँदै “धन्य श्रीस्वस्थानी परमेश्वरी!” भन्दै बारम्बार प्रणाम गर्न थालिन्।

२७. चन्द्रावती दरबार पुगिन्

बगाएको प्रसादको चमत्कार

कुमारले भन्नुभयो, "हे अगस्त्य! चन्द्रावतीले नदीमा बगाएका आठ रोटीमध्ये चार रोटी एउटी नागिनीले पाइन्। उनले सोचिन्, 'कसले बगाएको होला यस्तो अपूर्व रोटी? मेरा पति बाह्र वर्षदेखि घर छैनन्, कहाँ गए थाहा छैन। उनलाई नखुवाई एक्लै कसरी खाऊँ? उनलाई खोजेर दुई-दुई बाँडेर खाउँला।' उनी गण्डकी र नदी-नालाहरूमा खोज्दै हिँडिन्।"

बाँकी चार रोटी एउटा नागले पाए। उनले पनि सोचे, "यस्तो अपूर्व रोटी पत्नीलाई नखुवाई कसरी खाऊँ? परदेश हिँडेको बाह्र वर्ष भयो, घर गएर दुई-दुई बाँडेर खाउँला।" घर फर्कंदै गर्दा शाली र त्रिशूली नदीको दोभानमा स्वस्थानीको प्रसादको प्रभावले नाग र नागिनीको भेट भयो।

नागिनीले भनिन्, "स्वामी! मलाई एक्लै छोडेर यतिका वर्ष कहाँ हुनुहुन्थ्यो? बल्ल दर्शन पाएँ। कसैले बगाएका यी चार रोटी तपाईंसँग बाँडेर खान खोज्दै हिँडेकी थिएँ।" नागले पनि आफूले पाएका रोटी देखाए। दुवैले रोटी बाँडेर खाए र आनन्दले बसे।

नागले भने, "बाह्र वर्षसम्म नभएको भेट यही रोटीको प्रभावले भयो। जसले यी रोटी बगायो, उसको भोलिपल्टै इच्छा पूरा होस्, लक्ष्मी प्राप्त होऊन्, र शत्रु नाश होऊन्।" नागिनीले पनि आशीर्वाद दिइन्, "जसले यी रोटी बगायो, उसको पतिसँग छिट्टै भेट होस्।"

नवराजलाई खबर

लावण्य देशका मानिसहरू शाली नदीमा नुहाउन जाँदा दिव्य रूपकी चन्द्रावतीलाई देखेर सोधे, "तिमी देवकन्या हौ कि स्वर्गकी अप्सरा? यहाँ एक्लै किन बसेकी?"

चन्द्रावतीले भनिन्, "म देवकन्या होइन। म वरुणपुरका अग्निस्वामीकी छोरी चन्द्रावती हुँ, गोमा ब्राह्मणीका छोरा नवराजकी पत्नी। हिजो स्वर्गका अप्सराहरूसँगै मैले स्वस्थानीको व्रत गरेँ।"

मानिसहरूले अचम्म मान्दै सोचे, "गोमाका छोरा नवराज त हाम्रा राजा हुनुहुन्छ।" उनीहरूले राजाकहाँ गएर सबै कुरा सुनाए। नवराजले भने, "तिमीहरूले ठीक भन्यौ। चन्द्रावती मेरी पत्नी हुन्। राज्यको कामले उनलाई बिर्सिरहेको थिएँ।"

उनले उत्तम वस्त्र र गहना पठाए र मन्त्रीलाई भने, "लावण्य देशका मानिसहरू नाचगान र बाजागाजासहित उनलाई लिन जाऊन्। म पनि केही परसम्म लिन आउँछु। हात्ती, घोडा, रथ र सेना तयार पार।" मन्त्रीले नगरभरि भ्याली पिटाएर सबै प्रजालाई लिएर चन्द्रावतीकहाँ गए।

भव्य स्वागत

मानिसहरूले चन्द्रावतीलाई प्रणाम गर्दै भने, "महारानी! नवराज राजाले तपाईंलाई लिन पठाउनुभयो। यो पालकी र वस्त्र-गहना ल्याएका छौं।"

चन्द्रावतीले सम्झिइन्, "हे स्वस्थानी परमेश्वरी! पतिसँग छिट्टै भेट होस् भनेर हिजो व्रत पूरा गरेँ, आजै भेट हुन लाग्यो। म पापिनीमाथि पनि दया गरेर लावण्य देशकी रानी बनाउन लाग्नुभयो।" उनी खुसी हुँदै पालकीमा बसेर लावण्य देश गइन्।

महारानी आइन् भन्ने सुनेर लावण्य देशका महिलाहरू हतार-हतार निस्के: कोही पाकेको भात छोडेर, कोही हात नधोई, कोही बच्चा रुवाउँदै। अगाडि पुग्न दौडँदा कसैका हात-खुट्टा पनि भाँचिए। नवराजले मङ्गल गीत र बाजागाजासहित चन्द्रावतीलाई दरबार लगे।

चन्द्रावतीको कथा

चन्द्रावतीले राजमाता गोमा र पति नवराजलाई प्रणाम गरिन्। नवराजले सोधे, "तिम्रो मुख नदेखेको धेरै वर्ष भयो। तिमीलाई लिन पठाएका डोलेहरू पनि आजसम्म फर्केनन्। शाली नदीको किनारमा एक्लै किन बसेकी? तिमी पहिलेकी जस्ती छैनौ, धेरै तेजिली भएकी छौ। आफ्नो सबै कथा सुनाऊ।"

चन्द्रावतीले सबै कथा सुनाइन्: डोलेहरूले अप्सराहरूसँग पूजा गरेर ल्याएको प्रसाद आफूले थुकेर कुल्चेर फालेको, स्वस्थानीको निन्दा गरेको, शाली नदीमा पुल भाँचिएर खसेको, कुष्ठरोग लागेर

बेहोस परिरहेको, कपिल ब्राह्मणले ल्याएको भात खरानी भएको, र अन्त्यमा अप्सराहरूको उपदेशले व्रत गर्दा रोग निको भएको र बालुवाबाट पूजाको सामग्री सिद्ध भएको।

उनले भनिन्, "स्वामी! स्वस्थानी परमेश्वरीको अपमान र निन्दा गरेको पापले म त्यस्ती भएँ, र उहाँकै कृपा, कपिल ब्राह्मण र अप्सराहरूको उपदेशले आज तपाईंको दर्शन पाएँ। तीनै लोकमा स्वस्थानी परमेश्वरीभन्दा ठूलो कुनै देवता छैनन् भन्ने मेरो मनमा निश्चय भयो। सबै व्रतको पनि व्रत, सबै तीर्थको पनि तीर्थ, सबै धर्मको पनि धर्म र देवताकी पनि देवता जगदीश्वरीलाई मेरो कोटि-कोटि नमस्कार।" यति भनेर उनले स्वस्थानी देवीलाई बारम्बार दण्डवत् गरिन्।

२८. गोमाको आफ्नो कथा

गोमाले सुनाइन्

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! चन्द्रावतीले आफ्नो दुःख र त्यसबाट उद्धार भएको कथा सुनाएपछि गोमा मनमनै असाध्यै प्रसन्न भइन्। ‘हे श्रीस्वस्थानी जगदीश्वरी!’ भन्दै हात जोडेर उनले भनिन्, ‘हे चन्द्रावती बुहारी! त्यस्तो दुर्दशामा परेर पनि जगदीश्वरीको भक्ति गर्न सक्ने तिमी धन्य छौ। अब म पनि आफूले पाएको दुःख र उहाँकै करुणाले यो अवस्थामा पुगेको कथा सुनाउँछु।’”

गोमाले भनिन्, “तिम्रा पति नवराज आफ्ना बुबालाई खोज्न हिँडेपछि तिमी पनि माइत गयौ। घरमा एक्लै भएकी म अर्काको ढिकी-जाँतो गर्दै, धागो कात्दै दुःखमा दिन बिताइरहेकी थिएँ। एक दिन सप्तर्षि आउनुभयो। मेरो दुःख देखेर उहाँहरूले स्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत गर्न भन्दै विधि पनि सिकाउनुभयो।”

“ऋषिहरूको आतिथ्य गर्न घरमा केही थिएन, त्यसैले चर्खाको धागो लिएर पान किन्न गएँ। फर्कंदा ऋषिहरू गइसकेका थिए, तर बसेको पिर्कामुनि सात सुनका कौडी छोडेर गएका रहेछन्। त्यही धनले सामग्री जुटाएर मैले पुस शुक्ल पूर्णिमादेखि व्रत सुरु गरेँ।”

“माघ शुक्ल पूर्णिमाका दिन व्रत पूरा गरेर राति जाग्राम बसेकी थिएँ। उहाँको कृपाले त्यही रात नवराज आइपुगे। उनले आफ्ना बुबा गङ्गा किनारमा रूखबाट लडेर बित्नुभएको खबर सुनाए। बिहान गण्डकीमा नुहाउन जाँदा हरि-हरले दर्शन दिएर उनलाई लावण्य देशको राजा हुने वर दिनुभयो। मैले प्रसाद र आशीर्वाद दिएर पठाएँ, र उहाँकै कृपाले आज हामी यो ऐश्वर्य पाएर सुखी छौँ।”

उनले भनिन्, “बाँचुन्जेल सधैँ स्वस्थानी परमेश्वरीको कृपाले यो लोकमा सुख, सन्तोष र सम्पत्ति भोगेर परलोकमा कैलाशवास होला।”

बुहारीहरूलाई अर्ती

गोमाले चन्द्रावती र लावण्यवती दुवै बुहारीलाई अर्ती दिइन्, "सुन, सूर्य नभएको दिन र चन्द्रमा नभएको रात उज्यालो हुँदैन। त्यसरी नै घरमा असल स्वभावकी पत्नी नभए त्यो घर सप्रँदैन। म बूढी भएँ। तिमी दुवै दिदी-बहिनी मिलेर यो राज्य सम्हाल र मेरा छोरा नवराज राजाको सेवा गर।" यति भनेर उनले चन्द्रावतीलाई ढुकुटीको साँचो सुम्पिदिइन्।

चन्द्रावती र लावण्यवतीले भने, "आमा! तपाईंको तपस्याले हाम्रा पति राजा हुनुभयो, र हामी दुवै रानी बन्न पायौँ। तपाईं धन्य हुनुहुन्छ।" उनीहरूले सासूका चरणमा दण्डवत् गरे। त्यसपछि दुवै जना सधैँ स्वस्थानी परमेश्वरीको भक्तिमा मन लगाएर, आपसमा मिलेर नवराजको सेवा गर्दै राज्यको सुख भोगेर आनन्दले बसे।

व्रत र कथाको फल

कुमारले भन्नुभयो, "हे अगस्त्य! जसले श्रद्धा र भक्तिसाथ माघ महिनाको महिमा सुन्छ, माघभरि माघस्नान गर्छ, माघभरि दान गर्छ, गरिबलाई खिचडी खुवाउँछ, र स्वस्थानी परमेश्वरीको व्रत, पूजा र आराधना गर्छ, वा माघमहात्म्यसहितको स्वस्थानीको कथा सुन्छ, वा उहाँको महिमा लेखिएको पुस्तक घरमा राख्छ, उसको घरमा दुःख र दरिद्रताको वास कहिल्यै हुँदैन।"

"नवग्रह उसमाथि सधैँ प्रसन्न रहन्छन्। भूतप्रेत र रोगको डर हुँदैन। चोर, डाँका, शत्रु, आगो र वनका हिंस्रक जनावरको डर हुँदैन। उसका ठूला-ठूला पाप नष्ट हुन्छन्, र ऊ यो लोकमा सुख, शान्ति र सम्पत्ति भोगेर परलोकमा शिवको पार्षद भई कैलाशमा बस्न पाउँछ।"

२९. सुलोचनाको कथा

अगस्त्यको नयाँ प्रश्न

अगस्त्यले भन्नुभयो, “हे स्कन्दकुमार! तपाईंबाट सृष्टिको क्रम, सती र पार्वतीको कथा, पातालका नागिनीहरूको व्रत, गोमाले राजमाता बनेको कथा र चन्द्रावतीको दुःख र उद्धारको कथा सुनें। गोमापछि पृथ्वीमा अरू कसले स्वस्थानीको व्रत गरे र के फल पाए? त्यस्ता दुई-तीन कथा अझै सुन्न चाहन्छु।”

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! गोमापछि चित्रवनकी सुलोचना नामकी एक धर्मपरायण बालविधवाले देवघाटमा तपस्या गरिन्। उनको कथा सुन।”

देवघाटको त्रिवेणी

हिमालयबाट निस्केर पहाडका खोँच हुँदै दक्षिणतिर बग्ने गण्डकी, अर्थात् शाली नदी, देवकी नदी र त्रिशूली नदी बग्दै आएर एकै ठाउँमा मिल्छन्। तीन नदी मिलेर बनेको यो पवित्र त्रिवेणी नारायणको असाध्यै प्रिय ठाउँ हो। नारायणले नै सबैभन्दा पहिले यो सङ्गममा नुहाएर यहाँ माघभरि मकरस्नान गर्नेलाई वैकुण्ठ पुऱ्याउने आफ्नो शक्ति राख्नुभएकाले यहाँदेखि नदीको नाम नारायणी भयो, र यो ठाउँ देवघाट कहलायो। देवताहरू पनि यहाँ माघभरि नुहाउन आउँछन्, र अप्सराहरू पुस शुक्ल पूर्णिमादेखि माघ शुक्ल पूर्णिमासम्म यहाँ नुहाउन आउँछन् भनिन्छ।

कुमारले पुनर्जन्मबारे पनि लामो व्याख्या गर्नुभयो: चार युग मिलेर एक चौघडी हुन्छ, धेरै चौघडी मिलेर ब्रह्माको एक दिन हुन्छ, प्रलय र सृष्टि घुमिरहन्छन्, र प्राणी आफ्नो कर्मअनुसार फेरि-फेरि जन्मिरहन्छन्। एउटै आमाबुबाका सन्तानको स्वभाव पनि फरक-फरक हुनु पूर्वजन्मको कर्मको फल हो। विष्णुको कृपा नपाउन्जेल प्राणी यही जन्म-मरणको चक्रमा घुमिरहन्छ।

चित्रवनकी सुलोचना

त्रेता युगको अन्त्यतिर नारायणी नदीको पूर्वतिर चित्रवन नामको राज्य थियो। त्यहाँका राजा शूरसेन सिंह थिए, र राजधानी नारायणगढ थियो। राजधानीभन्दा अलि पूर्व सुन्दरपुर बजार नजिकै तुलसीराम नामका एक पुरोहित बस्थे। उनी हँसिला, मिलनसार र सबैलाई सहयोग गर्ने थिए। उनी चौमासेभर गाउँलेलाई पुराण सुनाउँथे र व्रत, पूजा, न्वारान, व्रतबन्ध र विवाह विधिपूर्वक गराउँथे। उनकी पत्नीको नाम मनोरमा थियो।

उनका दुई छोरापछि एउटी छोरी जन्मिइन्। उनका आँखा हेरिरहूँ लाग्ने थिए, त्यसैले सबैले उनलाई सुलोचना भन्थे। उनी सानैदेखि शीलवती थिइन्। बाह्र वर्षमा उनको विवाह सिद्धिविनायक मन्दिरका पुजारीका गुणी छोरा श्रुतधरसँग भयो। तर एक वर्षपछि नै रोगले श्रुतधरको मृत्यु भयो, र चौध वर्षकै उमेरमा सुलोचना विधवा भइन्।

घरकाले उनलाई अलच्छिनी भनेर राम्रो व्यवहार गरेनन्, र छिमेकीले पनि ताना मारे। सुलोचनाले सोचिन्, "यसरी अपमान सहेर मर्ने दिन कुर्नुभन्दा भगवान् विष्णुको तपस्या गरेर अर्को जन्म किन नसुधारूँ?" उनले यो कुरा आमालाई भनिन्, र आमाले बुबालाई सुनाइन्। बुबाले छोरीको विचार ठीक ठाने।

देवघाटमा तपस्या

बुबाले यजमानहरूको सहयोगमा देवघाटको त्रिवेणीनजिक, बाढी नपुग्ने र पानीको मुहान नजिकै भएको ठाउँमा एउटा कुटी र एउटा लामो कटेरो बनाइदिए। सुलोचनाको रक्षा र सेवाका लागि सातजना अधबैंसे विधवालाई कटेरोमा राखिदिए, र सबैको खान-पानको व्यवस्था मिलाइदिए।

सुलोचनाले संसारका सबै व्यवहार त्यागिन्। उनी दिनको तीन पटक, बिहान, मध्याह्न र साँझ त्रिवेणीमा नुहाउँथिन् र कुटीमा पद्मासनमा बसेर आकाशभरि फैलिएको सूर्यको तेजलाई विष्णुको रूप मानी त्यसैमा ध्यान लगाउँथिन्। उनी "ॐ नमो भगवते वासुदेवाय" मन्त्र मात्र जप्थिन्।

उनी सधैँ सत्य र थोरै बोल्थिन्। दिनमा एक छाक फलफूल र भक्तहरूले ल्याइदिने गाईको दूध मात्र खान्थिन्। भक्तहरूले चढाएका वस्तु आसपासका गरिबलाई बाँडिदिन्थिन्। व्रतले शरीर

सुकेको भए पनि ब्रह्मचर्यको प्रभावले उनी तेजिली थिइन्।

हरेक वर्ष पुस शुक्ल पूर्णिमादेखि उनी स्वस्थानीको व्रत गर्थिन्। मध्याह्नमा सङ्गममा नुहाएर किनारमा बालुवाका दुई ससाना ढिस्का बनाई शिव-पार्वतीको पूजा गर्थिन्। माघ शुक्ल पूर्णिमामा व्रतको उद्यापन गरेर ब्राह्मण भोजन गराउँथिन्, र माघभरि त्रिवेणीमा त्रिकाल स्नान गर्थिन्। यसरी साठी वर्षसम्म उनले साठी पटक स्वस्थानीको व्रत र साठी पटक माघस्नान गरिन्।

स्वस्थानी देवीको दर्शन

पचहत्तर वर्षको उमेरमा साठीऔँ पूजाको अन्त्यमा स्वयं स्वस्थानी देवी सुलोचनासामु प्रकट हुनुभयो र सबैले सुन्ने गरी भन्नुभयो, "हे तपस्विनी! तिम्रो श्रद्धा, भक्ति र विश्वाससहितको साठी वटा अटुट पूजाले म अत्यन्त प्रसन्न भएँ। यो मकरस्नान सकेपछि आउने फागुन शुक्ल पूर्णिमाका दिन मध्याह्नमा यही नारायणीको सङ्गममा कम्मरसम्मको पानीमा तीन डुबुल्की लगाएर सूर्यलाई हात जोडी लामो स्वरमा 'नारायण' भन्दै यो शरीर यहीँ त्यागेर सिधै वैकुण्ठ जाऊ।" यति भनेर देवी अन्तर्धान हुनुभयो।

यो खबर फैलिएपछि त्यस दिन सङ्गममा भक्तहरूको भीड लाग्यो। देवीले भनेकै समयमा, भनेझैँ गर्दा सुलोचनाको तालु फुट्यो, र उनको आत्मा सिधै वैकुण्ठ पुग्यो। शरीर पानीमै ढल्यो। भक्तहरूले शरीर किनारमा ल्याएर फूल चढाए, दाउराको चिता बनाएर घिउ खन्याए, र एक भक्तले दागबत्ती दिएर दशगात्र र बरखी गरिदियो। त्यसपछि ती भक्तकी आमाले त्यो ठाउँको नाम नारायणी आश्रम राखेर त्यहीँ बस्न थालिन्, र भक्तहरूले सुलोचनाको सम्झनामा साधु-सन्त, तीर्थयात्री र विद्यार्थीका लागि सदावर्त खोलिदिए।

पद्मा र तिलोत्तमा

वैकुण्ठ पुगेपछि स्वस्थानीको आशीर्वाद र विष्णुको प्रसन्नताले सुलोचनाले पद्मा नामकी अप्सराको रूप पाइन्, र सबै ऐश्वर्यले भरिएको स्वर्गपुरीमा चालीस युगसम्म सुख भोगिन्।

त्यसपछि एक दिन ब्रह्माले उनको शरीरलाई अझै सुन्दर रूपमा बदलेर आफ्नो लोकमा लगे र उनको नाम तिलोत्तमा राखिदिए। ब्रह्माले भन्नुभयो, "हे तिलोत्तमा! तिम्रो पुण्यले बनेको यो

शरीरलाई कहिल्यै पुण्य नघट्ने सूर्यलोकमा पठाउन चाहन्छु। तर त्यसका लागि सबै देवताको सहमति चाहिन्छ। देवताहरूलाई प्रसन्न पार्न उनीहरूका कट्टर शत्रु, विन्ध्यको जङ्गलबीच अम्बिकापुरमा राज गर्ने सुन्द र उपसुन्द नामका दानवलाई मोहित पारेर आपसमा लडाई मारेर आऊ।"

तिलोत्तमा वीणा बोकेर योगबलले त्यहाँ पुगिन्। रेवा नदीमा नुहाएर, सजिएर, मीठो गीत गाउँदै बसिन्। सिपाहीहरूले दानवहरूलाई खबर गरे, र सुन्द र उपसुन्द दुवै गदा बोकेर उनलाई हेर्न आए। उनको रूप देखेर मोहित भएका दुवै दाजुभाइ "यी मेरी हुन्" भन्दै झगडा गर्न थाले र गदाले एकअर्कालाई हानाहान गरेर दुवै त्यहीँ मरे।

देवताहरूको काम पूरा गरेर तिलोत्तमा ब्रह्मलोक फर्किन्। सन्तुष्ट भएका ब्रह्माले देवताहरूको सभा बोलाएर अनुमति लिनुभयो र भन्नुभयो, "हे सुन्दरी! अबदेखि यही रूप र उमेरमा सधैँ रहने गरी तिमीलाई सूर्यको रथमा ठाउँ दिएँ। आकाशमा सूर्य रहुन्जेल त्यहीँ इच्छाअनुसार सुख भोग।"

देवघाटको महिमा

कुमारले भन्नुभयो, "हे अगस्त्य! नारायणी किनारमा बसेर साठी वर्ष स्वस्थानीको व्रत गरेको पुण्यले सुलोचनाले वैकुण्ठ र सूर्यलोक पाइन्। त्यसैले कल्याण चाहनेले माघभरि देवघाटको त्रिवेणीमा बसेर मकरस्नान गर्नुपर्छ। महिनाभर नसके पनि हरेक वर्ष कम्तीमा तीन दिन त्रिकाल स्नान गर्नुपर्छ।"

३०. काञ्चनमालिनीको कथा

अगस्त्यको प्रश्न

अगस्त्यले भन्नुभयो, “हे कुमार! सुलोचना त जन्मैदेखि पुण्यात्मा थिइन्, उनी पूर्वजन्मदेखि नै नारायणको तपस्या गर्दै आएकी हुन सक्छिन्। तर पूर्वजन्मको धर्मको संस्कार पनि नभएका, यो जन्ममा पनि पाप मात्र गरेका पापीहरू उमेर ढल्केपछि त्रिवेणीमा बसेर माघस्नान र स्वस्थानीको व्रत गर्दा पापबाट छुट्छन् कि छुट्दैनन्? त्यस्तै एउटा कथा सुनाउनुहोस्।”

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! आज म तिमीलाई काञ्चनमालिनी नामकी एक अप्सराको कथा सुनाउँछु।”

आकाशमा राक्षससँग भेट

एक पटक माघे औँसीका दिन काञ्चनमालिनी प्रयागको त्रिवेणीमा मकरस्नान गरेर भिजेकै लुगामा आकाशमार्गबाट कैलाशतिर जाँदै थिइन्। हिमालयको एउटा ओडारमा बस्ने पहाडजस्तो अग्लो र कुरूप एउटा बूढो राक्षसले उनलाई देखेर सोध्यो, “हे कल्याणी! तिमी को हौ, कहाँबाट आउँदैछ्यौ? तिम्रा लुगा र कपाल किन भिजेका छन्? तिमीमा उड्ने शक्ति कसरी आयो, र कुन पुण्यले तिम्रो शरीर यति तेजिलो भयो?”

काञ्चनमालिनीले उडान रोकेर भनिन्, “हे राक्षस! म इच्छाअनुसार रूप लिन सक्ने काञ्चनमालिनी नामकी अप्सरा हुँ। प्रयागमा गङ्गा, यमुना र सरस्वतीको सङ्गममा नुहाएर आउँदैछु, त्यसैले मेरा लुगा भिजेका छन्। अहिले म पार्वतीपति महादेव बस्नुहुने कैलाश जाँदैछु। प्रयागको त्रिवेणीमा धेरै वर्ष मकरस्नान गरेको पुण्यले म अहिले सुमेधा नामका गन्धर्वकी छोरी भएकी हुँ। मेरो कथा सुन।”

कलिङ्गकी परमसुन्दरी

“पहिलेको जन्ममा म कलिङ्ग देशमा परमसुन्दरी नामकी एक नर्तकी थिएँ। आफ्नो रूप र जवानीको घमण्डमा मैले मन लागेजति सुख भोगेँ। धनी युवक, राजकुमार र साहूका छोराहरू मेरो पछि लाग्थे, र मैले उनीहरूबाट अपार रत्न, गहना, धन र लुगा कमाएँ। मेरो घरमा कति सुन र रत्न थियो, मलाई आफैँलाई थाहा थिएन।”

“तर उमेर ढल्कँदै गएपछि मेरो मन पछुताउन थाल्यो। मैले सोचेँ, हे शिव! जवानीमा मैले न योग्य मान्छेलाई दान दिएँ, न यज्ञ गरेँ, न व्रत गरेँ, न भगवान्को आराधना गरेँ। क्षणिक सुखको लोभमा मैले एउटा पनि पुण्य काम गरिनँ। गालाको छाला चाउरिन थालेपछि ती पापले मेरो मन पोल्न थाल्यो।”

एकदेव उपाध्यायको सल्लाह

“म चिन्तित भएर राजाका गुरु एकदेव उपाध्याय नामका एक विद्वान् ब्राह्मणको शरणमा गएँ। उनी चार वेद, छ वेदाङ्ग, छ दर्शन र योगमा पारङ्गत थिए, सन्तोषी र शान्त स्वभावका थिए, र आफ्ना शिष्यलाई गायत्री जप र धर्ममा लाग्न सम्झाइरहन्थे। मैले फलफूल र दक्षिणा चढाएर ढोगेँ र आँसु झार्दै आफ्ना सबै पाप सुनाएर प्रायश्चित्तको उपाय सोधेँ।”

“दयालु ब्राह्मणले भने, ‘हे सुन्दरी! तुरुन्तै प्रयाग जाऊ। त्यहाँ गङ्गा, यमुना र सरस्वतीको सङ्गममा नियमित नुहाऊ, विशेष गरी सूर्य मकर राशिमा रहँदा त्रिकाल स्नान गर। त्यसैको पुण्यले तिम्रा सबै पाप नाश हुनेछन्। तर तीर्थमा मनबाट पनि नराम्रा काम त्याग्नुपर्छ।’”

इन्द्रको प्रायश्चित्त

ब्राह्मणले उदाहरणका रूपमा इन्द्रको कथा सुनाए। धेरै पहिले गौतम ऋषिकी पत्नी अहल्यासँग अपराध गरेकाले ऋषिको श्रापले इन्द्रको शरीर कुरूप र लाजमर्दो बन्यो। लज्जित इन्द्र स्वर्ग छोडेर मेरु पर्वतको टाकुरामा रहेको एउटा ठूलो तलाउमा कमलको कोसभित्र लुकेर बसे।

इन्द्रबिना स्वर्ग सुनसान भयो। देवताहरू इन्द्राणी र गुरु बृहस्पतिसहित त्यहाँ पुगेर इन्द्रलाई बाहिर निकाले। इन्द्रले गुरुका पाउ समातेर पापबाट मुक्त हुने उपाय सोधे। बृहस्पतिले भने, “प्रयागमा

गएर त्रिवेणीमा एक सय आठ डुबुल्की लगाउनाले यो पाप त्यही क्षण नाश हुन्छ।”

इन्द्र देवताहरूसहित माघे औँसीका दिन प्रयाग पुगे र त्रिवेणीमा नुहाए। त्यही क्षण उनी पापबाट मुक्त भए, र उनको शरीर फेरि पहिलेजस्तै सुन्दर भयो।

ब्राह्मणले भने, “हे कल्याणी! त्यसैले तिमी पनि प्रयाग जाऊ। पुस शुक्ल पूर्णिमादेखि नियमपूर्वक त्रिवेणीमा नुहाउँदै स्वस्थानीको व्रत गर, र फागुन सङ्क्रान्ति नलागुन्जेल त्रिवेणीमा माघस्नान गर। स्वस्थानी देवीको कृपा र माघस्नानको पुण्यले तिम्रा सबै पाप नाश हुनेछन्।”

काञ्चनमालिनी अप्सरा बनिन्

काञ्चनमालिनीले राक्षसलाई भनिन्, “मैले ब्राह्मणले भनेझैं प्रयाग गएर स्वस्थानीको व्रत र माघभरि त्रिकाल स्नान गरेँ। त्यसपछि मेरा सबै पाप नाश भए, र त्यसैको पुण्यले मैले देवयोनि पाएँ। त्यसैले म हरेक माघमा प्रयाग नुहाउन जान्छु। अब कैलाश गएर पार्वतीसँगै स्वस्थानी देवीको पूजा गर्छु।”

राक्षसको कथा

काञ्चनमालिनीले राक्षससँग उसको कथा सोधिन्। राक्षसले भन्यो, “म पहिलेको जन्ममा ब्राह्मण थिएँ, तर मैले धेरै पाप गरेँ। पापले कमाएको धनको दान लिएँ र अनेक नराम्रा काम गरेँ। अविमुक्त क्षेत्र वाराणसीमा मरेकाले म नरकमा त गइनँ, तर पुण्यक्षेत्रमा गरेको पाप वज्रजस्तो बलियो हुन्छ, कहिल्यै नाश हुँदैन। त्यही पापले म राक्षस भएर जन्मिएँ।”

पुण्यको दान

राक्षसको कुरा सुनेर काञ्चनमालिनीको मन दयाले पग्लियो। उनले भनिन्, “हे राक्षस! शोक नगर। मैले प्रयागमा गरेको स्वस्थानी व्रत र माघस्नानको पुण्यको फल आफैं अनुभव गरिसकेकी छु। तिम्रो पाप तुरुन्तै नाश गर्न म आफ्नो त्यो पुण्यबाट केही तिमीलाई दिन्छु।” उनले तीन माघ महिनाको स्नानको पुण्य राक्षसलाई दान दिइन्।

स्वस्थानीको पुण्य मिसिएको त्यो माघस्नानको पुण्य पाउनेबित्तिकै राक्षसले आफ्नो राक्षसी शरीर त्यागेर दोस्रो सूर्यजस्तो चम्किलो देवताको रूप पायो। उसले भन्यो, "कुनै पनि उपायले उद्धार नहुने मेरो पापबाट तिमीले मलाई मुक्त गऱ्यौ। तिमी सधैँ प्रसन्न रहनू।" गन्धर्वहरूले स्तुति गर्दै उसलाई स्वर्ग लगे।

स्वस्थानीको पूजा गर्न आएका देवकन्याहरूले काञ्चनमालिनीको शिरमा फूल बर्साए। खुसी हुँदै काञ्चनमालिनी स्वस्थानीको नित्यपूजा गर्न कैलाशतिर उडिन्।

कुमारले भन्नुभयो, "हे अगस्त्य! जसले काञ्चनमालिनी र त्यो राक्षसको यो कथा सुन्छ, र स्वस्थानीको व्रत र त्रिवेणीमा माघस्नान गर्छ, उसले पनि त्यस्तै पुण्य पाउँछ।"

३१. पवित्राको कथा र व्रतको फल

गरिब सुमेधा र पवित्रा

अगस्त्यले अर्को कथा सुनाउन बिन्ती गरेपछि कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! आज म प्रयागको त्रिवेणीमा माघस्नान, स्वस्थानीको व्रत र मकरमा गरिने पञ्चरात्र व्रतको कथा सुनाउँछु, जुन मैले मुनिहरूबाट सुनेको हुँ।”

धेरै पहिले काम्पिल्य नगरमा सुमेधा नामका एक धर्मात्मा र विद्वान् ब्राह्मण बस्थे। उनकी पत्नी पवित्रा पतिव्रता थिइन्। पूर्वजन्मको कुनै कर्मले उनीहरू असाध्यै गरिब थिए। धेरैसँग माग्दा पनि कतै भिक्षा पाउँदैनथे, न राम्रो खाना, न राम्रो लुगा। तैपनि पवित्रा तन-मनले पतिको सेवा गर्थिन्। पाहुना आउँदा आफू भोकै बसेर पाहुनालाई खुवाउँथिन्, तर कहिल्यै मुख मलिन पार्दिनथिन्, र घरमा खान छैन भनेर पतिलाई कहिल्यै झिँभ्याउँदिनथिन्।

परदेश जाने कुरा

एक दिन सुमेधाले भने, “हे सुन्दरी! म के गरूँ? ठूला-ठूला मान्छेसँग माग्दा पनि कसैले केही दिँदैनन्। धनबिना गृहस्थी चल्दैन। मलाई धन कमाउन परदेश जान आज्ञा देऊ। भाग्यमा जे छ त्यही मिल्छ, तर प्रयत्न त गर्नैपर्छ।”

पवित्राले आँखाभरि आँसु लिएर हात जोड्दै भनिन्, “यो पृथ्वीमा जहाँ गए पनि पहिले दान गरेको मात्र पाइन्छ। दान नगरी सुनको सुमेरु पर्वतमा गए पनि केही पाइँदैन। पूर्वजन्ममा न तपाईंले, न मैले कुनै योग्य मान्छेलाई दान दिएका रहेछौँ। तैपनि विश्वका पालक ईश्वरले खान त कसो न कसो पुऱ्याउनुहुन्छ। तपाईंबिना म एक क्षण पनि यहाँ बस्न सक्दिनँ। पति नभएकी नारीलाई कसैले सम्मान गर्दैनन्। यहीँ बसेर जे मिल्छ त्यही खाएर सन्तोषसाथ बसौँ।” पत्नीको कुरा सुनेर सुमेधा कतै गएनन्।

कौण्डिन्य मुनि आए

एक दिन घुम्दै कौण्डिन्य मुनि त्यहाँ आइपुगे। सुमेधा र पवित्रा खुसी हुँदै उठे र बारम्बार ढोगे। "आज हाम्रो जीवन सफल भयो" भन्दै उनीहरूले मुनिलाई आसनमा बसालेर पूजा गरे र भोजन गराए।

पवित्राले विनयपूर्वक सोधिन्, "हे त्रिकालदर्शी मुनि! हाम्रो गरिबी कसरी हट्छ? पूर्वजन्ममा दान नगरी यो जन्ममा धन कसरी पाइन्छ र? तैपनि मेरा पति मलाई छोडेर परदेश भिक्षा माग्न जान खोज्नुहुन्छ, मैले रोकेकी छु। तपाईंको कृपा भए हाम्रो गरिबी छिट्टै हट्नेछ। यसका लागि कुन व्रत, तीर्थ वा नियम गर्नुपर्छ, बताइदिनुहोस्।"

कौण्डिन्यले केही बेर सोचेर सबै पाप शान्त पार्ने र दुःख-दरिद्रता हटाउने उत्तम व्रतबारे बताउन थाले, "हे पवित्रा! यसका लागि तिमीले तीन वर्षसम्म संयमपूर्वक नियम पालन गर्नुपर्छ।"

माघस्नानको महिमा

कौण्डिन्यले भने, "माघ महिनामा स्वस्थानी देवी प्रयागको त्रिवेणीमा आउनुहुन्छ भनिन्छ, त्यसैले यो महिनालाई स्वस्थानी महिना पनि भनिन्छ। त्यो बेला त्रिवेणीको किनारमा वा घरमै बसेर श्रद्धासाथ उहाँको पूजा गर्ने भक्तलाई, विशेष गरी नारीलाई, देवीले सौभाग्य र स्थायी सुखको वर दिनुहुन्छ।"

"हरेक महिना सूर्यको शक्ति फरक-फरक हुन्छ: कात्तिकमा फुल्ने फूल चैतमा फुल्दैनन्। त्यसरी नै सूर्य मकर राशिमा रहँदा मात्र नदी र त्रिवेणीको पानीमा सूर्यको पुण्य दिने शक्ति रहन्छ। वेदमा पानीलाई नै नारायण भनिएको छ। त्यसैले माघमा बग्दो नदीमा नुहाउनाले पाप नाश हुन्छ र पुण्य बढ्छ। अशक्त मान्छेले पनि माघमा कम्तीमा तीन दिन बग्दो नदीमा नुहाउनुपर्छ र केही न केही दान गर्नुपर्छ।"

माघस्नानका नियम

कौण्डिन्यले माघस्नानका नियम पनि बताए। महिनाभर भुइँमा सुत्ने, बिहान, मध्याह्न र साँझ पूजा गर्ने, भगवान् माधवका नाममा अखण्ड दियो बाल्ने। दाउरा, कम्बल, लुगा, जुत्ता, घिउ, तेल,

ओछ्यान र अन्न सकेजति दान गर्ने। वेद पढेका ब्राह्मणलाई एक रत्ती भए पनि सुन दान गर्ने। व्रत गर्नेले अर्काले बालेको आगो नताप्ने। माघको अन्त्यमा ब्राह्मणलाई भोजन गराएर दक्षिणा दिने र व्रतको उद्यापन गर्ने।

नुहाउँदा "हे गोविन्द! हे अच्युत! हे माधव! मकरमा गरेको यो स्नानको फल दिनुहोस्" भन्दै चुपचाप नुहाउने र बारम्बार वासुदेवलाई सम्झने। नजिक नदी वा पोखरी नभए राति बाहिर खुला हावामा राखेको गाग्रीको पानीले घरमै नुहाए पनि तीर्थकै फल मिल्छ।

उनले भने, "घरमा नुहाउनुभन्दा कुवा-पँधेरामा, त्योभन्दा पोखरीमा, खोलामा, ठूलो तालमा, नदीको सङ्गममा र गङ्गामा नुहाउँदा फल क्रमशः बढ्दै जान्छ। प्रयागको त्रिवेणीमा गरेको माघस्नानको फल त गङ्गाको भन्दा पनि धेरै गुणा बढी हुन्छ। काञ्चनमालिनीले प्रयागमा गरेको माघस्नानको तीन महिनाको पुण्य मात्र दिँदा त्यो उग्र पापी राक्षस पनि मुक्त भयो।"

पञ्चरात्र व्रत

कौण्डिन्यले भने, "हे पवित्रा! तिमी पुस शुक्ल दशमीका दिन प्रयागको त्रिवेणी पुग। पूर्णिमासम्म स्वस्थानीको व्रत बसेर पूर्णिमाका दिन उद्यापन पूजा गर। त्यसपछि पाँच रातसम्म पूर्ण उपवास बस्ने पञ्चरात्र व्रत गर, र सूर्य मकर राशिमा रहुन्जेल त्रिवेणीको किनारमै बसेर नुहाऊ। यसरी तीन वर्ष विधिपूर्वक गरे तिमी यो लोकमा धनधान्यले भरिपूर्ण हुनेछ्यौ।" यति भनेर मुनि बिदा भए, र सुमेधाले उनलाई परसम्म पुऱ्याएर ढोगे।

व्रतको फल

पवित्राले कौण्डिन्यले भनेझैं तीन वर्षसम्म प्रयागको त्रिवेणीको किनारमा स्वस्थानीको व्रत, पञ्चरात्र व्रत र माघस्नान गरिन्। उनको तीन वर्षको तपस्याले प्रसन्न भएका एक राजकुमारले त्यहाँ आएर पवित्रा दम्पतीलाई घर दिए र धन-सम्पत्तिले भरिपूर्ण बनाइदिए। पवित्राको व्रत र माघस्नानको प्रभावले सुमेधा दम्पती सबै सुख-सुविधा पाएर आनन्दले बस्न थाले।

अन्तिम फलश्रुति

कुमारले भन्नुभयो, “हे अगस्त्य! जो मानिस पञ्चरात्र व्रतसहित श्रीस्वस्थानी देवीको उत्तम व्रत र पूजा गर्छ, र हरेक वर्ष माघभरि त्रिवेणीमा मकरस्नान गर्छ, उसको पुण्यको गणना गर्न सकिँदैन। त्यसैले नर-नारी सबैले जीवनमा कम्तीमा एक पटक भए पनि त्रिवेणीमा माघस्नान र श्रद्धापूर्वक स्वस्थानीको व्रत गर्नुपर्छ।”

यसरी श्रीस्कन्दपुराणको केदारखण्डअन्तर्गत माघमहात्म्यमा कुमार र अगस्त्यको संवादका रूपमा रहेको श्रीस्वस्थानी परमेश्वरीको व्रतकथा सम्पूर्ण भयो।

जय श्रीस्वस्थानी माता!

यो PDF निःशुल्क हो, सबैसँग बाँड्नुहोस्।
upendradhamala.com.np/books/swasthani-brata-katha